

2010. XII. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

---

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Papp Sándorné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: pappjutka@ludens.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Yellowstone-Nyomda Kft.
Budapest

Tartalom

Fordításelmélet

Cs. Jónás Erzsébet

Fordításstilisztika kognitív keretben 5

Bánhegyi Mátyás

*Politikai szövegek és fordítástudomány 1. rész: A kritikai
diskurzuselemzés gyökerei, legfontosabb iskolái* 16

Fordítástörténet

Hell György

Fordítói készségek a reneszánszban 31

Szótár és fordítás

Lukács András

A kulturális szótár mint műfaj 38

Fordítás a nyelvoktatásban

Fischer Márta

*Fordítás és közvetítés a nyelvoktatásban – mit nyújthat
a nyelvoktatásnak a fordítástudomány?* 50

Audiovizuális fordítás

Claus–Michael Hutterer

*Audio Description (AD), avagy hogyan teszük hozzáférhetővé
az audiovizuális információkat vakok és gyengén látók számára* 63

Krónika

Vándor Judit

Emlékezés Valló Zsuzsára 71

Pusztai-Varga Ildikó

Emlékezés Valló Zsuzsa munkásságára 75

Konferencia-beszámolók

Bánki Ágnes – Lukács Éva

Francia-magyar szótárak és műfordítás (1989-2009). Budapest, 2009. november 16-18. 80

Robin Edina

Fordítástudomány 2010. XII. Fordítástudományi Konferencia és FTT-öregdiák-találkozó. VII. Fordítástudományi PhD Konferencia. Budapest, 2010. március 25-26. 87

Recenziók

Bakti Mária

Franz Pöchhacker, Arnt Lykke Jakobsen és Inger M. Mees (eds): Interpreting Studies and Beyond – A Tribute to Miriam Shlesinger . . . 93

Zachar Viktor

Radegundis Stolze: Übersetzungstheorien. Eine Einführung 99

Zajacz Zita

Riita Jääskeläinen, Tiina Puurtinen and Hilikka Sotesbury (eds.): Text, Process and Corpora: Research Inspired by Sonja Tirkkonen-Condit 104

Repertórium – témák szerint

Paksy Eszter – Harsányi Ildikó

A Fordítástudomány -1-11/1. évfolyamában megjelent tanulmányok áttekintése témák szerint (1999–2009) 107

Summaries in English 121

Fordításstilisztika kognitív keretben¹

Cs. Jónás Erzsébet

E-mail: jonase@zeus.nyf.hu

Kivonat: A kognitív nyelvészet különbséget tesz a nyelvéírás és a nyelvhasználat során megjelenő kognitív folyamatok értelmezése között. A szocio-kulturális tényezőknek a stilisztikában összetett szerepük van. Ezek a tényezők a beszédszituációtól függően befolyásolják, megszabják a nyelv stilisztikai potenciálját. Ez azokat a hátttereket, kiemeléseket, kereteket jelenti, amelyek között a kommunikatív interakció létrejön. Más szóval megfogalmazva, szocio-kulturális tényezők befolyásolják, hogyan értelmezi a fordító az eredeti szöveg stíluselemeit, a célnyelvi mintarendszerből milyen nyelvi mintákat, elemeket használ fel. A fordítói döntések kognitív keretben történnek, hangsúlyos szerephez jut eközben a két kultúra közötti különbség. A különbség abban a szóképekben gazdag nyelvi stílusanyagban reprezentálódik, ahogyan az orosz és a magyar kultúrában a világról alkotott fogalomtárunk kialakul.

Kulcsszavak: kognitív nyelvészet, konceptualizáció, diskurzus, kognitív szemantika, szocio-kulturális tényezők

Kogníció és fordítás

A fordításstilisztika tárgya a fordítás folyamatának és hatásmechanizmusának vizsgálata a stilisztika eszközeivel. A stílus elemzését segítő tudományok közül a holisztikus, vagyis az összetevők kölcsönösségi viszonyára figyelő *funkcionális stilisztika*, az esztétikai jelértékű szövegbefogadás folyamatát vizsgáló *befogadásesztétika*, a művészi szövegegész sajátosságát az olvasó oldaláról szemlélő *hermeneutika*, és a tágabb szociokulturális környezetet is bekapcsoló, azt jeltermészetében szemlélő *szemiotika* bemutatására most nem térünk ki (vö. Cs. Jónás 2006, 2007). Figyelmünket egy újabb vizsgálati lehetőségre, a megismerés-tudományra irányítva, ez alkalommal a fordításstilisztika *kognitív nyelvészeti* keretét járjuk körül. Mivel a magyar kognitív nyelvészet szakirodalma alapvetően a sokak számára ismert angolszász forrásokra támaszkodik (vö. Tolcsvai Nagy 2005, Kövecses 2005a), szándékunk szerint az alábbiakban egy kevésbé ismert iskola, az orosz kognitivisták forrásait hívjuk segítségül. Meglátásunk szerint ugyanis az orosz kognitív szemantikai megközelítés az, amely a fordításstilisztika kiteljesedését a maga eszközeivel eredményesen támogatja.

---

¹ A MANYE XIX. Kongresszusán (Eger, 2009. április 16–18.) elhangzott előadás bővített változata.

A kognitív nyelvészeti elemzések új szakaszt jelentenek a nyelv és gondolkodás viszonyának kutatásában. A kognitív vagy megismerés-tudomány a pszichológiából indult, de interdiszciplináris, átfogó jellegű. Egy egész sor tudomány felhasználja eredményeit: kognitív pszichológia, kognitív nyelvészet, a kogníció filozófiaelmélete, logikai, nyelvi analízis, a művészi intellektus elmélete, neurofiziológia, kognitív antropológia, kognitív szociológia, sőt kognitív irodalomtudomány.

A kogníció mint a megismerés folyamata az emberi tudatban tükröződő környező valóság, és ezek információinak tudati feldolgozása. A 20. század utolsó évtizedeitől kezdve a modern tudomány – kiszélesítve a kogníció fogalmát – nem csupán a „megismerést” és „megismeréshez tartozót” érti rajta, hanem minden „belső”, „mentális”, „interiorizált” jelenséget is (Kubrjakova 2004: 9). Moszkvában 1996-ban jelent meg az amerikai kutatók munkái alapján elkészült *Kognitív terminológiai kishótár* (Kubrjakova et al. 1996).

Az orosz kognitív nyelvészet témakörei között nézzük meg, melyek kapcsolódnak a kognitív szemantikához, s ezek hogyan illeszkednek a fordításstiliztikához. Arról várjuk az információkat, milyen a fordító kultúrafüggő fogalomalkotása, világlátása, melyek a célnyelvi szöveg létrehozásában a tudat alatt, a kulturális emlékezetben beágyazódott összetevők.

A kognitív *nyelvi kulturológia* megállapítja, hogy a világról szerzett tudásunk alapját az egységes, mentális információ mint konceptus adja, amely azt a fogalmi szférát biztosítja számunkra, melyen keresztül a világot látjuk. A nyelvi kulturológia a kogníció pozíciójából dolgozta ki a nyelvi megértés vizsgálata számára a *mezőmodellt*, amelyben a *mag* és a *periféria* jelenti az elsődleges és másodlagos információkat. A lingvokulturológia képviselői között kell megjegyezni Balasova (2004) és Kosztyin (2002) nevét. Az ő meghatározásuk szerint a fogalmi megértésben a nyelv kumulatív funkciójára támaszkodunk. A konceptus szemantikai, jelentéssel bíró centrumában a népi tudás, tapasztalás, világlátás, világérzet tömörül. Ez a kumuláció (*mag*) egy olyan elsődleges konceptualizált világformát képez, amely tudat alatt meghatározza és őrzi világképünket, történelmi emlékezetünket és életünk szociális meghatározottságú eseményeit. A fordító ezzel a konceptualizációs bázissal közelít a fordítandó szöveghez: saját elképzelése van pl. a jó és rossz fogalmáról, az emberi értékekről, azok metaforikus megjelenéséről, a természet jelenségeiről, azok képi reprezentációiról.

Minden nyelvi jelenség csak akkor kaphat adekvát leírást és megvilágítást, ha a kogníció és a kommunikáció keresztszétében vizsgáljuk. A kognitív nyelvészet célja, hogy a nyelvi formák mellé azok kognitív analógiát helyezze, fogalmi struktúráját megállapítsa, ugyanakkor a választás okát és az adott tartalom formájának létrehozását is megmagyarázza. (Kubrjakova 2004: 16)

Szemléletesen mutatja ezt a nemcsak kultúrák között, hanem szubjektíven az egyénnél, így a fordító befogadónál is működő konceptuális különbséget Blok *Démon* (Демон) című versének záróstrófája Lator László és Galgóczy Árpád fordításában. A *Démon* a „rossz”, a „gonosz” metaforizációja

szembeállítva az Isten alakjához kapcsolódó „abszolút jó” jelentésével. A démon a keresztény európai kultúrában az Istentől elrugaszkodott, a „jót” elvető bukott angyal, ezért ilyen összefüggésben nem lehet a mosolya „szent”. Bár értjük, ezzel a fordító az emberfölötti erőre, a szellemvilágra utal, amelyet a Démon képvisel. Ugyanakkor a fordítói megoldás konceptuális különbséget is takarhat, vagyis a Démon egymástól két eltérő fogalmi értelmezése, konceptualizációja is kitűnik a két fordításból:

- (1) И под *божественной улыбкой*,
Уничтожаясь на лету,
Ты полетишь, как камень зыбкий,
В сияющую пустоту...²

- (1a) **Isten-mosolyom** láthatatlan
sugaraiban semmivé
zsugorodsz, s mint a kő, magadban
zuhansz a fénylő úr felé.
(Lator László 1978)

- (1b) S e **szent mosolygástól** kísérve
már röptödben megsemmisülsz,
S a fényben úszó pusztá mélybe
Mint hulló kődarab repülsz...
(Galgóczy Árpád 2000)

A szövegben reprezentálódó metaforizáció külön elemzést érdemel, amire itt nem térhetünk ki. Az absztrakt komplex metaforarendszerek kifejtése a kognitív szemantika eszközeivel sikeresen elvégezhető (vö. Kövecses 2005b: 71–88).

Konceptualizáció és stílustulajdonítás

A stílus a grammatikai, szociokulturális, textuális és pragmatikai viszonyrendszerek vizsgálata. A szöveg a stilisztikai potenciál, a szociokulturális háttér és a stílustulajdonítás összetevőire épül. A szemantikai és a pragmatikai háttér a jelentésképzésben nem különül el. A jelentésen nem valami állandót értünk, hanem a kölcsönös figyelemirányítást, az „emberi elmék közötti interakciót”.

A *kognitív szemantika* szoros összefüggést mutat a nyelvi kulturológiával, de tágabb annál, mivel valamennyi nyelvi jel értelmezését átfogja: a kognitív szemantika – a nyelv lexikális és grammatikai jelentéseinek elemzése, amely eszközként szolgál a konceptualizáció tartalmának megismeréséhez (Popova és Sztjernyin 2007: 13).

² Lator László fordítása: in E. Fehér P. 1978: 2/232–233. Galgóczy Árpád fordítása: in Galgóczy 2002: 182–185. További elemzések: Cs. Jónás 2009. 64–66.

A kognitív szemantika a nyelvi szemantika és egy nép kulturális konceptoszférájának együttes szemléletéből, a kogníció vagyis a megismerés és a szemantizációs folyamat kölcsönviszonyainak tanulmányozásából kiindulva vizsgálja a nyelvi reprezentációt. Azok a nyelvi módszerek, amelyeket a nyelvi egységek lexikális és grammatikai szemantizációjához használunk, a nyelvi kulturológiai kutatásnak is módszerei lehetnek. A kognitív nyelvészet szemantikai ága a nyelvben reprezentált (objektivált, verbalizált) konceptusokat, azok jelentéstanát tanulmányozza.

Alapvetései közül a fordítás szempontjából értelmezést kívánnak a következő fogalmak:

1. *A konceptus vagy beágyazott fogalom* – a kogníciót, az „általános megismerést” takarja. A jelentés – a nyelvi tudat alkotóeleme. A konceptus és a jelentés egyenlő mértékben – a gondolati, a kognitív természet jelensége.
2. *A jelentés* része a konceptusnak mint gondolati egységnek, amely kommunikációs céllal nyelvi reprezentációban rögzül. A konceptus nincs kötelező kapcsolatban a szóval vagy más verbális nyelvi eszközzel. A konceptus lehet verbalizált, de nyelvileg nem verbalizált is. A jelentés – a nyelv szemantikai terének része.
3. A konceptusnak meghatározott szerkezete van, amely a konceptus létezéséhez és a konceptoszférában való helyéhez köthető.
4. *A konceptualizáció vagy fogalomalkotás* – a *konceptoszféra* egysége.
5. *A konceptoszféra* tudatbeli *mentális tér*, a konceptusok összessége, amelyből mozaikdarabkákként rakódik össze az adott nyelv beszélőjének világfelfogása. Ez a mentális tér neve, másképpen *domínium*.

A kognitív szemantika kerete a megszerzett ismeretek több felhasználási lehetőségét kínálja a fordításelemzés számára is:

- a) *visszatérés a nyelvhez*: a kognitív ismeretek a nyelvi szemantika jelenségeinek és folyamatainak megmagyarázása. A kutatásnak ez az iránya a *kognitív szemasztiológia*.
- b) *a tudat felé való haladás*: a konceptusok mint a nemzeti konceptoszféra egységeinek modellálása. Ez a *nyelvi konceptológia*.
- c) kitekintés a *szemiotikára* mint a kulturális jelek, jelrendszerek tudományára.
- d) érintkezés a *szövegnyelvészettel* mint a nyelvtudománynak azzal a területével, amely a mondat fölötti szinten a legnagyobb nyelvi egységeket vizsgálja.

A fentebb áttekintett pozíciók alapján a *kognitív szemantika* a szemémák viszonyára, valamint azok kapcsolódására, propozíciótipusaira, s ezek nyelvi reprezentációira irányítja a figyelmet. Az értelmi szférába a kognitív nyelvészet a szövegnyelvészeten keresztül jut el. A gondolati implikátumok (alapjelenségek, „jó”, „rossz”, értékfogalmak stb.) a szövegek mélyén találhatók, és sokszor

verbális kifejezéssel nem is rendelkeznek. *A nyelvi szemantika konceptoszférában történő elemzése* ezen a ponton segíti a fordításstilisztika kutatásait.

A kognitív szemantika fenti kategóriáinak komplex bemutatására egy Solohov szövegrészletet választottunk a *Csendes Don (Тихий Дон)* című regényből Makai Imre magyar fordításában. Itt a konceptualizáció mellett a jelképzést, az értéktulajdonítást, s ezek tájnyelvi eszközeit találjuk meg:

- (2) – *Хохол-мазниця, давай с тобой дражниться! Хохол!.. Хохол!.. Дегтярник!.. – верещала детвора, прыгая вокруг мешочных широких шаровар Гетька.* (Шолохов 1962: т. I. 92)
- (2a) *Hohol, hohol, kulimász, a képibe belemász!* [Szó szerint: 'Varkocsos-ke-nőcsös, gyere, verekedjünk meg!' Cs. J. E.] *Hohol!... Kulimászos! –* kiabálta a gyermekhad, és pajkosan ugrándozott Hetyko zsáknyi széles, bugyogós nadrágja körül. (Solohov 1966: I/120)

Makai jól ismerte a farkocsáról 'hohol'-nak nevezett ukrán népcsoport hagyománytisztelő idős férfijainak törökbugyogós alakjait, kopaszra nyírt fejükön oldalt hosszan lecsüngő hajcsimbókjukat büszkén viselő falusi figuráit, akik a gyerekek dehonesztáló csúfolódásának célpontjai lehettek (*nyelvi konceptológia*). Az adekvát fordítás érdekében a fordító kitalált egy hasonlóan rímbe szedett, csúfolódó magyar rigmust (*szemasziológia, szövegtan*). A magyar „*képibe belemász*” 'verekedjünk'-értelmű pars pro toto metaforizációja képi szempontból gazdagabb, mint az eredeti. A veszteség a fordításban annyi, hogy a 'hohol' szó 'hajcsimbók, farkocs' jelentése a magyarban rejtve marad (*szemiotika és értéktulajdonítás*). Az ukránok megszólításaként az oroszok részéről használt gúnynev alakzati megfelelői élnek ugyan a magyar nyelvben. Ilyenek pars pro toto (rész az egész helyett) típusú stílusalakzatok, mint egész embert helyettesítő testrész megnevezése, pl. a *tökfej, kopasz* stb. megszólításunkban.

Ezek a szociokulturális, kultúratörténeti információk egy adott nyelvet, ez esetben az orosz beszélők tudatában a kollektív kulturális emlékezet részeként mind nyelvi szinten, mind képi ábrázolásában, mind az értéktulajdonítás gondolati konnotációiban végigkísérik a szövegmegértés folyamatát. Ezek alkotják a beszélők kognitív világképét, amelyből kiemelkedik a nyelvi reprezentáció, majd a művészi világkép. Mindkét utóbbi másodlagos jelrendszert alkot.

A kognitív szemantika és pragmatika eredményeinek, illetőleg szempontjainak a bevonása a fordítás vizsgálatába (például a variabilitás, az adaptáció, a kölcsönös intencionáltság, a megosztott tudás, a figyelemirányítás, az előtér – háttér viszonyok, pragmatikai és metapragmatikai tudatosság) a stílussal kapcsolatos. A szociokulturális tényezők szövegbeli érvényesülése szempontjából alapvető jelentősége van ugyanis annak, hogy amíg a hétköznapi szituációkban megjelenő szövegek esetében inkább a szociokulturális tényezőknek van meghatározó szerepe, addig a szépirodalmi szövegekben e tényezők már sokkal közvetettebben érvényesülnek, és a nyelv stíluspotenciálja kerül előtérbe. A fordító befogadói magatartásában nyomon követhető a célnyelvi olvasóra való kitekintés: a hasonlításul szolgáló minta alapja a stíluspotenciál, annak egyéni fordítói, olvasói és korstílus szerinti leképeződése. Ezért figyel

a kognitív szemantika a világról alkotott kognitív képre és annak nyelvi reprezentációjára.

Kognitív világkép – nyelvi világkép – művészi világkép

A műfordító feladata nemcsak az eredeti szöveg lexikális-szemantikai tömörségének a megőrzése, hanem a stíluseszközök átadása is. Ha akár csak részlegesen is sikerül a képi világot újrateremtenie, ez a fordítás értékét jelentősen növeli (vö. Fjodorov 2002: 374–387).

A megismerési folyamatokra alapozva tárul fel az idegen nyelvű szövegértelmezés során mindkét szövegben *a világ nyelvi képe*.

A világ nyelvi képe – egy adott kultúra képviselőinek a valóságról nyelvi formákban rögzített tudásának az összessége, amely egy adott korszak és szociális viszonyrendszer függvényében nyelvi szinten jön létre. A világ nyelvben rögzült tagolása, a jelenségek és tárgyak nyelvi leírása – a világról szerzett információink egyik rendszerbeli alappillére.

Ugyanakkor látnunk kell, hogy ez a korlátozott és ráadásul „naív” világkép nem egyenlő teljességében azzal a képpel, amely a nemzet vagy az egyén tudatában fogalmi szinten megjelenik, minthogy a nyelv messze nem mindent nevez meg és kategorizál, ami az emberi tudatban jelen van. Vannak olyan fogalmak, érzések, benyomások az azonos nyelvet beszélők körében is, amelyekre „nem találunk szavakat”.

A világ kognitív képe és a nyelvi világkép viszonya az elsődleges és másodlagos, következményes szerveződés, entitás viszonya. A kognitív, vagyis megismerési világképünk az elsődleges, a nyelvi világkép ennek csupán verbális leképeződése. Az elsődleges tudati tartalomhoz a nyelv a megnevező, másodlagos eszköz. A világ nyelvi képe alapján nem ítélt meg teljes hitelességgel a világvalóság, a beszélő aktuális *fogalomalkotásának mentális, kognitív tere*. A nyelvi világkép csak közvetett információkat ad az adott kultúrában résztvevők gondolkodásáról, s így csak alapvető vonásokban írhatja le azt a kognitív képet is, amelyet az ember a tudatában a valóságról őriz.

A világ művészi képe szintén másodlagos entitás, hasonló a nyelvihez, de eszközeinek nem normakövető jellege alapján különbözik attól. Ez a világkép a befogadó tudatában – a saját műveltségi mintáit követve – a mű értelmezése során alakul ki. A műfordító is ezt használja fel az idegen mű befogadása során. A művészi világkép sajátosan összeválogatott nyelvi eszközökből épül fel, s azt a világképet jelenti, amely az író, a költő individuális tudati és nyelvi tudáselemeit, s az olvasó ismeretanyagát adja vissza. A fordító befogadói horizontján ugyanakkor saját maga és kora világról alkotott képi sémái, mintái, esztétikai értékrendje is működésbe lép. Ám sok esetben a fordító maga is alkotó individuum. Ezzel magyarázható a koronként törvényszerűen létrejövő, újabb fordítások megszületésének motivációja (Popova és Sztjernyin 2007: 50–57).

A fordító számára a tudatában levő *mentális lexikon* a kiindulási alap, s ennek megfelelőit keresi idegen nyelven is. A megismerés-tudomány, a kognitív nyelvészet nézőpontja szerint a szótáraknak nem csupán lexikális egységekre kellene

épülniük, hanem úgynevezett *keret alapú* pragmatikai információkat kellene közvetíteniük. A keret-szemantikai kutatások a használatba, a kulturális háttér-összefüggésekbe ágyazottan szemlélik a nyelvi megnyilatkozásokat, kifejezéseket. A jövő szótárai minden bizonnyal nem grammatizáló-lexikális megközelítésűek, hanem keret alapúak lesznek, alaposabban és precízebben jelenítik majd meg a világra vonatkozó tudást, az úgynevezett fogalmi, enciklopédikus alapú ismereteket (vö. Andor 2005: 13–42). Ugyanakkor tény, hogy minden lexikális egység jelentése flexibilis. Bármely asszociált ismeret, amely hozzá kapcsolódik, az azt körülvevő elemeket képezi. A lexikális egységek rendelkeznek konvencionális jelentéssel, mégis a kontextus határozza meg az egyedi értelmezés valószínű módját.

Nézzünk egy szemléltető példát a 20. század végén élt orosz bárd, Vlagyimir Viszockij egyik dalszövegéből, s magyar fordításából: *Elhagytam Oroszhont* (*Нет меня, я покинул Расею!*)

(3) Тот, с которым сидел в Магадане , –	(3a) Akivel sitteltem Magadanban ,
Мой дружок по гражданской войне, –	Barátom, a polgárháborús,
Говорит, что пишу ему: «Ваня,	Mondja, hogy azt írtam a napokban:
Скучно, Ваня, давай, брат, ко мне!»	„Gyere Ványa, unalmas minden, meg bús!”
Я уже попросился обратно,	Ide vissza kértem útlevelet –
Унижался, юлил, умолял...	Kegyekért sürögtem, epedtem...
Ерунда! Не вернусь, вероятно,	Csupa ostobaság! Nem jöhetek,
Потому что я не уезжал!	Hiszen innen el sose mentem!
Кто поверил – тому по подарку,	Ajándék jár annak, aki hitte,
Чтоб хороший конец, как в кино, –	Legyen jó a vég a moziban:
Забирай Триумфальную арку!	Zabrálnhatja, lesz Diadalíve ,
Налетай на заводы Рено!	És a Renault gyár is arra van...
(Viszockij 2003: 138)	(Ford. Dudás Sándor in Viszockij 2003: 139)

Viszockij 1973. április 17-én levelet írt a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságához, elpanaszolta, hogy hiába szeretne művészként közönségével találkozni, hivatalos engedélyt erre sehogy sem kap. A hetvenes években az orosz elhárítás, a KGB Viszockijt ellehetetlenítő konspirációi kimeríthetetlenek voltak. Üldözték, betiltották, megalázták, minden elképzelhető rémhírt és pletykát terjesztettek róla. Néhányszor eltemették, néhányszor „odaátra ment” és nem tért vissza, párszor börtönben ült – így keltették rossz hírét.

Dudás Sándor (1951–) költő-műfordító fordításában több tényismeretet közvetít az orosz valóságról, mint amennyi eszmerendszeri mondandót. A befogadó számára ugyanis az olvasásban a „befejezett műalkotás” szintjén teljesítheti ki egy szöveg a funkcióit (vö. Kulcsár Szabó 2000). Lábjegyzetben

a magyar olvasó számára legalább szükséges lett volna egy-két segítő megjegyzés: *Magadan* Szibéria távol-keleti részén egy déli kikötőváros, ahol sok ezer orosz kegyetlen körülmények között büntetőtáborokban embert próbáló munkát végezve raboskodott. A *Diadalív* és a *Renault gyár* Párizsra, illetve Franciaországra – a helyre, ahol Viszockij felesége, Marina Vlady filmszínésznő élt –, s még tágabban a szovjet időkben ellenségnek számító nyugati civilizációra utal negatív tartalmú metaforizációjával.

Ennek a háttérismeretnek a hiányában a magyar olvasó egyáltalán nem érti az összefüggéseket. Igazzá válik Langacker megállapítása: „Egy lexikális egység referensének bizonyos aspektusai, bizonyos kognitív tartományok jellemző jegyeinek középpontjában találhatók, míg mások inkább a periférián helyezkednek el” (Andor 2005: 22). *Magadan* önmagában egy földrajzi név, egy kikötőváros neve (ez a konceptus centruma vagy magja), de a szovjet idők büntetés-végrehajtásának technikája erős mentális teret, asszociatív bázist rajzol köré az orosz ember tudatában a konceptualizáció perifériális mezőin. Ezt nem tudja visszaadni a magyar fordítás.

Kognitív figyelem, beágyazottság, előtérbe helyezés a fordításban

A kognitív nyelvészet olyan megismerési folyamatot helyez a figyelem középpontjába, amely hátterek (*scenes*), keretek (*frames*), forgatókönyvek (*scripts*) hálójában működik, vagyis a mi esetünkben az orosz és a magyar szociokulturális megismerés-tevékenység struktúráiban egyedileg reprezentálódik, jelenik meg valós használati mivoltában. A szakirodalom terminusaival élve, a keretek és tartományok (*dominium*) nem választhatók el a nyelvi aktív zónáktól, amelyek a diskurzusban a fogalmat egy megnyilatkozás során egy adott relációs kifejezéshez és vele kapcsolatos nevekhez kötik. Ezt mutattuk be fentebb az *Elhagyott Oroszhont* részletével.

Az egész diskurzus-kontextust kell megnéznünk, hogy meghatározhassuk egy fogalom aktív zónáját: miből merített az orosz értelmező mentális lexikona, milyen a mentális tér az adott fogalom körül? Látható, hogy az időbeli lefolyás miatt a dinamikusság is jellemzi azokat a fogalmi tartományokat, amelyek nyelvi reprezentációját a fordításban egy-egy lexikai egység hordozza. A referenciapont a magyarul beszélők számára egy-egy földrajzi hely, az orosz befogadó számára viszont a büntetőtáborban elítélt szenvedése vagy a szovjet tudattól idegen nyugati civilizáció. Az aktív zóna, amelyre az idő és a hely szociokulturális faktora kihatással van, a kulturális emlékezet része. Sztjepanov erre vonatkozóan állapítja meg:

„a konceptualizáció – a kultúra sűrítménye az emberi tudatban; az, aminek képében a kultúra az ember mentális világának részévé lesz. S ugyanakkor a konceptualizáció az, aminek a segítségével a hétköznapi ember – bár nem hoz létre „magas kultúrát” – önmaga is a kultúra részévé válik. Sőt alkalmanként kihatással is van arra. A konceptualizáció – az ember mentális világának alapvető kulturális egysége”

(Sztyepanov 1997: 40–41). Ezt bizonyítják a műfordítások fordításstilisztikai és kognitív nyelvészeti összevetései is.

A fordító magatartását a hétköznapi társalgás stratégiájához hasonlóan a *kognitív figyelem* jellemzi. A szándékoltság, az intencionalitás azt jelenti, hogy miközben a forrásnyelvi információkra összpontosít, szemmel tartja a célnyelvi olvasó elvárásait, befogadói horizontját is. Ebből ered az a jelenség, amikor a fordító az olvasó elképzelt világlátásának kedvezve „túlfordítja” az eredeti tartalmat. Jerofejev a mai orosz viszonyokat ostromozó *Stílus, stílus, stílus* című írásában találkozunk az alábbiakkal:

(4) А правительственная элита! Костюмы надели (1), а носки не сменили – в коротких, василькового цвета *щеголяют* (2). (...)

А еще все удивляются, почему русские на Западе не «проходят» (3), почему после краткой моды на перестройку все от нас отвернулись, «искусство» *покупать перестали* (4).

(Jerofejev 1998a: 10–12)

(4a) Na és a vezető elit! Az öltönyt *felhúzták* (1/a), de zoknit nem váltottak – még most is ugyanabban a búzavirágkékben *illegetik magukat* (2/a). (...)

És egyesek még csodálkoznak, miért *rínak ki* (3/a) az oroszok nyugaton, a peresztrojka kurtá divatja után miért fordult el tőlünk mindenki, miért *nem piacképes* (4/a) immár a „művészetünk”.

(Ford. Gy. Horváth László in: Jerofejev 1998b: 15–17)

Az orosz szöveg kiemelt fordulatainak szó szerinti fordításában a stílustulajdonítás eredeti szándékát csillaggal jelöljük (*).

1. öltönyt *vettek fel*, öltönyt *öltöttek magukra* (*)
2. *feszítenek, kérkednek* (*)
3. Nyugaton az oroszok miért *nem „mennek el”* (*)
4. a „művészetüket” *már nem veszik* (*)

Jerofejev magyar fordítója, Gy. Horváth László megduplázza a negatív stílustartalmat (**), mintegy „alájátszik”, „elébe megy” a feltételezett olvasói elvárásoknak. Ebben az esetben ez a fordító-befogadó kognitív figyelme, reflektáltsága, amelyet a szinonimák megválasztásakor a negatív stílustartalmak előtérbe helyezésével ér el:

- 1/a – az öltönyt *felhúzták* (**)
- 2/a – *illegetik magukat* (**)
- 3/a – miért *rínak ki* az oroszok nyugaton (**)
- 4/a – *nem piacképes* immár a „művészetük” (**)

A kognitív szemantika a stilisztikai diskurzusban az *előtérbe állítást*, azaz a stílus esetében bizonyos szövegbeli elemek stilisztikai célú kiemelését mint hatást kiváltó műveletet elemzi. A fentiek rövid összegzéseként megállapítható, hogy plauzibilis megoldás lehet egy olyan modell alkalmazása, amelyben

határozottan elkülönülnek az előtérbe kerülő és a háttért képező elemek. Egy ilyen megkülönböztetés egyaránt épít szintaktikai és szemantikai (pragmatikai) alapokra, vagyis a megkülönböztetés alapja általánosságban „a szöveglétrehozás és szövegmegértés során lezajló műveletek keretében történő *előtérbe helyezés* (»foregrounding«), a kiemelkedő, feltűnő jelleg szerepe, vagyis az a szerkezeti és művelleti jellemző, amely a szöveg bizonyos elemeit fontosabbnak, kiemelkedőbbnek tartja a többinél, ezáltal a feldolgozásban előtérbe helyezi” (Tolcsvai Nagy 2001: 48). Szándékosan vagy akaratlanul ezt tette Jerofejev fordítója is.

Összegzés

A konceptoszféra fogalmát az orosz tudományosságba Lihacsov vezette be. Ő a konceptusok összességét értette rajta, amelyet az adott nyelvet beszélők konceptuspotenciálja hoz létre. Így egy adott nép konceptoszférája szélesebb, mint a nyelv szójelentésének szemantikai szférája. Minél gazdagabb egy nemzeti kultúra, annak folklórja, irodalma, tudományai, képzőművészete, történelmi tapasztalata, egyháztörténete stb., annál gazdagabb egy nép konceptoszférája (Lihacsov 1993: 5). A konceptoszféra egy adott nép konceptusainak rendezett összessége, a gondolkodás információs bázisa.

Széles körben alkalmazzák a kognitív nyelvészetben a különböző nemzeti konceptoszférák összehasonlítását. Ez teszi lehetővé a konceptualizáció hasonló és különböző vonásainak feltárását, annak bemutatását, hogy a konceptusok milyen esetekben különböznek, esetleg ekvivalens nélküliek, s milyen esetekben hiányoznak a másik nyelv konceptoszférájából. Ezen a ponton kapcsolódik a kognitív nyelvészethez, s azon belül is a kognitív szemantikához a fordításstilisztika, amely az eredeti mű szerzője, befogadó fordítója és a célnyelvi olvasója hármában vizsgálja az individuális és a szubjektíven megélt kultúrák kognitív, mentális tereit.

Irodalom

- Andor J. 2005. Kognitív grammatika: A tudomány jelenlegi állása és kapcsolódó kérdések: Interjú Roland Langackerrel. In: Kertész A., Pelyvás P. (szerk.) *Általános nyelvészeti tanulmányok XXI*: 13–42.
- Balasova 2004. Балашова, Е.Ю. *Концепты любовь и ненависть в русском и американском языковых сознаниях*. Автореф. дис. канд. филол. наук. Саратов.
- Cs. Jónás E. 2006. Hermeneutika és funkcionális stilisztika a fordításelemzésben. In: Dróth Júlia (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 22–32.
- Cs. Jónás E. 2007. A fordításstilisztika interdiszciplináris kapcsolódásai. In: Benő A., Fazakas E., Szilágyi N. S. (szerk.) *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó. 380–391.
- Cs. Jónás E. 2009. „*En írok levelet magának...*” Orosz szerzők fordításstilisztikai vizsgálata. «Я к вам пишу...» *Стилистика художественного перевода русских авторов*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.

- E. Fehér P. (szerk.) 1978. *Klasszikus orosz költők*. Budapest: Európa.
- Fjodorov 2002. Федоров, А.В. *Основы общей теории перевода*. Москва–Санкт-Петербург: Филология-три.
- Kosztyn 2002. Костин, А.В. *Способы концептуализации обыденно-бытовых понятий в разножанровых произведениях В. И. Даля*. Иваново.
- Kövecses Z. 2005a. *A metafora*. Budapest: Típotex Kiadó.
- Kövecses Z. 2005b. Túl a fogalmi metaforákon. In: Kertész A., Pelyvás P. (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*. Tanulmányok a kognitív szemantika köréből. Budapest: Akadémiai Kiadó. 71–88.
- Kubryakova 2004. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. № 16–17.
- Kubryakova – Demjanova – Pankrac – Luzina 1996. Кубрякова, Е.С., Демьянова, В.З., Панкрац, Ю.Г., Лузина, Л.Г. *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва.
- Kulcsár Szabó E. 2000. A „befejezett” műalkotás – a befogadás illúziója és az olvasás retorikája között. In: Bednancs G., Bengi L., Kulcsár Szabó E., Szegedi-Maszák M. (szerk.) *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Budapest: Osiris Kiadó. 68–75.
- Lihacsov 1993. Лихачёв, Д.С. Концептосфера русского языка. *Изв. РАН – СЛЯ*. № 1. 3–9.
- Popova és Sztjernyin 2007. Попова, З.Д., Стернин, И.А. *Когнитивная лингвистика*. Москва: Восток–Запад.
- Sztjerpanov 1997. Степанов, Ю.С. *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*. Москва: Школа «Языки русской культуры».
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 2005. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Források

- Galgóczy Á. 2002. *A Volga felett*. Válogatás a XIX–XX. századi orosz költészetből. Két-nyelvű kiadás. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Jerofejev 1998a Ерофеев, В. *Мужчины*. Москва: Издательский Дом «Подкова».
- Jerofejev, V. 1998b. *Férfiak*. Budapest: Európa Könyvkiadó. (fordította: Gy. Horváth László)
- Solohov 1962. Шолохов, М. *Тихий Дон*. Роман в четырех томах. Москва: Государственное издательство «Художественной литературы».
- Solohov M. 1966. *Csendes Don*. (fordította: Makai Imre) Budapest: Európa Könyvkiadó. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó.
- Viszockij V. 2003. Vlagyimir Viszockij, *Tilalmakat szegve*. (szerk. Viczai Péter). Budapest: HANGA és Új Mandátum Kiadók.

Politikai szövegek és fordítástudomány

1. rész: A kritikai diskurzuselemzés gyökerei, legfontosabb iskolái

Bánhegyi Máttyás

E-mail: banhegyi.matyas@kre.hu

Kivonat: A tanulmány a kritikai diskurzuselemzés (CDA) előzményeit és meghatározó iskoláit ismerteti. Vázlatosan leírja a kritikai diskurzuselemzés kialakulását, nyelvészeti és nyelvfilozófiai gyökereit, rövid történetét és előzményeit. Ezt a legjelentősebb kritikai diskurzuselemző iskolák rövid bemutatása követi. Kitér Fairclough, a Wodak által vezetett bécsi csoport, Maas és van Dijk munkásságára, valamint vázlatosan beszámol ezen iskolák kritikai diskurzuselemzési megközelítéseiről. A kritikai diskurzuselemzés lehetséges fordítástudományi – pontosabban a politikai szövegek fordításának kutatása terén sürgetett – adaptációja kapcsán a cikkben részletesebben foglalkozik a van Dijk-féle diskurzuselemzési irányzat alaptételeivel, alapelveivel és céljaival. A fordítástudományi adaptáció tekintetében emellett érvel, hogy a van Dijk-i diskurzuselemzési irányzat alaptételei elméleti síkon felhasználhatók fordítástudományi kutatások céljaira. Az esszé zárásképpen emellett foglal állást, hogy a fordítástudományi kutatásokban kívánatos lenne a van Dijk-i CDA adaptációja, hiszen ez a megközelítés kielégíti a fordítástudománynak a politikai szövegek fordítása kutatása terén elfogadott azon nézetét, hogy az elemzett szöveggel összefüggésbe hozható társadalmi és politikai célokat, valamint az azok megvalósításának nyelvi eszközeit a fordítástudományi kutatásoknak érinteniük kell.

Kulcsszavak: politikai diskurzus, kritikai diskurzuselemzés, kritikai diskurzuselemző iskolák, a van Dijk-féle CDA és adaptációja

1. Bevezető

A kritikai diskurzuselemzés olyan szövegnyelvészeti tudományterület, amely arra keresi a választ, hogy a szövegjellemzők hogyan tükrözik azt a hatalmi, ideológiai és politikai környezetet, ahol az adott szöveg (beleértve ebbe a fordítás révén keletkező szövegeket is) íródott, illetve ahol a szöveget befogadják. Három részből álló tanulmánysorozatunk 1. része a kritikai diskurzuselemzés előzményeit és legmeghatározóbb iskoláit ismerteti, a 2. rész a fordítástudomány terén megjelent, politikai szövegekkel összefüggő kutatásokat összegzi, valamint az e területen megjelent kritikai diskurzuselemzési tanulmányokat foglalja össze, míg a 3. rész van Dijk kritikai diskurzuselemzési modelljét részletezi, és bemutatja, hogy az elemzési modell hogyan adaptálható politikai szövegek fordítástudományi elemzésének céljára.

Jelen tanulmányunkban először a kritikai diskurzuselemzés kialakulásáról írunk, amit a legjelentősebb kritikai diskurzuselemző iskolák rövid ismertetése követ. A cikk a van Dijk-féle irányzat alaptételeinek, alapelveinek és céljainak ismertetésével zárul.

2. A kritikai diskurzuselemzés nyelvészeti gyökerei és rövid története

A kritikai diskurzuselemzés (a továbbiakban CDA az angol elnevezés rövidítése alapján) az 1980-as években a Hodge és Kress (1979), valamint a Fowler és Kress (1979) nevével fémjelzett kritikai nyelvészetből fejlődött ki. A kritikai nyelvészet – és a későbbiekben a CDA – igen ambiciózus célt tűzött maga elé: „láthatóvá (illetve láthatóbbá) tenni az ideológia és a nyelvhasználat kapcsolatát, amelynek segítségével az aktuálisan jelen lévő ideológia különféle társas helyzetekben létrejövő szövegekben kifejeződik és reprodukálódik” (Munday 2007: 198¹). Ezen kutatásokat az mozgatta, hogy „azokat az értékrendeket és hiteket, amelyek a szövegben megjelennek – tehát a szövegekben megmutatkozó *ideológiát* – leírassák” (Simpson 1993: 5, Simpson kiemelése; hivatkozva: Munday 2007: 198).

Ezt az alapvetően funkcionális természetű megközelítést arra alapozták, hogy a nyelv reprodukálja az ideológiát. A CDA kutatások egyfelől arra kíváncsiak, hogy a szövegfelszín elemei szemantikailag hogyan funkcionálnak, másfelől pedig leírják és megmagyarázzák, hogy a politikai szövegek ezen elemei hogyan járulnak hozzá a hatalom reprodukciójához és fenntartásához. A CDA éppen ezért valóban multidiszciplináris tudomány, amely számos tudományterületre támaszkodik, és amely számos tudományterület felfedezéseit integrálta magában. Megemlítendő, hogy „hasonló kritikai megközelítések megjelentek a szociolingvisztika, a pszichológia és a társadalomtudományok terén is” (van Dijk 2001: 352). A következőkben röviden ismertetjük a CDA kialakulásának történetét.

2.1 A CDA kialakulásának rövid története

A CDA története valójában Arisztotelésszel és a felvilágosodás korával kezdődött. Ám a terjedelmi korlátok miatt a továbbiakban a CDA közvetlen, tehát XX. századi előzményeivel foglalkozunk. Tudnivaló, hogy a CDA alapjai a nyugati marxista nyelvfilozófiával, társadalomtudományi kutatásokkal, nyelvészettel és szociológiával hozhatók összefüggésbe, amely tudományterületek „a társadalom társas viszonyait helyezték kutatásaik előterébe” (Fairclough és Wodak 1997: 260) annak érdekében, hogy a társadalom hatalmi relációit feltérképezhessék.

Az orosz nyelvészek-nyelvfilozófusok közül Volosinov és Bahtyin szociolingvisztikai kapcsolódású munkái járultak hozzá legközvetlenebb módon a CDA kialakulásához. Az 1920-as és az 1930-as években Volosinov, illetve az 1960-as és 1970-es években Bahtyin foglalkozott a nyelv, a hatalom és a társadalmi csoportok kapcsolatával. Volosinov és Bahtyin arra az eredményre jutott, hogy a nyelvi jelek valójában az ideológia megtestesítői, és hogy minden nyelvhasználat szükségszerűen ideológiát is hordoz magában

---

¹ Az angol idézeteket a tanulmány szerzője fordította magyarra.

(Fairclough és Wodak 1997). Ez egyben azt is feltételezi, hogy ideológiamentes nyelvhasználat nem létezik: Bahtyin és Volosinov értelmezésében a nyelvi jelek használatában az osztályharc nyilvánul meg, hiszen ezen harc egyik megnyilvánulása a szavak jelentésével kapcsolatos ideológiai csatározás (Fairclough és Wodak 1997).

A nyelvészet mellett a filozófia volt az a másik tudományterület, amely inspirálólag hatott a CDA-ra. A nyugati marxista befolyás az olasz filozófus, Gramsci művein keresztül gyakorolt hatást a CDA-ra. Az 1920-as és 1930-as években írott munkáiban Gramsci főként az uralkodó osztályok hegemoniájával és annak hatásaival foglalkozott. Gramsci az ideológiát mint a hegemonia társadalmi fenntartásának, illetve normalizációjának eszközeként értelmezte. A kapitalista berendezkedéssel összefüggésben pedig azt vizsgálta, hogy „a mindennapi élet társadalmi szerkezete és az ahhoz kapcsolódó társadalmi interakciók hogyan segítik elő a kapitalista társadalmi berendezkedés fenntartását” (Forgacs, idézi Fairclough és Wodak 1997: 261).

A CDA-ban a nyugati marxista befolyás másik forrása a 1960-as és 1970-es évek meghatározó filozófiai áramlata, a frankfurti iskola. A nyelvfilozófiával foglalkozó Adorno, Benjamin, Habermas és követőik úgy tartották, hogy a nyelv nem létezhet az őt körülvevő történelmi és társas kontextus nélkül. Azt vallották, hogy egy kritikai alapokra épülő tudománynak önreflexívnek kell lennie, és figyelembe kell vennie azon történelmi kontextust, amelyben a vizsgált nyelvi és társas interakció lezajlik (Fairclough és Wodak 1997). A frankfurti iskola értelmezésében a nyelv és a hatalom elválaszthatatlanok egymástól, a nyelv pedig nem létezhet hatalmi relációk szükségszerű kifejezése nélkül. Utópisztikus megközelítésükben olyan ideális beszédhelyzetet feltételeztek, ahol „az interakció a hatalmi relációk megjelenése, beszüremlése nélkül megy végbe” (Fairclough és Wodak 1997: 261).

A hegemonia állandósítására irányuló törekvések Gramsci-féle megítéléséhez hasonlóan az 1950-es és 1960-as évek egyik meghatározó filozófusa, Althusser az ideológiát mint az „intézményesített társas kapcsolatokba ágyazott tárgyasult [verbalizált] gyakorlatot” (Fairclough és Wodak 1997: 261) értelmezte és úgy vélte, az ideológia az élet minden területén jelen van. Althusser véleménye szerint az ideológia legfontosabb hatása az, hogy a társas lényként funkcionáló embereket különféle módokon egymáshoz képest pozicionálja (Fairclough és Wodak 1997: 261). Ez valójában azt takarja, hogy az ideológia révén a társadalom minden tagja egyedi helyzettel és szereppel rendelkezik abban a hierarchikus berendezkedésű társas közegben, amelynek tagja.

A főként az 1970-es években alkotó Foucault szembefordult a marxista elméletekkel, és az előbbieken részletezett ideológia-felfogásokkal. Foucault értelmezésében az ideológiát magában foglaló szöveg olyan emberi társas viszonyokra épülő tudásrendszert tükröz, amely a modern társadalmakban a hatalmat birtokló társadalmi csoportok számára a hatalmi helyzetet biztosítja (Fairclough és Wodak 1997). Azaz Foucault véleménye szerint a hatalom és az ideológia nem az osztályharc révén jön létre, hanem az egyének által birtokolt tudás révén reprodukálódik. Ezek a gondolatok a modern kritikai diskurzus-elemzések szociálpszichológiai dimenzióiban élnek tovább.

A nyelvfilozófia és a társadalomtudomány felfedezéseire építve a nyelvészet legkorábban az 1970-es években kezdett el foglalkozni a hatalomnak a diskurzusban megjelenő nyelvi realizációival. A '70-es években a francia Pêcheux a diszkurzív formák ideológiai hatására, és annak az embereket mint társas lényeket pozicionáló képességére hívja fel a figyelmet (Fairclough és Wodak 1997). Althusserhez hasonlóan Pêcheux azon a véleményen van, hogy bár a beszélőt tartják a diskurzus forrásának, a valóságban azonban a beszélőt saját ideológiája már pozicionálja, tehát a beszélő akaratlanul is reprodukálja az általa birtokolt ideológiát. A beszélő által birtokolt ideológia pedig még hosszabb távon sem változik meg, hacsak alapvető és nagymértékű társadalmi változások nem következnek be.

A szintén kritikai nyelvészettel foglalkozó, és az 1970-es években Angliában tevékenykedő Fowler, Hodge és Kress a szövegelemzés gyakorlati aspektusaira (beleértve ebbe a nyelvtani szerkezeteket is) összpontosít a Pêcheux-féle elvontabb megközelítés ellenpontjaként. Fowler, Hodge és Kress úgy véli, hogy egy adott szövegben használt nyelvtani jelenségek mind-mind jelentéssel bíró választást tükröznek, hiszen a szövegalkotónak számos más, az adott nyelvben használt nyelvtani megoldás állt volna rendelkezésére ugyanazon tartalom kifejezésére (Fairclough és Wodak 1997). A fenti kutatók ebből arra következtettek, hogy az aktuálisan használt nyelvtani elemeknek ideológiai töltése van, és a szerző ideológiai álláspontjára hívják fel a figyelmet. Így alakult ki az a nézet, hogy a nyelvtannak ideológiai hatása lehet (Fairclough és Wodak 1997). A legutóbb említett kritikai nyelvészek továbbá arra is felfigyeltek, hogy bizonyos szavak – azaz az élmények bizonyos szavakkal történő visszaadása – is megjeleníthetnek ideológiát, és maguknak is lehet ideológiai hatása (Fairclough és Wodak 1997). Az erre a felfedezésre alapuló kutatások leegzekletansabban a médiatizált kommunikáció, és annak fordítása témájában megjelenő kritikai elemzésekben tapinthatók (pl. Baker 2006).

Az 1980-as években a szemiotikával foglalkozó Hodge, Kress, van Leeuwen, Threadgold, Fairclough, Lemke és Thibault a képi megjelenítés elemzésével foglalkozik (Fairclough és Wodak 1997), valamint a képi megjelenítés és az azt leíró nyelv összefüggéseit tárgyalják. Az elemzési módszer vonatkozásában Kress és van Leeuwen azon a véleményen van, hogy a műfaj és az intertextuális megközelítés a konvencionális nyelvi elemzés mellett központi témává vált (Fairclough és Wodak 1997: 264). Ez azt mutatja, hogy a konvencionális elemzési eljárások mellett megjelent egy új irányzat, amely a szöveget annak ideológiai és intertextuális környezetében vizsgálja: ez az irányzat tulajdonképpen az ennél jóval mélyrehatóbb és komplexebb CDA-ban teljeseedik ki.

3. A kritikai diskurzuselemzés legfontosabb iskolái

A jelenlegi CDA nyelvre és diskurzusra összpontosító alapjait a kritikai nyelvészek fektették le, ahogy azt az előző pontban kifejtettük. Ebben a részben a CDA legtermékenyebb és tudományos szempontból legnagyobb hatással bíró

szerzőit ismertetjük. Kitérünk Fairclough, a Wodak által vezetett bécsi csoport, majd Maas és van Dijk munkásságára.

Fairclough a diskurzus elemzését társadalmi perspektívából képzei el. Fairclough azt vizsgálja, hogy a nyelv hogyan fejezi ki a társas relációkat és a társadalom felépítését. Nézete szerint „a dominancia realizációinak társas reprodukcióját” (Fairclough 1995: 24) a beszélők diszkurzív eszközök segítségével hozzák létre. Fairclough véleménye szerint „a természetesnek tekintett, ideológiai természetű implicit proposíciók áthatják a diskurzust, és részük van az emberek társas pozícióinak kijelölésében” (Fairclough 1995: 21). Ez azt is mutatja, hogy a diskurzus folyamán és révén a kommunikációban részt vevő partnerek tudattalanul elfogadják egymás társadalmi helyzetét, és a hozzájuk köthető hatalmi relációkat. Fairclough (1995) úgy véli, hogy a hatalom diskurzusban történő reprodukciója észrevétlenül történik, és hogy minden, a kommunikációban részt vevő partner elfogadja a diskurzusban megjelenített hatalmi viszonyokat anélkül, hogy ezeket megkérdőjeleznék.

Fairclough (1992) a CDA oktatási implikációira is kitér, és a kritikai nyelvi tudatosság (Critical Language Awareness – CLA) megteremtését sürgeti. A CLA a nyelv kritikai tanulmányozása (Critical Language Study – CLS) nevű megközelítésen alapul. A CLS-t Fowler, Hodge és Kress kritikai nyelvészeti munkájára alapozza Fairclough (1992). A CLS a következő öt elméleti alapvetésen nyugszik:

- (1) a diskurzus alakítja a társadalmat, és a társadalom is alakítja a diskurzust, azaz „a nyelvhasználat társadalmilag determinált, és [...] a használt nyelv attól a társas szituációtól is függ, ahol a nyelvet éppen használják” (Fairclough 1992: 8);
- (2) a diskurzus tudást, társas relációkat és társas identitást jelenít meg; azaz tágabb értelemben a diskurzus hatással van a társadalomra. A nyelv megjeleníti a beszélőt körülvevő világot és annak élményeit, továbbá hozzájárul a társas relációk és a társas identitás kialakulásához;
- (3) a diskurzust a hatalmi relációk is formálják, a diskurzust pedig áthatja az ideológia, ami azt feltételezi, hogy a társadalom hatással van a diskurzusra: a nyelvhasználat és a nyelvi variánsok az azokat használó személyek által birtokolt társadalmi hatalom tükrében lesznek többé vagy kevésbé elfogadottak, „értékesek”;
- (4) a hatalmi harcokban központi szerephez jut a diskurzus alakítása: a konvencionizált diskurzusnak társadalmi hatása van, ebből kifolyólag a diskurzus kontrollálása egyúttal az adott társadalom viszonylatában birtokolt dominanciát is jelenti;
- (5) a CLS azt mutatja be, hogyan hat egymásra a társadalom és a diskurzus, azaz a CLS leírja a diskurzus és a társadalom között fennálló bonyolult összefüggéseket.

Ezen elméleti alapokra támaszkodva Fairclough (1992) megmutatja az általa kidolgozott elméleti keretnek a nyelvi oktatás területén történő gyakorlati alkalmazását. A nyelvi oktatásban felhasznált keretet CLA-nak hívja, amelynek

véleménye szerint a nyelvi képzés egyik meghatározó elemének kellene lennie. Mint fentebb láthattuk, Fairclough (1992) modellje elsősorban a hatalomra és az ideológiára alapozott társas relációkra összpontosít, és az ezzel kapcsolatos öt elméleti tézisével megteremti a későbbiekben kialakuló CDA megközelítések alapjait. Fairclough (1992) azonban elméletében nem tér ki a diskurzus olyan lényeges jellemzőire, mint a történelmi és a kulturális kontextus.

Egy másik iskola, a bécsi csoport, amelyhez Wodakot, Lutz-ot és Matouscheket sorolhatjuk, elsősorban implicit módon megjelenő előítéletet hordozó megnyilvánulásokkal foglalkozik: olyan szövegekkel, amelyek ezzel együtt önmagukat előítéletet nem tartalmazónak tüntetik fel. A bécsi csoport célja, hogy az ilyen diskurzus elemzéséhez elemzési eszközzel szolgáljon annak érdekében, hogy „az előítéletet hordozó megnyilvánulásokat elemezni lehessen, valamint hogy sikerüljön azonosítani és kimutatni azon rejtett kódolókat és utalásokat, amelyek előítéletes diskurzusokban fellelhetők” (Fairclough és Wodak 1997: 266). Ez a megközelítés annak feltérképezésére kiváló, hogy a szövegalkotók milyen olyan utalásokat használnak, amelyeket olvasók csak akkor tudnak megérteni és értelmezni, ha jól ismerik az adott szöveg témáját, illetve az ahhoz kapcsolódó kulturális és társas háttérrel. Fairclough és Wodak (1997: 266) szerint ezen stratégia révén a szövegalkotó „elháríthatja magáról a felelősséget, hiszen semmit sem fogalmazott meg explicit módon”. Ezen megközelítés legfontosabb jellemzője tehát az, hogy „szisztematikusan integrálja mindazt a rendelkezésre álló háttér-információt, amely az adott szöveg különféle rétegeinek elemzéséhez és értelmezéséhez szükséges lehet” (Fairclough és Wodak 1997: 266).

Egy másik, Maas nevéhez köthető megközelítés intertextuális és hermeneutikai alapú. Maas abból indul ki, hogy „a szövegelemzés akkor válik diskurzuselemzéssé, ha az elemzés képes kimutatni, hogy a szöveg hogyan aránylik az azzal egyidejűleg létező történelmi alapokon nyugvó társas gyakorlathoz” (Maas, idézi: Fairclough és Wodak 1997: 267). Maas megközelítésében a diskurzuselemzés azon szabályszerűségeket vizsgálja, amelyek „egy adott diskurzusban találhatók, ill. azt létrehozzák, azaz amelyek egy szöveget [pl.] fasiszta szöveggé tesznek. Minden szöveg szinkronikus és diakronikus módon más szövegekhez kapcsolódik [...], éppen ezért] a kontextust figyelembe nem vevő elemzés nem hozhat eredményt” (Fairclough és Wodak 1997: 267). Ez a kontextuális és intertextuális alapokon nyugvó megközelítés azonban kizárólag bizonyos olyan műfajok, és csak olyan meghatározott szövegtémák esetében alkalmazható, ahol az intertextualitás kiemelkedően fontos szerepet kap.

Az utolsó CDA megközelítés, amelyet jelen tanulmányunkban bemutattunk, a van Dijk-féle CDA. Elméletének megalkotásakor van Dijk abból indul ki, hogy a diskurzus valójában egyfajta társas stratégia. A modell – mint később látni fogjuk – a hatalom és az ideológia vonatkozásában több szempontot kínál, és jobban felhasználható szövegszintű elemzések céljára, mint Fairclough hasonló részletességgel kidolgozott rendszere, hiszen van Dijk megközelítésében helyet kap a társas, a kulturális és a történelmi szövegjellemzők vizsgálata, valamint az azok értelmezéséhez és magyarázatához nélkülözhetetlen háttérismertek bemutatása és integrálása is. Van Dijk (1985, 1993) a diskurzust annak

társas, kulturális és történelmi kontextusában dinamikus módon vizsgálja: véleménye szerint minden egyes fenti kontextuális jellemző hatással van nemcsak az összes többi jellemzőre, hanem az adott körülmények között létrejövő szövegre is. Meggyőződése, hogy a CDA-nak a szövegjellemzőket a szöveg vonatkozásában fennálló társas, kulturális és történelmi kontextusba ágyazva kell elemeznie, értelmeznie és magyaráznia.

Van Dijk számos CDA irányzatot kritizál, mivel azok nem képesek „leírni, hogy a társas struktúrák miképpen befolyásolják a diskurzusban fellelhető struktúrákat, illetve hogy a társas struktúrákat pontosan milyen módon adja vissza, reprodukálja, erősíti meg, legitimálja vagy ássa alá a beszélt és az írott nyelv” (Fairclough és Wodak 1997: 265). A van Dijk-féle szociokognitív megközelítés azt hangsúlyozza, hogy „a szövegértésben és a szövegprodukciónban a különféle sémák [az egyén által bitokolt tudás mentális reprezentációi] [...] jelentős szerephez jutnak” (Fairclough és Wodak 1997: 266). Van Dijk továbbá fontosnak véli, hogy a kogníciót, azaz a nyelvet a társadalommal és kultúrával összekötő köztes, mentális elemet is figyelembe kell venni a CDA megközelítések terén, hiszen „nem lehet és nem is szükséges *direkt* összefüggésbe hozni a diskurzusban és a társadalomban fellelhető struktúrákat” (Fairclough és Wodak 1997: 265, a szerző kiemelése). Lényeges megjegyezni azt is, hogy van Dijk a kvantitatív és a kvalitatív elemzési eszközöket együttesen használja, és a korábbi elméleteknél nagyobb számú kontextuális jellemzőt vesz figyelembe a diskurzus elemzésénél, amelynek eredményeképpen alapos és átfogó szövegelemzést lehetővé tevő, jól megtervezett, illetve felépített CDA megközelítést alkot meg.

A 4. pontban van Dijk (1993, 1997, 2001, 2003) CDA megközelítését mutatjuk be, azon belül is részletesen tárgyaljuk az elmélet egyik alkotóelemét, a diskurzus-társadalom hatásmodell, amelyen a van Dijk-féle CDA megközelítés alapul. Amint a tanulmányosorozat 3. részében látni fogjuk, a diskurzus-társadalom hatásmodell kiválóan adaptálható fordítástudományi kutatások céljára.

4. A van Dijk-féle kritikai diskurzuselemzés alaptételei, alapelvei és céljai

Mint azt fent röviden kifejtettük, jelenleg a van Dijk-féle CDA nyújtja a legteljesebb és legmélyrehatóbb elemzési eszközt a politikai szövegek szövegközpontú elemzése terén. Az alábbiakban a van Dijk-féle CDA mögött húzódó alaptételeket ismertetjük, majd magát a van Dijk-i CDA alapját alkotó elméleti téziseket. Végül pedig a van Dijk-féle CDA céljait írjuk le.

4.1. A van Dijk-féle CDA alaptételei

Fairclough és Wodak (1997) tanulmánya alapján megállapítható, hogy van Dijk CDA megközelítése (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért „van Dijk-i CDA”) mögött az alábbi nyolc alaptételt fedezhetjük fel (vö. van Dijk 2001).

1. A CDA társadalmi problémákra összpontosít. A CDA valójában a társadalmi folyamatok és problémák nyelvi és szemiotikai aspektusait elemzi (Fairclough és Wodak 1997). Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a CDA-ban számos tudományterület találkozik, így az elemzés révén a van Dijk-i CDA-t valóban interdiszciplináris megközelítésnek tekinthetjük. A CDA középpontjában a társadalomtudományok nyelvészettel történő ötvözése áll. Erre az adja az alapot, hogy „a CDA egyik fő megállapítása, hogy a nagyobb társadalmi és politikai folyamatoknak és megmozdulásoknak nyelvi-diszkurzív megnyilvánulásai is vannak” (Fairclough és Wodak 1997: 271), és éppen ebből kifolyólag nyilvánvaló az, hogy a társas folyamatok (azaz a társadalomban fellelhető ideológiai és hatalmi relációk), valamint a politikai folyamatok leképeződnek a diskurzusban is.

2. A hatalmi relációknak diszkurzív megjelenése is van. Ahogy az előző alaptétel is utal erre, a van Dijk-i CDA „a hatalom terén az adott társadalomban jelen lévő társas és társadalmi kapcsolatok nyelvi és diszkurzív megnyilvánulásait írja le. Ez valójában annak a szisztematikus leírása, hogy a hatalmi relációkat a diskurzusban és annak segítségével hogyan reprodukálják, illetve hogyan változtatják meg” (Fairclough és Wodak 1997: 272). Így összességül megállapítható, hogy a hatalmi relációkat a diskurzusban is megfigyelhetjük.

Egy másik igen releváns felvetés a van Dijk-i CDA terén, amely a diskurzus és a hatalom, illetve a politika kapcsolatát érinti, az a Fairclough és Wodak (1997: 272) által „a diskurzus feletti rendelkezéssel összefüggő hatalomgyakorlásnak nevezett témakör”. Ez valójában azt takarja, hogy kinek van hatalma arra, hogy különféle hallgatóságnak címzett üzeneteket hozzon létre. Az ilyen hatalomnak az üzenet létrehozásának időpillanata, és az azt követő időszak szempontjából is van relevanciája: milyen célokat lehet elérni az ilyen hatalom révén „igába hajtott” diskurzussal a hatalmat birtoklók szempontjából rövid és hosszabb távon?

3. A diskurzus a társadalom és a kultúra alkotóeleme. A van Dijk-i CDA szerint dialektikus kapcsolat áll fenn a diskurzus, a társadalom, a kultúra és a hatalom között. Ez azt jelenti, hogy „minden egyes esetben, amikor a nyelvet használjuk, akkor egyúttal abban is részt veszünk, hogy a társadalmat és a kultúrát és ezekkel együtt a hatalmi relációkat is reprodukáljuk és/vagy átalakítsuk” (Fairclough és Wodak 1997: 273). Fairclough véleménye szerint (Fairclough, idézi: Fairclough és Wodak 1997: 273) a van Dijk-i CDA a társas és társadalmi kapcsolatok három olyan területét különbözteti meg, amelyet diszkurzív eszközökkel hozhatunk létre vagy alakíthatunk ki, illetve át: a reprezentációk, a relációk és az identitások világát. Ez sorrendben a következőket jelenti: a miniket körülvevő világ mentális leképeződését; az emberek között fennálló társas és társadalmi viszonyokat; valamint az emberek társas, társadalmi és személyes identitását. Ebből következőleg elmondható, hogy a diskurzus egyúttal a valóságot is megjeleníti, társas és társadalmi viszonyokat és identitást generál és épít fel, valamint egy szövegen belül a realitás, a relációk és az identitások egységes világát is létrehozza. Ily módon a szavak

sorrendje, a stílus, a koherencia és a diskurzus egyéb tulajdonságai segítségével leírhatjuk, hogy a nyelvhasználó a szöveg révén hogyan építi fel és jeleníti meg ezeket a társas és társadalmi szerepeket, identitásokat és realitásokat (van Dijk 1997).

4. A diskurzusnak ideológiai hatása van. Azaz az ideológia úgy jeleníti meg, illetve hozza létre a társadalmat, hogy eközben a már meglévő egyenlőtlen hatalmi relációkat reprodukálja (Fairclough és Wodak 1997, van Dijk 1998). Éppen ezért annak érdekében, hogy az ideológia hatását le tudjuk írni, a szövegelemzés mellett meg kell értenünk és le kell írunk, hogy egy adott szöveget hogyan értelmezznek és hogyan fogadnak a befogadók (milyen hatást vált ki bennük és belőlük a szöveg?), valamint hogy a diskurzus milyen társadalmi hatást fejt ki (Fairclough és Wodak 1997). Ehhez elengedhetetlen, hogy a diskurzust annak társas, társadalmi, kulturális és történelmi kontextusában értelmezzük és magyarázzuk. Erre az ideológia vonatkozásában még nagyobb szükség van, hiszen az ideológia implicit módon nyilvánul meg, és „olyan kulcsszavakhoz társul [pl. *szabadság, jog, rend* stb.], amelyek bizonyos ideológiai feltevéseket, tételeket aktiválnak [a befogadóban], ám ezeket explicit módon a szöveg nem mondja ki” (Fairclough és Wodak 1997: 275). Mivel ezen kulcsszavakat a befogadók nem azonosítják ilyen feltevésekként és tételekként és mert minden fenntartás nélkül elfogadják azok tartalmát, a CDA-nak mint kritikai tudományterületnek le kell írnia és meg kell magyaráznia, hogy az ilyen befogadó mechanizmusok hogyan működnek egy adott szöveg és a szövegalkotók, valamint a szövegbefogadók esetében (van Dijk 2006).

5. A diskurzus történelmi gyökerekkel rendelkezik. Tehát a „diskurzus nem jöhet létre kontextus nélkül, és nem lehet megérteni anélkül, hogy a kontextust figyelembe ne vennénk” (Duranti és Goodvin, idézi: Fairclough és Wodak 1997: 276). A pragmatikai megközelítésekkel összhangban a van Dijk-i CDA keretében végzett szövegelemzés, -értelmezés és -magyarázat csak akkor lehet megfelelő, ha az elemzés kiterjed a szövegnek az adott kontextusban való felhasználására, a szöveg kulturális és ideológiai kontextusára, valamint ha ismert, hogy milyen múltbeli eseményekhez kapcsolódik és milyen múltbeli eseményekre utal a kérdéses szöveg (Fairclough és Wodak 1997). Erre alapozva a CDA a kommunikatív szituációt, annak jellemzőit és az intertextualitást is figyelembe veszi, valamint az (inter)textuális utalásokat és jellemzőket is értelmezi.

6. A társadalom és a szöveg között fennálló kapcsolat nem direkt. Éppen ezért a van Dijk-i CDA összefüggéseket keres a társas, társadalmi és kulturális struktúrák és folyamatok, valamint a szövegjellemzők között, hiszen – ahogy azzal a fenti 3. pontban már korábban foglalkoztunk – a társas, társadalmi és kulturális struktúrák a diskurzusban a nyelvtani és lexikai jellemzők révén tükröződnek. Ez különösen szembetűnő politikai trendváltások, illetve a domináns többségi kultúra átalakulása esetén, hiszen ezeket részben a diskurzusban bekövetkező változások kísérik, részben pedig hatásukra új műfajok, illetve szövegtípusok jönnek (jöhetnek) létre (Fairclough és Wodak 1997).

7. A diskurzuselemzés alapján véve értelmező és magyarázó jellegű. Van Dijk megközelítésében ez azt jelenti, hogy „[a] megértés nem egy **tabula rasa** mentén megy végbe, hanem az érzelmek, attitűdök és tudás alkotta háttér segítségével valósul meg” (Fairclough és Wodak 1997: 278). Azaz az elemzésnél tekintettel kell lenni a szöveg befogadójának érzelmi (érzelmek), formális (attitudinális) és kognitív (tudással összefüggő) sémáira (vagyis mentális reprezentációira). Ebből kifolyólag fontos tudni azt, hogy a befogadók milyen mentális reprezentációkkal rendelkeznek egy diskurzus megértésekor: azaz a szöveg érzelmi, formális és kognitív „kontextusát” is tanulmányozni kell (Fairclough és Wodak 1997) annak érdekében, hogy a fenti sémákat megalkothassuk. Ezzel egyidejűleg meg kell jegyeznünk, hogy a kontextus elemzése nagyon összetett probléma, és számos kontextuális jellemző vizsgálatát foglalja magában (van Dijk 1997). A kontextus elemzése adott esetben pedig igen szubjektív módon is megvalósulhat.

8. A diskurzus a társas cselekvés egyfajta formája. Ebből az alaptételből kitűnik, hogy a diskurzus a meglévő hatalmi relációkat reprodukálja, tehát a van Dijk-i CDA nyilvánvalóan olyan „társadalmilag elkötelezett tudományos paradigma” (Fairclough és Wodak 1997: 280), amely a hatalommal való visszaélés és a hatalmi dominancia minden formájára érzékenyen reagál (van Dijk 2002).

Az alábbiakban ismertetjük, hogy a jelenleg zajló, politikai szövegek terén végzett fordítástudományi kutatásokba hogyan és milyen mértékben illeszkednek bele a fent ismertetett alaptételek, azaz hogy elméleti síkon mennyire lehetséges a van Dijk-féle CDA-t fordítástudományi kutatások céljára felhasználni, adaptálni. Az áttekinthetőség kedvéért az alábbi felsorolásban található számok a fenti van Dijk-féle alaptételekre utalnak vissza.

1. A CDA társadalmi problémákra összpontosít: a fordítástudományi vizsgálatok legtöbbször olyan forrás- és célnyelvi szövegekkel dolgoznak, amelyek jelentős társadalmi és politikai folyamatokhoz kapcsolhatók a vizsgált időpillanat szempontjából.
2. A hatalmi relációknak diszkurzív megjelenése is van: a fordítás hozzájárulhat a hatalmi relációk megteremtéséhez vagy azok aláásásához a diskurzus által (vö. Baker 2006). Azaz a politikai szövegek fordítása vagy az uralkodó elit hegemoniájának fenntartásához járul hozzá, vagy éppen ezt a hegemoniát kívánja megtörni olyan szövegek megalkotása révén, amelyek ilyen célokra potenciálisan alkalmasak.
3. A diskurzus a társadalom és a kultúra alkotóeleme: mivel a fordított szövegek is beletartoznak a diskurzus fogalmába, elmondhatjuk, hogy a célnyelvi szövegek is részei a célnyelvi kultúrának és társadalomnak. Mint bármilyen szöveg, a fordítás is – hiszen önmaga is valójában szövegalkotás és mint ilyen a valóságot, a társadalmi berendezkedést és a társas identitásokat reprodukálja – képes arra, hogy a reprodukálja vagy megváltoztassa az aktuális társadalmi – illetve az ebbe beleértendő hatalmi – relációkat.

4. A diskurzusnak ideológiai hatása van: mivel a fordított szövegek is diskurzust alkotnak, a politikai jellegű célnyelvi szövegeknek szintén lehet ideológiai hatása. A fordítás reprodukálhatja az ideológiát, illetve a társadalmi és politikai hatalom révén fennálló egyenlőtlen társadalmi viszonyokat.
5. A diskurzus történelmi gyökerekkel rendelkezik: fordítás nem létezhet a fordítást körülvevő történelmi gyökerekkel rendelkező társadalmi kontextus nélkül, és ebből következően fordítások elemzését sem lehet e nélkül meg ejteni. Különösen igaz ez abban az esetben, ha a forrásnyelvi szövegekben is van a múltban lezajlott történelmi, politikai eseményekre való utalás.
6. A társadalom és a szöveg között fennálló kapcsolat nem direkt. A társadalom és a szöveg között fennálló kapcsolat a fordítás révén jön létre. Mivel a fordítás eredményeképpen is diskurzus jön létre, a fordított szöveg révén is a társadalmi és kulturális struktúrák reprodukciója zajlik. Ennél fogva elmondható, hogy a fordított szöveg is tükrözi az ilyen struktúrákat. Ez egyúttal szükségessé teszi, hogy szövegelemzéskor ki kell térni a releváns társadalmi és kulturális struktúrák ismertetésére, és azoknak a célnyelvi szövegben való megjelenítésére.
7. A diskurzus elemzés alapján véve értelmező és magyarázó jellegű: amennyiben a fordítástudományban is szeretnénk alkalmazni a diskurzus elemzést, úgy értelmező és magyarázó jellegű megközelítést kell megvalósítanunk.
8. A diskurzus a társas cselekvés egyfajta formája. Főként annak köszönhetően, hogy a politika globális szinten, és egyre inkább a nemzetközi kapcsolatok színterén zajlik, a fordításkutatók mind nemzetközi, mind pedig nemzeti szinten egyre inkább azt érzékelik, hogy a fordítástudománynak a társadalmi kérdések felé is nyitottnak kell lennie (vö. Baker 2006). Ezzel kapcsolatosan elmondható, hogy a fordítás révén vagy olyan szövegek jönnek létre, amelyek elfogadják a fennálló társadalmi rendet és berendezkedést, vagy pedig ennek ellenpólusaként olyan szövegek keletkeznek, amelyek szembehelyezkednek a fennálló renddel, és a célnyelvi szövegek segítségével fejezik ki a fordítók ilyen célú politikai ellenállását (vö. Baker 2006).

Mint azt a fentiekben láthattuk, a van Dijk-féle CDA alaptételei illeszkednek a politikai szövegekkel foglalkozó fordítástudományi kutatások jellegéhez, tehát elvi síkon a CDA felhasználható fordítástudományi kutatások megvalósítása céljából.

4.2. A van Dijk-féle CDA

A van Dijk-i CDA fent ismertetett nyolc alaptétele alapján elmondható, hogy ez a modell az írott, illetve a beszélt szöveg, valamint a társadalmi kogníció, a hatalom, a társadalom és a kultúra közötti kapcsolatot kívánja feltérképezni. Ezen kapcsolatra összpontosítva az alábbiakban leírjuk a van Dijk-i CDA további főbb jellemzőit, elméleti alapjait és céljait.

4.2.1 A van Dijk-féle CDA meghatározása és főbb jellemzői

Van Dijk az általa megalkotott CDA-t a következőképpen határozza meg: „a CDA olyan diskurzuselemzési kutatásokat takar, amelyek azt tanulmányozzák, hogyan lehet a társadalmi hatalommal visszaélni, illetve társadalmi dominanciát és egyenlőtlenséget létrehozni, reprodukálni, illetve annak ellenállni írott és beszélt szövegek segítségével az [adott] társas és politikai kontextusban” (van Dijk 2001: 352). Röviden megfogalmazva: a CDA a diskurzus és a társadalom közötti kapcsolatot kívánja feltérképezni.

Van Dijk CDA-jának megközelítésmódját az alábbi négy tulajdonság jellemzi:

(1) ez a megközelítés a társadalmi egyenlőtlenségekre és az elit csoportok problémakörére összpontosít. Ezen témák néhány aspektusa pedig erősen kötődik a politikához és a politikai diskurzushoz;

(2) a CDA a dominancia kérdésével is foglalkozik: a társadalmi hatalomnak az elitek, az intézmények és egyes csoportok által való fenntartását elemzi, hiszen a dominancia potenciálisan „társadalmi egyenlőtlenséget és ezen belül politikai, kulturális, osztályszintű, etnikai, származásbeli és nemi egyenlőtlenséget” szülhet (van Dijk 1993: 250). A hatalom reprodukálása ebből kifolyólag magában foglalhatja a következőket: „a dominancia nyílt vagy kevésbé nyílt támogatását, megvalósítását, különféle megnyilvánulásait, legitimálását, tagadását, enyhítését és elkendőzését” (van Dijk 1993: 250). A van Dijk-i CDA legfontosabb jellemzőjének van Dijk azt tartja, hogy ez a megközelítés a diskurzus azon jellemzőit szándékozik feltérképezni és leírni, amelyek a hatalom és az ideológia reprodukciójában szerepet játszanak (van Dijk 1993);

(3) ilyen értelemben a CDA azt írja le, hogy a szövegek hogyan reprodukálják a dominanciát, illetve hogyan küzdenek ellene. A hatalom és az ideológia reprodukciója, illetve az ellenük való küzdelem kétféle módon történhet. **Fentről lefelé** irányban, amikor a hatalommal rendelkezők az alacsonyabb státusú csoportokat elnyomják, vagy **lentől felfelé** irányban, amikor a kevesebb hatalommal rendelkező csoportok a hatalomnak ellenállnak. Ezen törekvések a társas relációk, valamint a szövegek és a szövegalkotók vonatkozásában „ellenállásban, együttműködésben és elfogadásban nyilvánulhat meg” (van Dijk 1993: 250). Van Dijk „kritikai megközelítése inkább az elitekre, és az egyenlőtlenség fenntartása céljából általuk alkalmazott diszkurzív stratégiákra összpontosít” (van Dijk 1993: 250), azaz van Dijk elsősorban a hatalomgyakorlás fentről lefelé irányuló módszereit kutatja;

(4) a van Dijk-féle CDA azon a feltevésen alapul, hogy a „diskurzus- és a hatalomstruktúrák egymással összefüggenek” (van Dijk 1993: 250). Másképpen: a diskurzusnak társadalmilag és kulturálisan beágyazottnak kell lennie annak érdekében, hogy a dominanciát sikerrel tudja reprodukálni. Ezt van Dijk a következőképpen fogalmazza meg: „bizonyos társadalmi feltételeknek teljesülniük kell [...] annak érdekében, hogy a diskurzus

jellemzői sikerrel hozzájárulhassanak a dominancia reprodukciójához” (van Dijk 1993: 250). Erre tekintettel nyilvánvalóan létezni kell valamiféle kapcsolatnak a kommunikáció és azon társadalmi szereplők között, akik/ amelyek a diskurzuson keresztül a dominanciát gyakorolják, elfogadják, illetve az ellen fellépnek. Ez a kapocs van Dijk modelljében a társadalmi kogníció: „a társadalmi kogníció a szükségszerűen létező elméleti (és empirikus) kapcsolódási pont, azaz a diskurzus és a dominancia közötti hiányzó láncszem” (van Dijk 1993: 251). Ez azt jelzi, hogy nem elég pusztán a diskurzust és az abban résztvevőket megvizsgálni. A vizsgálódásnak ki kell terjednie azokra a kognitív és társadalmi folyamatokra, amelyek szerepet játszanak a hatalom, az ideológia és a társadalmi dominancia elfogadásában, illetve az ellene való küzdelemben.

4.2.2 A van Dijk-i CDA elméleti tézisei és céljai

A diskurzus és a társadalom között fennálló bonyolult kapcsolatra tekintettel van Dijk CDA-ja elsősorban a hatalommal való visszaélés eseteit és az ideológia reprodukcióját vizsgálja, továbbá az emiatt bekövetkező társadalmi igazságtalanságokat és egyenlőtlenségeket elemzi (van Dijk 1993). Ez az igen gyakorlatcentrikus megközelítés azonban nem jelenti azt, hogy a van Dijk-i CDA-nak ne lennének komoly elméleti alapjai. A van Dijk-i CDA csak az elméleti alapokra támaszkodva képes az általa kitűzött célt megvalósítani. Van Dijk (2001) az általa megalkotott CDA elméleti téziseit az alábbiakban ismertettek szerint foglalja össze:

- a CDA társadalmi problémákra és politikai témákra összpontosít;
- „a társadalmi problémák megfelelő kritikai elemzése csakis multidiszciplináris megközelítés segítségével hajtható végre” (van Dijk 2001: 353);
- a CDA nem pusztán leírja a diskurzusstruktúrákat, hanem kontextualizálja is a diskurzust, és megpróbálja annak jellemzőit elsősorban a társadalmi struktúrákkal társítani;
- és végül a „CDA arra kíváncsi, hogy a diskurzusstruktúrák egy adott társadalomban hogyan képesek hatalmi relációkat és dominanciát létrehozni, megszilárdítani, legitimizálni, reprodukálni, illetve azokat megkérdőjelezni” (van Dijk 2001: 353).

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a van Dijk-i CDA társadalmi és – adott esetben – politikai elkötelezettséget mutató kutatási terület. Éppen úgy, ahogy ideális esetben – vélekedésünk szerint – a fordítástudománynak is annak kell lennie: tehát a fordítástudománynak is társadalmi és politikai elkötelezettséget kell mutatnia. Az alábbiakban összefoglaljuk azon átfedéseket, amelyek a van Dijk-i CDA és az általunk ideálisnak tartott fordítástudományi megközelítés céljai között megtalálhatók, és amelyek igazolják ezen CDA megközelítés fordítástudományi alkalmazását. Mint látni fogjuk, a van Dijk-i CDA társadalmi és politikai céljai ideális esetben – a van Dijk-i CDA általunk javasolt

fordítástudományi adaptációja révén – felfedezhetőek ugyanezen CDA fordítástudományi alkalmazásának céljai között.

- A van Dijk-i CDA-ban az elemző munkája „deklaráltan és végső soron politikai indíttatású” és célja, hogy „a kritikai megértés révén változásokat indítson el” (van Dijk 2001: 252). Feltevésünk szerint a CDA hasznos a fordítástudományban, hiszen a politikai szövegek olvasójában és fordítójában elősegíti a kritikai tudatosság létrejöttét, illetve növeli azt.
- A CDA segítségével megfogalmazott „kritika céltáblája azok a hatalmi elitiek, amelyek a társadalmi egyenlőtlenséget és igazságtalanságot megvalósítják, véghezviszik, konzerválják, legitimálják, elnézik, illetve azok létezéséről nem vesznek tudomást” (van Dijk 1993: 252). Így a CDA elemzést készítő kutató az elemzett diskurzust és a diskurzus segítségével létrejövő dominanciát, hatalmat és ideológiát létrehozó és reprodukáló személyeket kritizálja (van Dijk 1993). Ehhez hasonló módon elmondható, hogy ha a fordító valamely domináns politikai agenda szolgálatába áll, akkor így ő is hozzájárul a politikai dominancia fenntartásához. Ezzel mindenképpen tisztában kell lennie mind a fordítónak, mind pedig a befogadónak, aki a politikai szöveget felhasználja, és akire az ilyen szöveg hatással van. Ideális esetben tehát a politikai szövegek fordítója és befogadója is rendelkezik kritikai tudatossággal.

A fentiekből következően a van Dijk-féle CDA általunk javasolt fordítástudományi alkalmazásának (bővebben cikksorozatunk III. részében) explicit módon meg kell tudni jelenítenie az elemzett szöveggel összefüggésbe hozható társadalmi és politikai célokat, valamint azok megvalósításának eszközeit. Ahogy a fentiekből kitűnik, a van Dijk-féle CDA elméleti alapokon nyugszik, és segítségével elemezhető a diskurzus társadalmi, valamint a hatalommal és az ideológiával összefüggő aspektusai. Ezenfelül a CDA alkalmazása révén növelhetjük a politikai szövegek fordítójának és a célnyelvi szöveg befogadójának kritikai tudatosságát. Megállapítható tehát, hogy a van Dijk-i CDA fordítástudományi alkalmazásának potenciális társadalmi, politikai és fordítás-módszertani jelentősége van.

5. Összefoglalás

Tanulmányunkban a kritikai diskurzuselemzés kialakulásáról, majd a legjelentősebb kritikai diskurzuselemzési iskolákról írtunk. Végül bemutattuk a van Dijk-féle iskola alaptételeit, alapelveit és céljait, majd a van Dijk-i CDA fordítástudományi adaptációja mellett érveltünk. Tanulmánysorozatunk 2. része a fordítástudomány terén megjelent, hatalommal és politikával kapcsolatos, illetve kritikai diskurzuselemzési tanulmányokat ismerteti.

Irodalom

- Baker, M. 2006. *Translation and Conflict. A Narrative Account*. London and New York: Routledge.
- Fairclough, N. 1989. *Language and Power*. London and New York: Longman.
- Fairclough, N. 1992. Introduction. In: Fairclough, N. (szerk.). *Critical Language Awareness*. London and New York: Longman. 1–29.
- Fairclough, N. 1995. *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*. London and New York: Longman.
- Fairclough, N. és Wodak, R. 1997. Critical Discourse Analysis. In: van Dijk, T. A. (szerk.). *Discourse as Social Interaction*. Thousand Oaks, USA: Sage Publications. 258–283.
- Fowler, R. és Kress, G. 1979. Critical Linguistics. In: Fowler, R., Hodge, B., Kress, G. and Trew, T. (szerk.). *Language as Control*. London: Routledge and Kegan Paul. 185–213.
- Hodge, R. és Kress, G. 1979. *Language as Ideology*. London and New York: Routledge.
- Munday, J. 2007. Translation and Ideology. A Textual Approach. *The Translator*. Vol. 13. No. 2. 195–217.
- van Dijk, T. A. 1985. Semantic Discourse Analysis. In: van Dijk, T. A. (szerk.). *Handbook of Discourse Analysis*. London: Academic Press. 103–135.
- van Dijk, T. A. 1993. Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse and Society*. Vol. 4. No. 1. 249–283.
- van Dijk, T. A. 1997. Discourse as interaction in society. In: van Dijk, T. A. (szerk.). *Discourse as Social Interaction*. Thousand Oaks, USA: Sage Publications. 1–37.
- van Dijk, T. A. 1998. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Thousand Oaks.
- van Dijk, T. A. 2001. Critical Discourse Analysis. In: Tannen, D., Schiffrin, D. and Hamilton, H. E. (szerk.). *Handbook of Discourse Analysis*. London: Oxford Blackwell. 352–371.
- van Dijk, T. A. 2002. Political Discourse and Political Cognition. In: Chilton, Ch. and Schäffner, Ch. (szerk.). *Politics as Text and Talk. Analytical Approaches to Political Discourse*. Amsterdam and Philadelphia: Benjamins. 203–237.
- van Dijk, T. A. 2003. *Ideology and Discourse – A Multidisciplinary Introduction*. [Online]. Available: <http://www.discourses.org/download/articles/> [utoljára látogatva: 2008. április 29.].
- van Dijk, T. A. 2006. Discourse and Manipulation. *Discourse and Society*. Vol. 17. No. 2. 359–383.

Fordítói készségek a reneszánszban

Hell György

E-mail: hell.gyorgy@mail.uif.hu

Kivonat: A jó fordítás tulajdonságaival foglalkozó cikkek gyakran arra is kitérnek, milyennek kell lennie egy jó fordítónak. Cicero szerint rétornak kell lennie, Szent Jeromos önzetlenséget vár tőle, Ágoston úgy gondolja, hogy ne akarjon vetélkedni, ismerje jól a nyelvet, az irodalmat és a kéziratokat. A humanista Leonardo Bruni a jó nyelvértés mellett nélkülözhetetlennek tartja, hogy a fordító szépen tudjon fogalmazni. Humphry önbizalmat és alaposságot vár el a jó fordítótól. Étienne Dolet öt olyan tulajdonságot sorol föl (alapos értés, a szerző kiváló ismerete, önállóság, a nyelv minden változatának birtoklása és ritmusérzék), amelyeket egyformán megtalál több kortárs humanistánál, de eltérő értékelési sorrendben. A cikk az eltérő vélemények statisztikai jellegű elemzésével egy általánosított értékű sorrendet állít össze a megadott tulajdonságokról.

Kulcsszavak: fordítás, fordítói készségek, ókor, humanisták, Bruni

1. Vélemények a reneszánsz előtti időkből

Mindazok, akik a fordítás kérdéseiről értekeztek, általában arról is írtak, milyennek kell lennie egy jó fordítónak. Cicero szerint csak a rétor lehetett jó fordító, mert ő rendelkezett elegendően széleskörű tudással, képzett kifejezési készséggel és kellő filozófiai ismeretekkel ahhoz, hogy munkája több legyen egyszerű tolmácsolásnál. Szent Jeromos külön nem nyilatkozott a jó fordító készségeiről, de munkája, a fordításokra való felkészülése és a fordításokra tett megjegyzései alapján mindenekelőtt a jó nyelvtudást és a kellő szakismeretet tarthatta fontosnak. Egy levelében a jó fordító beállítottságáról is írt néhány szót: „... cuius professio non est, quomodo ipse disertus appareat, sed quomodo eum, qui lecturus est, sic faciat intelligere, quomodo intellexit ille, qui scripsit” (Baron 1928: 37). Azaz: „... a fordító feladata nem abban áll, hogy fordításával saját tudását és képzettségét szemléltesse, hanem hogy olyan értelmezésre készítse az olvasót, amelyik megegyezik az író gondolataival.” A kijelentés második fele értelmezési kérdéseket érint, a fordító egyéniségére a mondat első fele vonatkozik. Ennek megfelelően Jeromos azt kívánja, hogy a jó fordító ne legyen öntelt, és ne a felkészültségét fitogtassa a munkájával. Ez azonban nem szakmai kérdés, nem is a fordító tanultságára vonatkozik, hanem emberi beállítottságára. Nem tudni, Szent Jeromos hatására-e, de a reneszánsz idején újra olvashatunk hasonló jellegű igényekről a szó szerinti fordítással kapcsolatban.

Szent Ágoston nem fordított, de kifejtette véleményét a jó fordításokról, és listába szedte azokat a tulajdonságokat, amelyekkel szerinte a jó fordítónak rendelkeznie kell. Ezek a következők: (1) a versengési vágy hiánya,

(2) nyelvismeret, (3) szaktudás és (4) a megbízható kéziratok ismerete (Szent Ágoston é.n. 153). Elvárásai mai szemmel is egészen természetesnek látszanak, legfőljebb az első vált ki némi meglepetést és bizonytalanságot. Kivel, mivel ne versengjen a fordító? Az eredeti szöveg írójával, egy másik fordítóval, vagy esetleg egy saját korábbi fordításával? Kézenfekvőnek látszik, hogy a fordító az íróval ne versengjen, és ne igyekezzen túlszárnyalni őt még akkor sem, ha esetleg ügyesebben tudná mondani ugyanazt. Érdekesnek látszik, hogy a nyelvtudást nem a legfontosabb készségnek tartja, hanem csak a második helyen szerepelteti, egy erkölcsösséget is érintő első mögött. A szaktudás mellett új igénynek számít a kéziratok megbízható ismerete. Cicerónál ilyen jellegű igényről még nem hallunk. Ágostont nyilván a Szentírás fordítása körüli viták, és Jeromosnak az a törekvése készíthette ennek az igénynek a megteremtésére, hogy a fordításokat az alapszöveg alapján kell elvégezni.

2. Fordításelméleti munkák a reneszánszban

2.1. Leonardo Bruni írásai

A reneszánsz évszázadait a fordítások korának is lehetne nevezni. Sok görög munkát akkor fordítottak először latinra, és ezekben az évtizedekben kezdtek el rendszeresen népi nyelveken írt alkotásokat egy másik népnyelvre fordítani. Az élénk fordítási tevékenységgel együtt a fordításról is több munka jelent meg, mint korábban, olyanok is, amelyek a jó fordító kívánatos tulajdonságait sorolták föl. Közülük kettőt érdemes részletesebben ismertetni, hogy belőlük megismerhessük a korra jellemző fordítási elveket. Az egyik Leonardo Bruni, a másik Humphrey.

Bruni az olasz humanisták harmadik generációjának volt kiemelkedő személyisége. Arezzóban (Petrarca szülővárosában) született 1369-ben, ott tanult latinul, majd a kilencvenes évek második felében Firenzébe ment, hogy jogi végzettséget szerezzen a város egyetemén. Ezekben az években ismerkedett meg Salutati-val, aki rávette, hogy járjon el Chrysoloras előadásaira és tanuljon meg görögül. 1398-tól 1400 márciusáig, a mester eltávozásáig járt az órákra és annyira megtanulta a nyelvet, hogy fordítani kezdett. (Baron 1955: 120). 1403-1404 körül azt írja barátjának, Niccolinak, hogy nyelvtudása ugyan még hiányos, ennek ellenére további fordításokra szánta el magát. Kezdetben Demoszthenész, Plutarkhosz és Platón szövegeit fordította, de Arisztotelész ékesszólásáról szerzett benyomásai arra készítették, hogy vele foglalkozzon. Első Arisztotelész-fordítását, a *Nikomakhoszi etikát* 1416-ban adta közre, a másodikkal, a *Közgazdaságtannal*, mely ugyan nem arisztotelészi munka, de Bruni korában tévesen annak tekintették, a huszas évek vége körül készült el, a harmadikat, az *Allam* címűt 1435-37-ben fejezte be.

A humanisták szabad fordítási módját már a századforduló éveiben többen helytelenítették, de 1420 körül egy Demetrius nevezetű személy Bruni fordítását név szerint is bírálta. Demetrius szövege nem maradt ránk, nem tudjuk pontosan, milyen hiányosságokat talált a fordításban, de Bruni válaszleveléből

arra következtethetünk, hogy bírálója a már korábban hangoztatott kifogásokat ismételte meg, és a túlságosan szabadon fordított, tetszetőssé tett szöveg ellen szólalt fel. Úgy tűnik, hogy ez a Demetrius-levél ösztönözte Brunit arra, hogy a fordításról alkotott felfogását külön munkában foglalja össze és adja közre. A *De interpretatione recta* című munkát az 1420-as években írta, 1424 és 1426 között. Értekezése három részből áll, melyek közül csak az első kettőt fejezte be, a harmadikkal nem készült el teljes egészében. Az első részben fordításainak elvi alapjait részletezi, a másodikban Arisztotelész politikai vonatkozású munkáinak középkori fordításait kifogásolja, a harmadikban pedig a mintaszerűnek tekinthető irodalmi alkotások stílusát elemzi. Az első könyvet általánosan elfogadott, és a korábbi időkből jól ismert megállapításokkal kezdi, például hogy a helyes fordításnak azt kell tartalmaznia, ami az eredeti szövegben is megtalálható, és hogy ennek megvalósításához mindkét nyelvet tökéletesen ismerni kell stb., de nem elégszik meg ennyivel: „Mindez azonban nem elég. Sokan vannak ugyanis, akik meg tudják érteni a szöveget, de arra már alkalmatlanok, hogy ki is fejtsék azt, amit megértettek. A festményekről is sokan helyesen vélekednek, de maguk képtelenek festeni, és a zenét is sokan élvezik olyanok, akik énekelni nem tudnak” (Baron 1928: 59). Bruni számára a két nyelv tökéletes tudása olyan nyelvismeretet jelent, amelyben a szöveg megértése egy szöveg létrehozásának képességéhez kapcsolódik. Ez a két, egymástól jól megkülönböztethető képesség ugyanis nem szükségszerűen található meg együtt mindenkiben. Ahogy a festmények és a zene élvezői nem lesznek automatikusan egyúttal festők vagy zeneszerzők, ugyanúgy két nyelv tökéletes tudása, és a szöveg megértéséhez szükséges ismeretek megléte sem biztosítja még a jó fogalmazási készséget, mert ez külön adottság, amellyel csak kevesen rendelkeznek.

Bruni szerint a fordítónak magas fokú, teljes értékű nyelvtudással kell rendelkeznie, mely nem a hétköznapi nyelvhasználaton alapszik, hanem a nyelvet a maga teljességében használni képes filozófusok, rétorok és írók műveinek alapos ismeretén: „Nagy és nehéz feladatra vállalkozik mindenki, aki helyesen akar fordítani. Mindenekelőtt ismernie kell a nyelvet, amelyről fordít, de nem egyszerű, hétköznapi (*vulgaris*) módon, hanem magas fokon, csiszolt formában, amit kizárólag a filozófusok, a rétorok, a költők és egyéb írók munkáinak mindennapos olvasásával lehet csak elsajátítani.” (Baron 1928: 59) Ezt a nyelvtudást csak az képes megszerezni, aki a felsorolt szerzőket „...olvasa, elemzi, forgatja, sőt utánozza...” (*Nemo enim qui hos non legerit, evolverit, versarit undique atque tenuerit... u.o. 60.*) A nyelvi normát a felsorolt szerzők (mindenekelőtt Cicero) munkáiból kell kiolvasni, nem pedig az utca emberének nyelvhasználatából, mert: „A nép beszédét nem szabad mintának tekinteni” (Gerl 1981: 287).

Bruni szerint a szöveg nem egyéni újítások alkalmazásával lesz hatásos, hanem a klasszikusok ékes stílusának utánzásával, mert a szöveg meggyőző ereje a megvalósítás tökéletességéből jön. „Ha valamit szóról szóra kell fordítani, és a megfelelő latin szó éppen nem jut a fordító eszébe, akkor ne kolduljon (*mendicare*), ne vegye kölcsön és ne hagyja meg az eredeti görögöt; ...ismerje föl a szerző által használt beszédfordulatokat, utánozza őket, de ne keressen új, oda nem illő és faragatlan emberre valló szavakat.” (Baron 1928: 61). Csak az

foglalkozzon fordítással, aki mindezeknek a nyelvi finomságoknak a birtokában van, mert „...megbocsáthatatlan becstelenség, ha egy nem kellően tanult, és az ékes stílussal nem rendelkező személy kezd el fordítani” (Gerl 1981: 287). A szerző utánzásának példájával Bruni sokoldalúságot vár el a fordítótól: „Mivel minden szerzőt saját stílusa jellemez, Cicerót az ismeretek és a szavak bősége, Sallustiust a szűkszavúság és rövidség, Liviust egy fajta aprólékos nagyvonalúság, a jó fordítónak olyanná kell átformálnia önmagát, hogy mindegyiket követni tudja.” (Baron 1928: 63) „A legjobb fordítási mód a lehető legteljesebb módon megtartja az eredeti szöveg képeit, vigyázva arra, hogy a jelentés ne csorbitsa a szavak értékét, de a szavak se vegyék el a szöveg ragyogását és díszét” (i.h. 64). „A fordítónak fel kell ismernie a beszédnek úgynevezett érenyeit és ezeket a fordítás nyelvében is érvényesítenie kell. Mivel a díszítő alakzatoknak két fajtája létezik – a szóalakzatok és a jelentés alakzatai – mindkettő komoly feladatok elé állítja a fordítót. A kettő közül a szóalakzatok jelentik a nagyobb gondot, mert hisz az ilyen díszítések a szövegritmusban jutnak kifejeződésre...” (i.h. 87).

Bruni kétféle fordítót ismer, az egyik a *fidelis*, másik a *probatas*. Az első kifejezés régi emlékeket idéz, hiszen Horatius is tud a *fidus interpret*-ről, aki nem szóról szóra, hanem *hűséges*-en adja vissza az eredeti szöveget. A sokat dicsért Arisztotelész-fordításáról szólva Bruni maga is hűséges fordítónak vallja magát egyik levelében (*fideliter interpretatus sum* „hűségesen fordítottam” – Gerl 1981: 288), de e mellett az általánosan ismert és elismert jellemzés mellett a jó fordítónak *probatas*-nak is kell lennie. A szót Bruni kétféle jelentésben használja: az egyikben akkor, amikor mások véleményének elfogadásáról beszél („Csak azt fogadom el, ami be van bizonyítva (*probatum*), és amit a legjobb szerzők is elfogadásra ajánlanak.” Gerl 1981: 288), a másikban pedig ezt mondja a jó fordítással kapcsolatban: „Mivel a legjobb szerzőnél... megtalálható mind a szak tudás, mind pedig az ékes stílus, az a fordító lesz meggyőző erejű (*probatas*), aki mindkettőt megtartja” (Baron 1928: 61). A „meggyőző erő”, amit a *probatas* ebben a használatában jelent, Bruni fordítói felfogásának központi gondolatát képviseli: a fordítás szövegének meggyőző erejűnek kell lennie, amit a fordító nem a grammatikai helyességgel ér el, hanem a díszes fordítói stílussal. A *probatas* Bruninál az *ornatus*-szal (díszítettel), a szó és a dolog ékes egységesítésével jár együtt, mert egyedül ez az, amivel a fordító meggyőző hatást tud gyakorolni olvasóira.

2.2. Reneszánsz fordításelméleti munkák Itálián kívül

A reneszánsz második felének egyik legjelentősebb fordításelméleti elemzése *Interpretatio linguarum: seu de ratione convertendi et explicandi autores tam sacros quam profanos* (A nyelvek közötti fordításról, azaz az egyházi és világi szerzők fordításának és értelmezésének szempontjai – Steiner 2005) címmel jelent meg Baselben 1559-ben. Szerzője Humphrey, egy nagy tudású angol puritán lelkész, Oxfordban szerzett magiszteri fokozatot, tanított az egyetemen, és a dékáni tisztelet is betöltötte. A mintegy 600 oldalas munkájában részletesen foglalkozik a fordítások fajtáival, elemzi őket, ismerteti a szerinte legjobb eljárást, de a

jó fordítás tulajdonságainak ismertetése mellett egy terjedelmes bontásban azt is leírja, milyen adottságokkal kell egy jó fordítónak rendelkeznie. A szükséges készségeket először négy – a fordítás szempontjából alapvető – emberi tulajdonságban adja meg, majd ezeket részletezi még tovább. A négy alapvető tulajdonság szerint a fordító természetes adottságaiból, képzettségéből, kellő önbizalmából, és a fordításhoz szükséges gondosság meglétéből áll össze. Vannak született fordítói tehetségek, vannak szerényebb fordítási adottságokkal rendelkezők és olyanok is, akik alkalmatlanok a fordításra. A jó fordító az alapos tárgyi ismereteken kívül otthonosan mozog a grammatika, a retorika és a dialektika területén, és kellő fokú nyelvtudásnak van birtokában. Szüksége van még kellő önbizalomra is, mert ez sarkallja majd a fordítói munkára, ez adja meg neki a rátermettség érzését, melynek következtében az anyagi hasznot se fogja soha figyelmen kívül hagyni. Mindezek mellett a jó fordítót az alaposság kellő mértéke is jellemzi, mert csak ez biztosítja számára, hogy mérlegelje a szavak súlyát, semmit se hagyjon ki, semmi idegent a szövegbe ne tadjon be, és hogy a szöveg tartalmának elrendezésén se változtasson semmit (Norton 1984: 12).

Humphrey könyvének utóéletéről nem tudunk. Elképzelhető, hogy minden elgondolását annyira magától értetődőnek találták, hogy nem kívántak reagálni rá különösebb módon. A javaslatok még mai szemmel is annyira közel állnak a mindennapi élet gyakorlatához, hogy szerzője akár kortársunk is lehetne. Humphrey szerint a fordító nem lesz, hanem annak születik, a megfelelő képességekkel az adottságok szintjén rendelkezik, amelyeket tanulással csak tökéletesíteni tud. Különösen az önbizalommal kapcsolatos megjegyzései találóak, hiszen ha valaki nyitott szemmel olvas fordításokat, jól látja, milyen sok alkalmammal hiányzik a kellő fordítói készség és fölkészültség a meglévő önbizalom mögül.

A reneszánsz tudósai sokat utaztak, ismerték és olvasták egymás munkáit, és mivel gyakran fölhasználták mások gondolatait, anélkül hogy külön hivatkoztak volna a forrásokra, nem meglepő, hogy a jó fordítók tulajdonságait is többen azonos elgondolással adják meg. Étienne Dolet, a XVI. századi francia reneszánsz szerencsétlen sorsú könyvnyomtatója és írója (1508-1546) *Manière de bien traduire d'une langue en l'autre* címmel könyvet adott ki 1540-ben, melyben egyéb kérdések (grammatika, helyesírás, hangsúly, interpunkció, kiejtés, nyelvi fordulatok, retorika, poétika) mellett a jó fordítás kérdéseivel is foglalkozott. Öt pontban foglalta össze, milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie a jó fordítónak:

- (a) teljes egészében értse meg az írásmű tartalmát, szakmai mondanivalóját,
- (b) ismerje tökéletesen szerzőjének nyelvét, és ugyanilyen fokon azt a nyelvet is, amelyre fordít,
- (c) legyen önálló, és ne kövesse szolgai módon szó szerint az eredeti szöveget,
- (d) tudjon különbséget tenni a klasszikus nyelvek és a különféle népi nyelvek jellegzetességei között,
- (e) és vegye észre a szöveg ritmusát és retorikai metrumait.

G. P. Norton a francia reneszánsz fordításokról írt könyvében ismerteti Dolet szempontjait (1984: 204-214), és fősorakoztatja melléje mindazokat a reneszánsz írókat (Leonardo Bruni 1377-1444, Giannozzo Manetti 1396-1450, Fausto da Longiano – a fordításról szóló könyve 1556-ban jelent meg Velenében), akik ugyanezeket a tulajdonságokat várták el a jó fordítótól. Norton a nevek mellett azt a sorrendet is megadja, amellyel a szerzők az egyes pontok fontosságát jelzik. Összehasonlítása a következő érdekes képet mutatja. (A tulajdonságokat betűk jelzik Dolet fősorolásának megfelelően, a rangsorolást arab számok adják meg (1)-től (5)-ig:

1. táblázat
Tulajdonságok rangsorolása négy szerzőnél

	Doletnél	Bruninál	Manettinél	Longianonál
(a) tulajdonság	1	2	2	2
(b) tulajdonság	2	1	1	3
(c) tulajdonság	3	3	4	1
(d) tulajdonság	4	5	5	4
(e) tulajdonság	5	4	3	5

A Dolet mellett fősorolt személyek mind ismert humanisták, fordítók és írók, akik ismerték egymás munkáit, mégis közöttük olyan, aki Dolet-hez hasonlóan ítélte volna meg az egyes tulajdonságok fontossági sorrendjét. Ránézésre még azt is nehéz megállapítani, melyikük sorrendje áll legközelebb Dolet elrendezéséhez. Ez a tény elébe megy annak a kifogásnak, hogy megalapozás nélkül vettük alapul Dolet fontossági sorrendjét, hiszen bármelyikük értékelését véve kiindulásul, ugyanilyen vegyes képet kaptunk volna. Mindegyik készség két különböző helyen szerepel, csak a (b) és az (e) tulajdonság váltakozik három helyértéknyi különbséggel. Mivel a megadott elvárások közül mindegyik fontos, érdemesnek látszik egy átlagolt sorrendiséget keresni, amely megbízhatóbb módon rangsorolná az egyes készségeket. Ehhez az átlagolt értékhez akkor jutunk el, ha összehasonlítjuk, milyen gyakorisággal (hányszor) fordulnak elő az egyes tulajdonságok a szerzőktől megadott eltérő fontossági sorrend egyes helyein. (A 2. táblázatban a vastagon szedett számok az egyes sorrendi helyekre adott legtöbb „szavazatot” mutatják.)

Ha most az elvárt tulajdonságok közül azokat adjuk meg az egyes rangsorhelyeken (1-től 5-ig), amelyek a leggyakrabban szerepelnek az adott helyen, akkor megkapjuk a kívánt átlagolt sorrendet. Az első helyen a (b) tulajdonság van megadva a legtöbbször (háromszor), a második helyen az (a) (kétszer), a harmadikon a (c), az ötödiken az (e). A (4) sorrendi hely esetében nem egyértelmű az eredmény, mert ott két tulajdonság is szerepel azonos előfordulással. Mivel azonban az (5) helyen az (e) tulajdonság egyedül szerepel kétszeres

2. táblázat
A tulajdonságok összesített előfordulása azonos sorrendi helyen

Rangsor- helyek	(a) tulajdonság	(b) tulajdonság	(c) tulajdonság	(d) tulajdonság	(e) tulajdonság
(1)	1	3	0	0	0
(2)	2	1	1	0	0
(3)	1	0	2	1	0
(4)	0	0	0	2	2
(5)	0	0	1	1	2

előfordulással két egyszerivel szemben, és a (d) tulajdonság a (3) helyen is előfordul a kétszeres negyedik mellett, a (4) hely egyértelműen a (d) tulajdonságnak jár ki. Ennek megfelelően az átlagolt sorrend Dolet elrendezéséhez áll a legközelebb, mert az övéhez viszonyítva csak az első két helyen van változás. A nyelvtudást és a szövegértést mindenki az első két hely valamelyikére tette, az elsőt tartva fontosabbnak. A nyelvtudásba a szövegértést is beletartozónak gondolták. Az utóbbi az önállósággal és a szövegritmus érzékelésével együtt azonos szórást mutat. A klasszikus és a népi nyelvek közötti különbségek ismeretét a nyelvtudással azonos jellegűnek tekintették, ami mai szemmel eléggé érdekesnek tűnik, de jellemző a reneszánsz korszakára.

Irodalom

- Ágoston, Szent. é.n. *A keresztény tanításról*. Fordította: Böröczki Tamás. Budapest: Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó.
- Baron, H. 1955. *Humanistic and political literature in Folrence and Venice*. New York: Russel & Russel.
- Baron, H. (Hrsg). 1928. *Leonardo Bruni Aretino. Humanistisch-philosophische Schriften mit einer Chronologie seiner Werke und Briefe*. Leipzig: Berlin.
- Gerl, H-B. 1981. *Philosophie und Philologie – Leonardo Brunis Übertragung der Nikomachischen Ethik in ihren philosophischen Prämissen*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Jeromos, Szent. 2005. *Levelek I-II.*, Szerkesztette és fordította: Takács László. Budapest: Szenzár.
- Norton, G. P. 1984. *The Ideology and Language of Translation (in Renaissance France and their Humanist Antecedents)*. Genève: Droz.
- Steiner, G. 1975. *After Babel*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Steiner, G. 2005. *Bábel után. I*. Fordította: Bart István. Budapest: Corvina.

A kulturális szótár mint műfaj

Lukács András

E-mail: bandicelli@yahoo.it

Kivonat: E tanulmány egy viszonylag új műfajjal, a kulturális szótárral foglalkozik. A Corvina által indított sorozat kötetei közül az angol, német, francia és olasz kultúrát bemutató szótárak alapján összegzi a műfaj jellemzőit. A tanulmány egyrészt azt vizsgálja, hogy ez a szótártípus mennyiben *kulturális*, azaz, hogyan határozható meg a szótárban szereplő kulturális kifejezések köre, valamint milyen szempontok érvényesülhetnek a címszóállomány kiválasztásában. Az egyes kötetek címszóállományát áttekintve az a következtetés vonható le, hogy a kulturális szótárban szereplő lemmák – legyenek azok szavak, kifejezések, tulajdonnevek vagy éppen dátumok – mind beletartoznak a tágabb értelemben vett kultúra-specifikus megnyilvánulások körébe. Az egyes címszavak kiválasztása azonban a szerző szubjektív döntése alapján történik. A tanulmány másik fő kérdése arra vonatkozik, hogy mennyiben *szótár* ez a műfaj, amely a szótár megnevezés ellenére sok tekintetben inkább emlékeztet lexikonra vagy akár útikönyvre is. A lexikográfiában ismert szempontok (makrostruktúra, tipográfia, utalások jelenléte, címszavak sokszínűsége, nyelvi és enciklopédikus adatok aránya, szócikkek felépítése, szótári definíciók kidolgozottsága, stílusminősítés, etimológia, szemantikai és szintaktikai információk jelenléte, stb.) alapján a hagyományos szótáraktól eltérő műfaj képe bontakozik ki: egy olyan – szótárakból, enciklopédiákból, útikönyvekből merítő és azok jellegeit ötvöző – hibrid műfajé, amely a szerző által szabadon választott kultúra-specifikus címszavak szabadon megválasztott kultúra-specifikus jelentését kötöttségektől mentesen igyekszik érthetőbbé tenni olvasója számára.

Kulcsszavak: kulturális, címszóállomány, szótár, jelentés, hibrid műfaj

1. Bevezetés

A kulturális szótár, bár a különböző szótárakban, szólásgyűjteményekben, kulturális lexikonokban sőt, még útikönyvekben is láthatjuk előzményeit, mégis viszonylag új műfajnak számít. Hazánkban az első kötet, Bart István *Angol–magyar kulturális szótára* ugyanis csak 1998-ban jelent meg először, a Corvina Kiadó gondozásában. A következő években azonban újabb és újabb kötetek születtek, hogy az olvasók elé tárják a japán (Gy. Horváth 1999), amerikai (Bart 2000), német (Györffy 2003), francia (Ádám 2004), orosz (Soproni 2007) és olasz (Sztanó 2008) kultúra sajátosságait. Olasz vonatkozásban – a Corvinát megelőzve – egy másik kiadó is jelentetett meg hasonló szótárt: a Holnap Kiadó Juhász Zsuzsanna (2007) *Olasz élet – Olasz kultúra. Kulturális szótár* című könyvét. Az idegen forrásnyelvi munkák mellett 2002-ben Bart magyar kulturális szótárt is írt: angol, német és francia nyelven.

A műfaj népszerűsége ellenére, a recenziók méltatásain és a könyvek bevezetőiben található szerzői megnyilatkozásokon kívül keveset olvashatunk e szótárakról. Egy-egy lexikográfiai tanulmány (Bernáth 2009: 167-169, 172, Magay 2004: 59, Németh 2004: 154, Pálffy 2004: 72, Szabó 2004: 168) említést tesz ugyan a létezésükről, különleges mivoltukról, de nem tájékoztat részletesen a műfaj jellemzőiről.

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy az egyes kötetek összehasonlításával általános, de részletes leírást adjon a kulturális szótár műfajáról. A jellemzők összegyűjtésénél elsősorban a közös jegyekre helyeződik a hangsúly, így csak a legtipikusabbnak számító, a Bart-féle szerkezetet és címválasztást („idegen–magyar kulturális szótár”) követő kötetekre korlátozódik a vizsgálódás. A kötetek zömétől eltérő címe és felépítése miatt nem szerepel tehát a vizsgált szótárak között a *Japán kulturális lexikon*, illetve az *Orosz kulturális szótár*. Az amerikai–magyar kulturális szótár vizsgálatának tanulságai, minthogy ennek nemcsak a nyelve, hanem a szerzője és szerkesztési módja is teljes egészében megegyezik az angol kultúrát bemutató szótárával, nem szerepelnek külön a tanulmányban.

A tanulmány tehát a Corvina által kiadott angol–magyar, német–magyar, francia–magyar és olasz–magyar kulturális szótárak alapján összegzi a kulturális szótár műfajának jellemzőit.

2. Mennyiben kulturális?

Speciális szótárak esetében már a cím tájékoztatja a potenciális olvasót arról, hogy mely területre specializálódik a szótár az általános szótárak anyagához képest. A címükre hagyatkozva látszólag arra is egyszerű a válasz, hogy mit tartalmaznak a kulturális szótárak: „kulturális” szavakat, kifejezéseket. A *kulturális* megjelölés azonban korántsem egyértelmű. A *kultúra* és ennél fogva a *kulturális* szó értelmezése is többféleképpen lehetséges. Gondolhatunk elsősorban „anyagi és szellemi értékek összességére” (Juhász et al. 1987: 799). Ezt a meghatározást azonban a kutatók többsége csak a kultúra egy kisebb szegmensére, a „magas” vagy „nagybetűs” jelzővel megkülönböztetett kultúrára tartja érvényesnek, a kultúra szerves részének tekintve a mindennapok „kisbetűs” kultúráját is (Heusinkveld 1997).

Ha belelapozunk a kulturális szótárakba, hamar világossá válik, hogy szerzőik kultúrán nem csak (sőt, elsősorban nem) a „magas” vagy „elit” kultúrát értik. Az egyes kötetek címszavai között ugyanis nemcsak olyan lemmákat találunk, mint a *knight*, *Geisteswissenschaften*, *bonapartisme* vagy *Neorealismo*, hanem megtaláljuk az adott kultúra mindennapjait felidéző olyan hétköznapi kifejezéseket is, mint a *bird-watching*, *Katzenjammer*, *flan* vagy *sfortere*.

A nyelv és a kultúra számos különböző szegmensét felölelő címszóálmányt nehéz összefoglalóan jellemezni. A kulturális szótárak szerzőinek koncepciójához valószínűsíthetően akkor járunk a legközelebb, ha a lexikográfiai és fordítástudományi szaknyelvben is ismert kultúra-specifikus szavak felől közelítjük meg a címszóválogatást. A kultúra-specifikus vagy kultúra-függő szavak a reáliáknak vagy ekvivalens nélküli lexikának körébe tartoznak. Jellemzőjük,

hogy úgymond lefordíthatatlanok, vagy legalábbis „kevésbé fordíthatók”, mert „egy-egy nyelvközösségre sajátosan jellemző jeltárgyat” jelölnek, amely nem ismeretes a célnyelvi közösségben (Klaudy 1994: 25). Ilyen szavak pl. *trilby*, *Knickebein*, *géromé*, *grissino*.

A kulturális szótár azonban semmiképp sem nevezhető lefordíthatatlan elemek szótárának. Nemcsak azért nem, mert számos olyan lemmát is rögzít, amelyeket nem is kell lefordítani (pl. nevek), hanem azért sem, mert helyet kapnak benne olyan szavak is, amelyek nem a denotatív, hanem a konnotatív jelentésük miatt minősülhetnek kultúra-függőnek, hiszen ugyanazt a referenst jelölő szó is más és más asszociatív, emotív komponensekkel rendelkezhet az adott nyelvközösségtől függően (Valló 2000: 39). Pl. *tea*, *Kartoffeln*, *cicogne*, *cavolo*.

A *kulturális* szó eddig megismert jelentéseit Györffy a német–magyar szótárának előszavában némiképp bővíti, amikor kulturális tartalmúnak tekinti azt is, „aminek története van” (Györffy 2003: 6). Ez a szemlélet viszont nála sem kizárólagos, és inkább csak a szócikkekben az etimológiai szempontok előtérbe állításában fejeződik ki. A címszóválogatás terén tehát a német–magyar szótár sem mutat lényeges eltérést a többi kulturális szótártól.

A kulturális szótár lexikája ideális esetben tehát a tágabb értelemben vett kultúra-függő szavak köre, amelyek közé sorolhatunk „minden olyan nyelvi megnyilvánulást, amelyben kifejeződik egy adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tárgyai, fogalmai, mentális, emotív sémái, amelyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak” (Valló 2000: 45).

Hogy mi számít **sajátosnak**, illetve **speciálisnak**, az többnyire viszonyítási alap kérdése (pl. a magyar tőrös rétes német szemmel nem igazán különleges, míg az olaszok számára kuriózum lehet). A kultúrafüggő elemek ugyanis „mindig két nyelv (és kultúra) viszonylatában értelmezhetők”, tehát „nyelvpárspecifikusak” (Mujzer-Varga 2007: 57). Ezt a szemléletet tükrözi a vizsgált kulturális szótárak mindegyikénél a címválasztás („idegen forrásnyelv – magyar célnyelv” irány) is, és ez a kontrasztív szemlélet érvényesül a szócikkekben is, hiszen magyar közönségnek, magyar nyelven magyaráz meg idegen nyelvű fogalmakat, gyakran a magyar kultúra elemeihez viszonyítva: **Dodge City** (...) képletesen ugyanaz, mint magyarul a ’vadnyugat’ vagy ’csikágó’.; e **Lade** (...) a mi *láda* szavunk alapjául is szolgáló főnév (...); **grenadine** f. (...) leginkább a hazai narancs- vagy málnaszörp megfelelője (...); **collezione di farfalle** f. (...) a mi bélyeggyűjteményünknek felel meg (...).

A kulturális szótárban szereplő lemmák, legyenek azok szavak, kifejezések, tulajdonnevek vagy éppen dátumok, – a szubjektív megítélésből fakadó esetleges „hibáktól”, „tévedésektől” eltekintve – mind beletartoznak a tágabb értelemben vett kultúra-specifikus megnyilvánulások körébe. Minthogy azonban az összes ilyen kifejezés lemmázására még egy nagyobb szótár sem vállalkozhat, kérdéses, hogy a mindössze néhány ezer címszót tartalmazó kulturális szótár mi alapján válogat, hogyan szűkíti a szótárba kerülő kultúra-függő kifejezések körét.

A címszókiválasztás meglehetősen szubjektív, sőt: bizonytalan alapokon áll. Ezt maguk a szerzők sem titkolják. Sztanó szerint például, „hogy mi kerüljön bele és milyen előadásban, bizonyos határokon belül, illetve az alapvető anyagon

túl megérzés, ízlés és személyes tapasztalat kérdése.” (Sztanó 2008: 6). A „bizonyos határok” és az „alapvető anyag” sem teljesen egzakt fogalmak, a „megérzés, ízlés és személyes tapasztalat” pedig végképp azt erősíti meg az olvasóban, hogy a szerző szubjektív szűrőjén keresztül ismerheti meg az adott kultúrát.

Hogy nem csupán a szerzők szerénységéről van itt szó, hanem valóban hiányoznak az objektív kritériumok a címszóállomány összeállítására, arról hamar meggyőződhetünk az egyes szótárak tanulmányozásával. Leginkább egyes szótáraknak a többiekkel való összehasonlítása győzheti meg erről az olvasót. A Nyugat-Európa minden részében hasonló jelentőséggel bíró *Újév* idegen nyelvű megfelelői például helyet kaptak az angol (*New Year*), francia (*jour de l'an, Saint-Sylvestre*) és olasz (*Capodanno*) kultúrát feldolgozó kötetekben, de nem szerepel a német megfelelő (*Neujahr* vagy *Sylvester*) a német–magyar kulturális szótárban.

A szerzők vállalása az egyes szótárak előszavában taxatív megígért kultúrterületek alapján is számonkérhető lenne. Vajon a kultúra minden területét érinti-e a felsorolás? És a kultúra felsorolt területein belül minden fontos jelenség helyet kap-e a szótárak címszavai között?

A szótárak előszavai gyakran arra is kitérnek, hogy milyen forrásokból merítenek. Ezek között találunk értelmező és etimológiai szótárt, lexikonokat, enciklopédiákat, útikalauzokat, monográfiákat, kézikönyveket, régi tankönyveket, szólásgyűjteményeket, művelődés(történet)i műveket. A kulturális szótár lemmái között ennek megfelelően előfordulhatnak a nyelvi szótárakból megszokott szavakon kívül frazeológiai egységek (*sexist language, gesunkenes Kulturgut, On les aura!, In bocca al lupo!*), tulajdonnevek (*Marble Arch, Ostmark, Louis XIV, Amarcord*), dátumok, évszámok (*May Day, Siebzehnter Juni, mai 68, venti settembre*) is. Így jön létre ez a hibrid műfaj, amely leginkább olyan kulturálisan kötött megnyilvánulások gyűjteményének tekinthető, amely megnyilvánulások a szerzőnek eszébe jutottak vagy amelyekről tudomást szerzett.

A kulturális tartalmat azonban természetesen nem lehet pusztán a címszavak alapján vizsgálni. Figyelembe kell venni, hogy a kulturális szótár e címszavak mely jelentéseivel foglalkozik, és hogyan magyarázza ezeket a jelentéseket. Ennek mikéntje elsősorban szótárírási kérdés, így tárgyalására – más szótárszerkesztési kérdésekhez hasonlóan – a következő fejezetben kerül sor.

3. Mennyiben szótár?

A Corvina által kiadott, kultúra-specifikus címszavakat tartalmazó művek szinte mindegyike a *szótár* megnevezést viseli. Hogy ténylegesen szótárak-e, azt azonban még maguk a szerzők sem állítják teljes bizonyossággal. Bizonyos jellemzői ugyanis a szótárakkal rokonítják, míg mások inkább a lexikonokkal és egyéb műfajokkal (pl. útikönyvek) mutatnak hasonlóságot.

A Corvina kiadó mindegyik kulturális szótára hasonló szerkesztésű. **Felépítésük** az általános szótárakéra emlékeztet. Két hasábos beosztásban, alfabetikus rendben követik egymást a félkövérrel szedett forrásnyelvi címszavak, amelyekhez célnyelvi (magyar nyelvű) szócikkek tartoznak. A kulturális szótár

anyaga döntően – sok lexikkal, enciklopédiával ellentétben, ahol gyakoriak az illusztrációk, ábrák, egyéb képi anyagok – szöveges. Vizsgált anyagunkban csak az olasz–magyar kiadás egy-egy szócikkében fordul elő kiegészítésként olyan illusztráció, amely a szócikkben kifejtett jelenséghez kapcsolódó nonverbális jegyeket hivatott ábrázolni.

A szótárban utalások irányítanak más címszavakhoz. A szótáron belüli utalások gyakoribbak, szótáron kívüli utalást csak az olasz–magyar kötet alkalmaz. Tipográfiaiailag az intern utalást egyszerű nyíl ($\rightarrow$), a szótáreextern utalást kettős nyíl ($\Rightarrow$) jelöli. Az intern utalások között az utaló szócikkek, illetve szócikk végi utalások mindegyik kötetben vastagbetűsek, míg a szócikken belüli utalások csak a francia és az olasz forrásnyelvű kötetben vannak vastagon szedve, az angolban és a németben dőlt betűsek. Bár az utalás formai jelenléte mindegyik munkára jellemző, funkcióját nem a hagyományos szótárakéval megegyező módon tölti be. A szótárban ugyanis „az értelmezés során használt szavaknak vagy közismertnek, vagy más szócikkben megtalálhatónak kell lenniük”, és ez utóbbiak miatt szükséges a szócikkek közötti utalás (Fóris és Hesz 2007: 87), a kulturális szótárak azonban nem mindig törekszenek arra, hogy az értelmezés során használt idegen kifejezések más szócikkekben fellelhetők legyenek:

district 'körzet' ('járás'); a közigazgatás középső szintje vidéken és városokban is; ha *royal charter*-rel rendelkezik, neve $\rightarrow$ *borough*.

(Sem *royal*, sem *charter*, sem *royal charter* címszó nincs.)

moglie f. a feleség köznapi elnevezése. Hivatalos meghívókon a férj neve mellett az ... *e signora* ('és neje'), a hivatalos iratokban *coniuge* szerepel. (...)

(*Coniuge* címszó nincs.)

Ez a gyakorlat összefüggésbe hozható a szócikkek kifejtésében tapasztalható szerzői szabadsággal (ld. lejjebb).

Bár tipográfiaiailag megfelel a lexikográfiai elvárásoknak, a **címszóállomány sokszínűsége** alapján többen megkérdőjelezik a *szótár* megnevezés létjogosultságát. Pálffy (2004) például a „szűkebb, lexikográfiai értelemben vett”, azaz nyelvi szótáraktól elkülöníti, és az enciklopédikus szótárak, vagyis lexikonok közé sorolja a kulturális szótárakat. A besorolás egyik oka, hogy ez utóbbiban „a köznevek mellett szerepelnek tulajdonnevek is”, továbbá jellemző a „nagyon sok nyelven kívüli vonatkozás”, ami „enciklopédikus ismeretet tükröz” (Pálffy 2004: 72). Magay (2004: 59) megengedőbb e téren, hiszen szerinte a mai szótárak egyre nagyobb számban közölnek ilyen (enciklopédikus) adatokat.

A kulturális szótárak valóban jelentős arányban közölnek enciklopédikus adatokat. Ezek közül a tulajdonnevek magas száma a legfeltűnőbb, ezek különböző fajtáira mindegyik kötetben bőségesen találhatunk példát; személynévre (*Christopher Robin*, *Siegfried*, *Napoléon II*, *Papa Sisto*), intézménynévre (*Home Office*, *Lufthansa*, *École normale supérieure*, *Palazzo Chigi*), földrajzi névre (*St. Andrews*, *Oberösterreich*, *Gascogne*, *Parioli*), címnévre (*Christmas Carol*, *Hänsel und Gretel*, *Parlez-moi d'amour*, *Corriere della Sera*), márkanévre (*John Lewis*, *Siemens*, *Renault*, *Benetton*), nagy számban fordulnak elő különböző ünnepek,

rendezvények, történelmi események is, akár megnevezés, akár dátum formájában (*Valentine's Day, Novemberrevolution, Onze Novembre, Festival di San Remo*). Számos idézet és szólás („*Dr. Livingstone, I presume*”, „*Mehr Licht!*”, *La France s'ennuie, natio borgo selvaggio*) is szerepel a címszavak között.

Arányok tekintetében észrevehető kisebb-nagyobb eltérések az egyes kötetek között, de ez nem bontja meg a kulturális szótár műfajának egységességét, hiszen kultúránként különbözhet az ünnepek száma vagy éppen a nagy becsben tartott személyek, intézmények, stb. aránya. Az egyes kötetek közötti szemléleti különbségekre utal azonban a személynevek problematikája. Az angol–magyar szótár és a német–magyar szótár szűken méri ezeket, többnyire csak mitológiai, mesebeli és egyéb képzeletbeli vagy legendás személyek neveit rögzíti. Nem szerepel bennük tehát *Shakespeare* vagy *Goethe*, *Turner* vagy *Mozart*, de megtaláljuk *Dr. Watson*-t és *(Frau) Holle*-t, *Sir Lancelot*-ot vagy *(Till) Eulenspiegel*-t. A francia–magyar szótárban viszont a címszavak között találhatók olyan nevek is mint *Bardot*, *Brigitte* vagy *Mitterand*, *François* vagy *Fantômas*, de nem szerepel *Monet* vagy *Balzac* vagy éppen *Rousseau*, tehát semmiképpen sem mondható, hogy a szótár egyfajta életrajzi lexikon szerepét is betöltené. Megint más szemlélet fedezhető fel az olasz–magyar szótárban, amelyet a kötet szerkezete is jelez. A szótári részbe betagolva gyakran csak ragadványnevek formájában szerepelnek személynevek (*Recanatese*, *Professore*), a kötet végén azonban külön névmutató található, számos olasz híresség nevével. A lista itt sem törekszik arra, hogy minden fontosnak tartott személyt felsoroljon: benne van ugyan *Leopardi*, *Giacomo* és *Prodi*, *Romano*, de hiányzik *Moravia* és *Leonardo da Vinci* is.

A lexikonok tartalmához viszonyítva azonban a kulturális szótárakban lényegesen nagyobb arányban vannak jelen nyelvi adatok. Lexikájukat tekintve tehát közelítenek a lexikonokhoz, mégsem azonosíthatók velük.

Ami a címszóállomány tekintetében igazán kifogásolható szótári szempontból, az a címszavak válogatásának módszere. Ma már ugyanis szinte minden szótárkészítést komoly adatgyűjtő és címszóválogató munka előz meg, amely nem egy-egy lexikográfus szubjektív alapú kézi gyűjtése, hanem számítógépes korpuszok és adatbázisok, valamint objektív válogatási kritériumok alapján történik. Ez a gyakorlat tapasztalható mind az általános, mind a szakszótárak terén. A kulturális szótár azonban, amint már fent említettük, egy szótáríró saját kezű és saját ízlését tükröző gyűjtése, így kicsi a valószínűsége, hogy az adott kultúra valóban reprezentatív „szótára” lehessen.

A **szócikk** élén ebben a szótárban is a lemma áll. A kisszótárakhoz, illetve a speciális/szakszótárakhoz hasonlóan a kulturális szótár csak minimális grammatikai információt kínál.

A címszavak **kiejtéséről** egyik szótár sem tájékoztat. Egyedül az olasz–magyar kötetben találunk némi helyesejtési útmutatást, amely azonban mindössze a megszokottól eltérő hangsúlyú szavak hangsúlyos magánhangzójának aláhúzásában merül ki (*gondola*).

A kulturális szótárakban a szavak nem mindig az egyezményes **szótári alak**jukban alkotnak címszót, hiszen számos kifejezést és frazeológiai egységet is lemmaként rögzítenek. A kulturális szótár – egyes szakszótárakhoz hasonlóan (Massariello Merzagora 1983: 111) – nem jelöli a szófajt.

A főnevek nemét – az általános szótárak gyakorlatához hasonlóan – feltünteti. A lemma mellett jelöli, de nem félkövér betűjelzéssel. A németben ez a határozott névelő (*der, die, das*) utolsó betűje a főnév előtt (e **Nudel**), franciában és olaszban a hímnem (*masculine, maschile*) és a nőnem (*féminin, féminin*) idegen nyelvű kezdőbetűs rövidítése a szó után (**chat** m., **pizza** f.). E rövidítéseket azonban – a szótárak gyakorlatától eltérően – egyik kötet sem oldja fel rövidítésjegyzékben.

Az angol–magyar kötet kitér a rendhagyó többes számra, zárójelben a szótári alak után: pl. **elf** (**elves**). A többi kötet nem említi az esetleges rendhagyó többes számú alakokat. A többes számban szereplő főnevek esetén nem jelöli, hogy többes számról van szó, az angol (**newspapers**) és a német (**Festspiele**) forrásnyelvű kötet. Külön figyelmet szentel neki azonban, és a többes szám – sehol fel nem oldott – rövidítésével illeti a többes számú alakokat a francia (**grands boulevards** m. pl.) és az olasz (**spaghetti** m. pl.). Amint a példákból is látszik, a többes számú alak, illetve többes számú jelölés nem feltétlenül jelent *pluralia tantumot*, hanem – összhangban a szótár célkitűzésével és frazeológiai irányú nyitásával – mindössze a gyakoribb, megszokottabb használat címszavasítását.

Az általános szótárakkal ellentétben, ragozásra vonatkozó információkat – az angol rendhagyó többes számain kívül – nem tartalmaznak a kulturális szótárak.

A grammatikai információk elnagyolásában is rokon vonást lát Pálffy (2004: 72) a lexikonokkal, noha e grammatikai szűkszavúság a szintén enciklopédikusnak tartott szakszótárakon kívül a kisszótárakra is jellemző.

A legtöbb általános szótár a lemmákat **stílusminősítésre** szolgáló címkével is ellátja azon szavak esetében, amelyek stílusa eltér a köznyelviétől (Magay 2004: 64). A kulturális szótárak gyakran mellőzik ezt az információt. Ha mégis tájékoztatnak a kifejezés nyelvi státuszáról, illetve felhasználási területéről, akkor azt nem a címszó után, hanem a szócikkbe betagolva teszik. (**gueuse** f. Rongyos, koldusszegény, rossz életű asszony. ...) A sajtóban néha ma is használják, természetesen ironikus felhanggal.)

Az **etimológia** jelenléte az etimológiai szótárakon kívül a nagyobb egy nyelvű általános szótárakra jellemző. Általában rövid formulaként tájékoztat a szó eredetéről, diakronikus szempontból. A kulturális szótárak közül csak a német–magyar kötet tulajdonít neki nagy jelentőséget, a többi szótárban elenyésző azon szócikkek száma, amelyek kitérnek a szavak eredetére. Ha azonban szerepel az etimológiai információ, egyformán jellemző minden szótárra, hogy nincs rögzített helye a szócikken belül:

r **Artikel** a latin *articulus* szóból származó és a németben sokféle jelentésű (,cikk', ,rész', ,fejezet') szónak itt egy speciális jelentésére érdemes felhívni a figyelmet: a 18. század óta a főnév nemét (*der, die, das*) meghatározó névelő nyelvtani megnevezése.

ciao világszerte ismert, általános, bizalmas köszönés. (Nálunk magyarosan ejtve a 'csaó', illetve a 'csá, cső, császtok' stb. torzult formában is használják.) A velencei dialektális *s'ciao* szóból ered, mely olaszul *schiaivo*, 'rab-szolga'. (...)

Szintaktikai információk terén ugyancsak szűkszávu a kulturális szótár. Bár vonzatokról nem informál, nagyon ritkán egy-egy példamondattal tájékoztat egyes szavak mondattani szerepéről, bár inkább csak a leggyakrabban előforduló kifejezésekben való szereplésük illusztrálásának szándékával:

bloody (...) „*The bloody train is late again.*” (...) újabban határozószóként is használatos, pl. „*He bloody well did it.*”

A **szemantikai szempontok** (szintén) sajátosan érvényesülnek a kulturális szótárban.

Ha a címszóválogatás kapcsán felmerül a kétely, hogy szótár helyett esetleg inkább lexikonnak tekinthető a kulturális szótár, még inkább elmondható ez a szótári magyarázatok kapcsán. A hagyományos felfogás szerint ugyanis a **szótár szavakról** szól, a szavak jelentéseiről (a fogalomhoz tartozó nyelvi jelről) ad információkat. Az **enciklopédia** ezzel szemben **dolgokról** számol be, a referenseket írja le (Massariello Merzagora 1983: 80). A lexikon pedig nem más, mint ábécérendes enciklopédia (Pálffy 2004: 72).

A szótár és a lexikon (vagy a szótár tágabb értelmezése szerint a nyelvi szótár és az enciklopédikus, vagyis dolgok szótára) közötti különbség gyakran elmosódik. Fóris (2002: 6-7) ezt a folyamatot a robbanásszerűen fejlődő informatikának a lexikográfiára is kifejtett hatásával, az új technikai lehetőségek betörésével magyarázza, és egyenesen paradigmaváltásról beszél. A szótárak és enciklopédiák közötti különbségek elmosódása a kulturális szótárak esetében azonban másképpen ragadható meg. Ennek belátásához érdemes újraolvasni az 1983-ban papírra vetett alábbi gondolatokat.

Massariello Merzagora szerint minden lexikográfiai definíció arra szolgál, hogy ekvivalenciát teremtsen a címszó és a hozzá tartozó definíció között. Ilyen ekvivalencia az egynyelvű szótárakban vagy szinonim szóval, vagy – ha szinonimával nem érhető el az ekvivalencia – (a szinonimát helyettesítő) körülírással hozható létre. (Massariello Merzagora 1983: 118). A körülírást az egynyelvű szótárban úgy kellene felfogni, hogy a szótár témája továbbra is a szó. „Az a nyelvi jel, amely arra a fogalomra/referensre vonatkozik, amelynek jellemzői a következők...” – Fábíán (szóbeli közlés) szerint a szótárban mindegyik jelentésmegadás/definíció ezzel a – helyszűke miatt kihagyott – bevezetővel értendő. Mivel azonban bizonyos szinten a referensek bemutatása is kétség kívül sorra kerül, az egynyelvű szótár sokban emlékeztet az enciklopédiákra.

A felvázolt megállapítások az egynyelvű szótárakra vonatkoznak, de némi absztrakcióval az összes szótárra kiterjeszthetők. Kétnyelvű szótárnál a címszó, azaz egy fogalomhoz tartozó forrásnyelvi nyelvi jel mellett a definíció a másik nyelv ekvivalense (ugyanazon fogalomhoz a célnyelven társított nyelvi jel) formájában szerepel, vagyis jelentést közöl. Ez a jelenség közel áll a szinonímia fogalmához, azzal a különbséggel, hogy az adott fogalomhoz nem egy nyelven belül, hanem két különböző nyelvből társít nyelvi jeleket. Ha ez a megfeleltetés nem lehetséges, mert a fogalom, vagy a hozzá kapcsolódó nyelvi jel a másik kultúrában nem ismeretes, akkor folyamodik általában a kétnyelvű szótár körülíráshoz.

Massariello Merzagora szótári definíciókról alkotott véleményét követve tehát teljesen természetes, ha a kulturális szótár elsősorban – az enciklopédiák módszerét idéző – körülírási technikájával igyekszik definiálni a címszavait.

Lemmái ugyanis kultúra-specifikusak: ennél fogva a fogalmaknak, illetve nyelvi jeleknek sincsen mindig megfelelőjük a másik kultúrában, illetve nyelvben.

A definíciók felépítése, kidolgozottsága azonban nem egységes, két fő okból is.

Egyrészt a lemma jelentései (nyelvi jelhez tartozó fogalmak) közül nem tér ki mindegyikre. A rendszerint egyetlen jelentés közlése azonban nem áll távol a speciális szótárak definíciós gyakorlatától. Leginkább a tudományos nyelv monoszémiáját szokták szembeállítani az általános lexika poliszémiájával (Massariello Merzagora 1983: 120), és ez mondható el a műszaki nyelv monoszémikus használatáról is (Fóris 2004: 20–21). A szavaknak e monoszémikus használata a kulturális szótárakra is jellemző lehet, amennyiben a szavaknak csak egy-egy aspektusa érdekes kulturális szempontból, hiszen egy szónak nem minden jelentése számít kultúra-specifikusnak.

Másrészt a jelentések definiálása is a hagyományos szótáraktól eltérő módon történhet.

Az alábbiakban azt ismertetem, hogy milyen típusú szócikkek, illetve milyen definíciótípusok találhatók a kulturális szótárakban. E típusokat egy-egy példával is szemléltetem. Minthogy az egyes kötetek szerkezete nagyon hasonló, ezért a mindegyik kötetre jellemző sajátosságokra nem idézek mindegyik nyelvből példát, az egyedi különbségekre azonban külön felhívom a figyelmet.

A) A címszavak és szócikkek rendezésének jellemzői

1. Gyakran több lexémát definiál egy szócikken belül:

Swiss roll s 'svájci tekercs', vékony *sponge-cake* (piskótatészta), amelyet melegen megkennek a töltelékkel (lekvárral), aztán feltekernek és felszelelnek.

2. Azonos alakú szavak rögzítési változatai:

e **Landwehr** (1) → **Landsturm**

e **Landwehr** (2) a magyar honvédséghez hasonló osztrák véderő, amelyet tehát nem volt része a Monarchia közös hadseregének.

r **Römer** 1. 'hasas, kehelyformájú borospohár'. (...) 2. *Römer* a neve a Frankfurt am Main-i városházának is (...).

r **Zoll** a 'hüvelyk' v. 'coll' nevű hossz mértéket jelölő szó (...) nem azonos a (...) 'vám' jelentésű *Zoll* szóval

3. Többjelentésű szavak általában egy szócikken belül:

andouille f. Disznóhúsból készülő kolbászféleség. (...) A köznyelvben 'tökfej'-t is jelent.

4. A több jelentés közül gyakran csak a kulturális szempontból kiemelt jelentőségű szerepel:

bar m. jellegzetesen olasz vendéglátóipari egység. (...)

B) A definíciók felépítésének főbb típusai

1. Nagyon ritkán előfordul, hogy csak fordítást/jelentést/ekvivalenst közöl, mint a kétnyelvű, fordító szótárak.

a) szó szerint:

ICU *Intensive Care Unit*; az 'intenzív osztály'

b) hasonlítással élve:

coffee-cake leginkább olyan, mint a 'kuglóf'

2. Szerepelhet csak körülírás, illetve magyarázat, mint az egynyelvű szótárak esetében.

a) Olyan szavaknál, amelyeknek nincs magyar megfelelőjük:

e **Bierwurst** füstölt kolbászféleség, amelyet sörrel szokás fogyasztani

b) Ritkábban olyankor is, amikor van magyar megfeleltethetőségük, illetve fordításuk:

hen night vacsora vagy *a night out* (egy 'görbe este'), amin csak nők (felesek) vesznek részt, hogy „kirúgjanak a hámból”.

3. Sokszor azonban körülírás és fordítás is szerepel.

a) A fordítás lehet a körülírás előtt:

pantera f. 'párduc', a rendőrség rohamkocsija

b) A fordítás lehet a körülírás után:

e **Beschaffenheit** jellegzetes német absztrakció. Valaminek az a 'minéműsége', amelyet mintegy a létrejöttékor vagy létrehozásakor nyert el. 'Minőség', 'állapot', 'természet'.

4. Előfordul, hogy csak a használati köréről tájékoztat:

honourable and learned friend, my jogászok kölcsönös megszólítása.

5. Nagyon gyakran kommentár egészíti ki vagy helyettesíti a körülírást és a fordítást:

dolce far niente m. az édes semmittevés a külföldiek szemében más délszaki népekkel egyetemben az olaszok, az északolaszok szemében a délolaszok szokása, sőt egyenesen jellemvonása. (...) Sokan mindmáig a meleg klíma hatásának tulajdonítják, nem is tudván, hogy ezzel olyan előkelő szellemi hősök nyomdokán járnak, mint Hippokratész, Hume, Montesquieu. (...)

6. A kiegészítő, illetve helyettesítő kommentár gyakran forrásnyelvi idézet.

a) Az angol–magyar szótárban többnyire magyar fordítása nélkül:

rudeness „If somebody tells you an obviously untrue story, on the Continent you would remark »You are a liar, Sir, and a rather dirty one of that.« In England you just say »Oh is that so?« (...)” (George Mikes)

b) A többi kötetben általában magyar fordítással együtt:

francisque f. Eredetileg frank-germán hajítófegyver, afféle kétfejű balta (*hache de guerre à double tranchant*). *Les Francs se servaient très bien de la francisque. Ils la lançaient sur les casques de leurs ennemis et leur fendaient la*

tête. [A frankok ügyesen bántak a ~-nak nevezett szekercével. Úgy hajították az ellenség sisakjára, hogy menten kettéhasította a fejét.] (...)

A címszavak és szócikkek sokféleségét szemléltető példákból talán már kiderül, hogy a kulturális szótárnak nem mindig célja a címszavak meghatározása, az ekvivalenciájuk ismertetése. Ha mégis összefoglaló megállapítást akarunk tenni a szócikkek felépítéséről, illetve információtartalmáról, akkor általános jellemzőként az mondható el, hogy a kulturális szótárak minden szócikke közelebb viszi az olvasót a címszó jelentésének megértéséhez, ám ennek mikéntje szótáron belül is változik, és a szó szerinti jelentés közlésétől a szabad asszociáció kapcsolásáig rendkívül széles és színes skálán mozog.

Hogy a szótáríró milyen módon dolgozza ki a lemmát, azt teljes mértékben saját maga dönti el – a kulturális szótár nem rendelkezik szigorú műfaji kötöttségekkel.

E kötöttségek hiányát az alábbi példák jól illusztrálják:

biancoazzurri m. pl. vagy *biancocelesti*, a Lazio labdarúgócsapata vagy szurkolótábora, a csapat kék-fehér színéről.

rossoneri m. pl. a Milan AC labdarúgó-csapatának játékosai, illetve maga a csapat.

A két, focicsapatot meghatározó szócikk – minthogy hasonló sémájú jelenséget tárgyal – szerkezetileg egymással teljesen megfeleltethető lehetne: csak a színek és a klubok megnevezésében várnánk különbséget. Ennek ellenére nemcsak a megfogalmazások eltérőek, hanem a szerkezet, illetve információmennyiség is különböző: az első esetben utal a címszó elsődleges jelentésére, és így érthetőbbé válik a jelenség, a másodikban nem kapjuk meg ezt a fajta tájékoztatást.

4. Összegzés

A fentiek alapján tehát a Corvina kulturális szótáraitól összefoglalóan elmondható, hogy egy olyan – szótárakból, enciklopédiákból, útikönyvekből merítő és azok vonásait ötvöző – hibrid műfajról van szó, amely a szerző által szabadon választott kultúra-specifikus címszavak szabadon megválasztott kultúra-specifikus jelentését kötöttségektől mentesen igyekszik érthetőbbé tenni olvasója számára.

Irodalom

- Bernáth Cs. 2009. Gondolatok egy új típusú szótárról. (Burgert Lajos: *Retró szótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2008). In: Fábíán Zs. (szerk.) *Szótárírás és szótárírók. Lexikográfiai füzetek 4*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 145-160.
- Fóris Á. 2002. A szótárfogalom megváltozásáról. *Modern Filológiai Közlemények*. IV. évf. 2.szám. 5-19.

- Fóris Á. 2004. A műszaki és tudományos elméleti és gyakorlati szótárak elméleti és gyakorlati problémáiról. In: Fóris Á., Pálffy M. (szerk.) 2004. *A lexikográfia Magyarországon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 13-28.
- Fóris Á., Heszl Gy. 2007. A szócikkek közötti utalás szerepe az egynyelvű szótárakban. In: Fóris Á., Tóth Sz. (szerk.) *Ezerarcú lexikon*. 86-99.
- Heusinkveld, P. (ed.). 1997. *Pathways to culture*. Yarmouth: Intercultural Press, Inc.
- Juhász J., Szőke I., O. Nagy G., Kovalovszky M. 1987. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Magay T. 2004. Szó, ami szó. Lexikológia és lexikográfia angol nyelvtudományi megközelítésben. In: Fóris Á., Pálffy M. (szerk.). *A lexikográfia Magyarországon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 53-71.
- Massariello Merzagora, G. 1983. *La lessicografia*. Bologna: Zanichelli.
- Mujzer-Varga K. 2007. A reálfogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány*. IX. évf. 2. szám. 55-84.
- Németh A. 2004. Jelentés és kulturális háttér: a szótárhasználat problémái a nyelvtanításban. In: Fóris Á., Pálffy M. (szerk.) *A lexikográfia Magyarországon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 151-155.
- Pálffy M. 2004. Szótári típus és címszóállomány. A címszó kiválasztás szempontjai. In: Fóris Á., Pálffy M. (szerk.) *A lexikográfia Magyarországon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 72-80.
- Szabó Cs. 2004. Kék mikulás vagy szomorú télapó? In: Fóris Á., Pálffy M. (szerk.) *A lexikográfia Magyarországon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 163-175.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány*. II. évf. 1. szám. 34-49.

Források

- Ádám P. 2004. *Francia–magyar kulturális szótár*. Budapest: Corvina.
- Bart I. 1998, 2002. *Angol–magyar kulturális szótár*. Budapest: Corvina.
- Bart I. 2000. *Amerikai–magyar kulturális szótár*. Budapest: Corvina.
- Bart I. 2002. *Hungary and the Hungarians, Dictionary of Facts and Beliefs, Customs, Usage and Myth*. Fordította: Szöllősy J. Budapest: Corvina.
- Bart I. 2002. *La Hongrie et les Hongrois, Dictionnaire Abrégé des faits et des croyances, des mythes et des costumes*. Budapest: Corvina.
- Bart I. 2002. *Ungarn. Land und Leute, Konversationslexikon der ungarischen Alltagskultur*. Budapest: Corvina.
- Gy. Horváth L. 1999. *Japán kulturális lexikon*. Budapest: Corvina.
- Györffy M. 2003. *Német–magyar kulturális szótár*. Budapest: Corvina.
- Juhász Zs. 2007. *Olasz élet – olasz kultúra. Kulturális szótár*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Soproni A. 2007. *Orosz kulturális szótár*. Budapest: Corvina.
- Sztanó L. 2008. *Olasz–magyar kulturális szótár*. Budapest: Corvina.

Fordítás és közvetítés a nyelvoktatásban – mit nyújthat a nyelvoktatásnak a fordítástudomány?¹

Fischer Márta

E-mail: marta.fischer1@gmail.com

Kivonat: Az elmúlt években a fordítás-közvetítés köztudottan kiszorult a nyelvoktatásból, vagy legalábbis a vizsgafeladatokból. A 2005-ben bevezetett új érettségi vizsga már nem tartalmaz ilyen feladatot, az államilag elismert nyelv-vizsgák egy része egynyelvű, és e tendenciát a népszerű egynyelvű tankönyvek is felerősítik. A tanulmány célja, hogy feltárja e jelenség hátterében rejlő okokat. Először is áttekinti a fordítás-közvetítés mellett és ellen szóló érveket, a témában használt terminusokat, majd felhívja a figyelmet olyan, a nyelvoktatáson túlmutató, a munkavállaláshoz, a fordítói szakma presztízséhez és az uniós tagsághoz kapcsolódó kérdésekre, amelyek érdemessé teszik e téma újragondolását. Másodszor rámutat, hogy e témával azért is szükséges foglalkozni, mert az iránymutatás hiánya éppen a hagyományos, a kommunikatív nyelvoktatás igényeinek nem megfelelő feladatokat erősítheti fel. A fordítási-közvetítési feladatok vizsgákból és tananyagokból való kiszorulása ugyanis nem jelenti azt, hogy a nyelvtanárok ne építenének be ilyen feladatokat a nyelvoktatásba. A tanulmány végül választ próbál találni arra, hogy a fordítástudomány hogyan járulhat hozzá ahhoz, hogy a nyelvoktatásba a kommunikatív nyelvoktatás igényeinek megfelelő fordítási-közvetítési feladatok kerüljenek.

Kulcsszavak: fordítás, közvetítés, kommunikatív nyelvoktatás, fordítói szakma, fordítástudomány

1. Bevezetés

Az Európa Tanács Élő Nyelvek Európai Központjának (ECML) Magyarországi Kontaktpontja 2008. decemberi pedagógus-továbbképzésére fiatal kutatókat is meghívott, hogy kutatásaikba vágó és a nyelvtanárok számára is hasznos témákat mutassanak be. Kézenfekvőnek tűnt, hogy az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjának doktoranduszaként a fordítás és a nyelvoktatás kapcsolódási pontjairól beszéljek. Ugyanakkor hamar el is bizonytalanított az a tény, hogy az elmúlt években a fordítás-közvetítés köztudottan kiszorult a nyelvoktatásból, vagy legalábbis a vizsgafeladatokból. A 2005-ben bevezetett új érettségi vizsga már nem tartalmaz ilyen feladatot, az államilag elismert nyelvvizsgák egy része egynyelvű, és e tendenciát a népszerű egynyelvű tankönyvek is fel-

---

¹ A tanulmány elektronikusan is megjelent az Élő Nyelvek Európai Központja Magyarországi Kontaktpontjának honlapján, a <http://ecml.opkm.hu/node/293> oldalon.

erősítik. A Nemzeti Alaptanterv² ugyan szükségesnek tartja az idegen nyelvi kommunikációhoz (mint kulcskompetenciához) a közvetítés képességét, az élő idegen nyelv műveltségi terület fejlesztési feladatai között azonban már nem jelenik meg e készség. Így joggal vetődött fel bennem, hogy tart-e még számot érdeklődésre e téma a gyakorló nyelvtanárok körében.

A továbbképzés némi meglepetést okozott számomra. A kezdeti, kollektív hallgatást követően ugyanis a résztvevők többsége – igaz inkább utólag és egyenként – markáns véleményeket fogalmazott meg, és összességében lelkesen fogadta e téma felvetését. Az egynyelvű tankönyvek és vizsgák többek számára vetették fel a kérdést, hogy érdemes-e (sőt hiba-e!) fordítási-közvetítési feladatot építeni a nyelvoktatásba. Vagy ha ez nem kérdés, akkor sokak szerint az integrálás mikéntjéről esik kevés szó. Bár egyetlen továbbképzésből nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, a tapasztalat mégis megerősített abban, hogy érdemes e témát e helyen bővebben kifejteni. A tanulmány így a pedagógus-továbbképzés keretében elhangzott előadást tartalmazza, de kiegészül néhány további gondolattal. Célja, hogy a fordítás-közvetítés mellett és ellen szóló érvek áttekintése után felhívja a figyelmet olyan, a nyelvoktatáson túlmutató, a munkavállaláshoz, a fordítói szakma presztízséhez és az uniós tagsághoz kapcsolódó kérdésekre, amelyek érdemessé teszik e téma újragondolását.

2. Tanfordítás, valódi fordítás, közvetítés

A fordítás ellen és mellett szóló vitákban nagy jelentősége van a tanfordítás és a valódi fordítás közötti megkülönböztetésnek. A *tanfordítás* elsődleges célja a nyelvtani szerkezetek tudatosítása, így vagy különálló mondatokat, vagy nem valós közlési szándékkal íródott szöveget tartalmaz. A tanfordítás tehát nem alkalmas a fordítási készség fejlesztésére. A *valódi fordítás* ezzel szemben a fordítási készséget fejleszti, így valós kommunikatív feladatot jelent, ahol a nyelven kívüli kommunikációs elemek is fontos szerepet játszanak (Klaudy 1987). A két szak kifejezés közötti megkülönböztetés azért is fontos, mert a fordítást ellenző vélemények a fordítás alatt általában a tanfordítást értik, míg a fordítás mellett szóló érvek – ahogy látni fogjuk – már számolnak a valódi fordítás integrálásának lehetőségével, és ezt nem kizárólag a fordítási készség fejlesztése érdekében teszik.

A fordítás a mérés, értékelés eszköze is lehet. Nem mindegy azonban, hogy hogyan és mit mérünk vele. Bár a fordítási feladatok elveikben a fordítási készséget mérik, gyakran csak a lexikai-grammatikai ismereteknek (a nyelvtudás szintjének) a mérésére szolgálnak. E feladatok ugyanis legtöbbször nem valódi fordítást, hanem valós kommunikációs helyzet nélküli tanfordítást tartalmaznak, amelyek nem alkalmasak a fordítási készség mérésére, legfeljebb a nyelvtani, lexikai ismeretek ellenőrzését szolgálhatják. (Ezzel kapcsolatban pedig felvetődik a kérdés, hogy alkalmas-e erre egyáltalán a tanfordítás). Ha tehát a fordítási készséget

² 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

kívánjuk mérni, akkor valódi fordítási feladatok szükségesek, ami már egy bizonyos szintű nyelvtudást is feltételez. Mivel a nyelvtani szerkezetek gyakorlását célzó fordítási módszer előszeretettel alkalmazta a tanfordítást a nyelvtudásszint mérésére, ezért a fordításnak a mérésben betöltött funkcióját is gyakran ezzel azonosítják. A tanfordítás és a valódi fordítás szétválasztásának tehát a mérés, értékelés szempontjából is van jelentősége, ahogy erre a későbbiekben ki is térek.

A valós kommunikációs helyzetekhez ugyanakkor nem csak a szűkebb értelemben vett fordítási tevékenység, hanem a tágabb *közvetítés* is kapcsolódhat. A közvetítés a (szűkebb értelemben vett) fordítás mellett magában foglalhatja a tömörítést is, és kiterjed nem csak az írásbeli, hanem a szóbeli közvetítésre is. Ezt tükrözi a Közös Európai Referenciakeret (KER) is, amely a kommunikatív nyelvi tevékenységek egyikeként *közvetítésről* beszél, amelybe beletartozik a szóbeli tolmácsolás, az írott fordítás, valamint a szöveg összefoglalása, átfogalmazása is.³ Az érvek és ellenérvek egy része nem tesz különbséget fordítás és közvetítés között, így a továbbiakban összefoglalóan fordítás-közvetítésről beszélek, és az egyes érvekhez kapcsolódóan térek ki a két szakkifejezés közötti különbségekre. A megkülönböztetésnek a nyelvoktatás szempontjából azonban nagy jelentősége van, mert a közvetítési feladatok általában könnyebben illeszthetők a kommunikatív célokhoz.

2.1 A fordítás-közvetítés ellen szóló érvek a nyelvoktatásban

A fordítás-közvetítés nyelvoktatásban való alkalmazása ellen és mellett szóló érveket többen is összesítették. Ellenzői több kifogást is megfogalmaznak. A (tan) fordítás nyelvórai integrálását nehéznek tartják, mert túl komplex tevékenység, és sok időt vesz igénybe. Mivel nem valós kommunikatív helyzetet feltételez, ezért természetellenes, és nem felel meg a kommunikatív szemléletnek. A fordítási feladatoknak e megközelítésben negatív hatásai is lehetnek. Az anyanyelv jelenléte akadályozhatja az idegen nyelvi beszédprodukción és az idegen nyelven való gondolkodást, és csak erősíti a két nyelv közötti interferenciát. A nyelvtanulóban azt a hamis illúziót erősítheti, hogy a két nyelv között automatikus a megfeleltetés, és bizonyos nyelvtudással a tanuló máris fordító lehet. Végül az érvek a mérés nehézségeit, az iránymutatás hiányát hangsúlyozzák.

Az ellenérvek gyökerei a 60-as és 70-es évekre vezethetők vissza, amikor a tanfordításra épülő, ún. nyelvtani-fordító módszert fokozatosan felváltotta a kommunikatív módszer⁴. Fontos tehát hangsúlyozni, hogy az ellenérvek elsősorban a tanfordítások ellen szóltak, hiszen nem valós kommunikatív helyzetekre, szövegekre épültek a feladatok. E feladattípus még a fordítóképzésre is

³ Közös Európai Referenciakeret: nyelvtanulás, nyelvtanítás, értékelés. Európa Tanács Közoktatási Bizottsága. Élő Nyelvek Osztálya. Strassbourg, 2002. Magyar kiadás: PTMIK. 103.

⁴ A nyelvtanítási módszerek változásáról részletes áttekintés nyújt Bárdos Jenő (2005), a fordítás nyelvoktatásban betöltött szerepének változásáról pedig Malmkjær (1998b).

jellemző volt, de a 70-es évek végétől a fordítást már egy komplex, több készséget igénylő tevékenységnek tekintették, amelyben a fordító meghatározott célközönség számára hoz létre célnyelvi *szöveget* (Malmkjær 1998b). A fordítóképzésben a végtermékről a folyamatra helyeződött a hangsúly. Ezzel párhuzamosan a fordítástudományban is ártértékelődött a fordítás célja. A forrásnyelvi szöveg primátusát a célnyelvben betöltött funkció, a célközönségre tett hatás váltotta fel, így a nyelvészeti irányultságú elméletek mellett megjelentek a funkcionális elméletek. Stibbard (1998) rámutat, hogy a termékorientált nyelvtani fordítói módszer ezért nem csak a pedagógiában, hanem a fordítástudományban sem állja már meg a helyét.

A fordítóképzés és a fordítástudomány felismerése és eredményei azonban nem kerültek át a nyelvvoktatásba. Éppen ellenkezőleg. A kommunikatív módszerek megjelenésével nem a fordítás átgondolása (azaz a nyelvtani-fordító módszerben alkalmazott tanfordítás mellett a kommunikatív módszereknek megfelelő közvetítési feladatok integrálása) indult meg, hanem annak fokozatos kiszorítása a nyelvvoktatásból. Ezt a folyamatot erősítette az értékelés nehézsége is, amely meghatározó volt az új érettségi kialakításában is. A KER ugyan a kommunikatív nyelvi tevékenységek közé sorolja az írásbeli és szóbeli közvetítést, és ezzel elismeri fontosságát, de ennek méréséhez nem nyújt támpontot, a követelményrendszer kidolgozatlan marad (Einhorn-Major 2006). A KER jó példa tehát arra, hogy a nemzetközi dokumentumok már számolnak a közvetítéssel (nem csak a fordítással), ennek alkalmazását azonban akadályozza a mérés kidolgozatlansága. A fordítás-közvetítés megfelelő helyének, szerepének megtalálását nehezítette emellett az is, hogy a vitáknak gyakran komoly gazdasági vonatkozásai is voltak, így a felszínen szakmainak tűnő viták valójában gazdasági érdekeket rejtettek. A fordítás védelme éppen a hagyományos módszerek és az ehhez kötődő pozíciók megtartását szolgálta, így végeredményben a fordítás ellen szóló érveket erősítette.

2.2 A fordítás-közvetítés mellett szóló érvek a nyelvvoktatásban

A fordítás-közvetítés melletti érvek egy része a tanfordítás pozitív szerepét hangsúlyozza a nyelvvoktatásban, másik része pedig már a valódi fordítás szükségességére, a fordítási feladatok más készségek fejlesztésében betöltött szerepére hívja fel a figyelmet. A tanfordítás mellett szólók szerint a valós kommunikációs helyzethez nem kötődő fordítási feladatok – különösen a nyelvvoktatás első éveiben – hozzájárulnak a két nyelv közötti különbségek tudatosításához, ezért mindenképpen van helyük a nyelvvoktatásban. Látható, hogy ezek az érvek a tanfordítást már igen korán bevonják a nyelvvoktatásba, a nyelvtudás szintjétől függetlenül. Klaudy Kinga (2001) emellett hangsúlyozza, hogy a fordítás nem csak az idegen-, hanem az anyanyelvi kompetenciát is működésbe hozza, így a magyar nyelv sajátosságainak tudatosítására is hasznos eszköz lehet. Hozzájárul a kontrasztív nyelvszemlélet kialakításához, amely különösen fontos egy (nem indoeurópai) kis nyelv esetében.

Malmkjær (1998b) szerint a fordítási feladatok alkalmasak a négy alapkészség fejlesztésére, mert a megfelelő fordítás feltételezi e készségek egyidejű alkalmazását. A fordítás így összehozza és aktiválhatja a négy készséget. Vermes

Albert (2003) a fordításnak az íráskészség fejlesztésében betöltött szerepét emeli ki. A kutatások szerint ugyanis az íráskészség fejlődésének feltétele a gyakori olvasás, a fordítás pedig éppen az alapos olvasásra, a pontos megértésre tanít. E feladatokhoz azonban már nem tanfordítás, hanem autentikus szövegek, valódi fordítási feladatok szükségesek, ahol meghatározó a fordítás célja és a célközönsége. Mivel e két tényező szorosan kapcsolódik az egyes regiszterekhez, ezért a fordítás – a két nyelv nyelvtani különbségein túl – a kulturális kötöttségekre, sajátosságokra is fel tudja hívni a figyelmet. A fordítási feladatnak tehát nem kell szükségszerűen statikusnak és nyelvtani irányultságúnak lennie.

Valamennyi érv hangsúlyozza, hogy a fordítás nem degradálható a mérés, ellenőrzés eszközzé. A nyelvtani-fordítói módszer ugyanis elsősorban erre a célra, a nyelvtudásszint mérésére alkalmazta a tanfordítást. Ma is gyakran tekintik a fordítást pusztán a nyelvtudás-mérés egy eszközének, holott a tanfordítás erre nem alkalmas. Érdemes e helyen megemlíteni Einhorn Ágnes és Dávid Ágnes (1998) elemzését, amely az érettségi-kutatások kezdetén a német érettségi-felvételi teszt fordítási feladatait vizsgálta. A kutatás eredménye az volt, hogy a célok megfogalmazásakor éppen a fenti érvek jelentek meg a fordítás mellett, sőt megfogalmazódott az is, hogy csak a fordítás által mérhető az, hogy valóban van-e olyan intellektuális szinten a tanuló, hogy megkezdhesse az egyetemi tanulmányait. Ugyanakkor a gyakorlatban e fordítási feladatokat mégis tanfordításként kezelték, és a nyelvtudásszint mérésére (azaz nem a fordítás minőségének, a fordítói készségek értékelésére) használták.

A fenti érvek éppen azt emelik ki, hogy a tanfordítás nem a nyelvtudásszint mérésében, hanem a nyelvek közötti különbségek tudatosításában játszhat fontos szerepet. E szerint a tanfordításnak is lehet pozitív hozadéka, mégpedig akkor, ha nem pusztán a mérés, hanem az anyanyelvi és idegen nyelvi fejlesztés eszközének is tekintjük. Ha azonban a fordítási készségek fejlesztése a cél, akkor nem tanfordításra, hanem valós kommunikatív szituációkba ágyazott fordításokra van szükség, ahol a szűkebb értelemben vett fordítás mellett közvetítési feladatok is megjelennek. Ráadásul a fenti érvek szerint ez utóbbi feladatok – megfelelő alkalmazással – hasznos eszközzé válhatnak nem csak a fordítási, hanem más készségek fejlesztésében is.

2.3 Segédanyagok a fordítási-közvetítési feladatok integrálásához a nyelvtanításban

A gyakorló nyelvtanároknak természetesen konkrét módszerekre, feladatokra lenne szükségük. Bár ezekre több munkában is találunk utalást, a példák inkább egyediak, és csak egy részük jelent gyakorlati segítséget a nyelvtanároknak. Érdemes ezért e helyen megemlíteni Alan Duff munkáját (Duff 1998, idézi Vermes 2003), aki az angol mint idegen nyelv oktatásához mutat be fordítási feladatokat, valamint Malmkjær (1998a) tanulmánykötetét. E tanulmánykötetben Stibbard (1998) a fordításon kívül tömörítési feladatokra is ad példát, és hasznos eszközként említi a már lefordított mondatok visszafordítását is. Hangsúlyozza, hogy a fordítás oktatásának a folyamattal és nem a végtermékkel kell foglalkoznia. Vermes (2003) ugyancsak a folyamat-orientált fordításoktatás

fontosságára hívja fel a figyelmet. Klaudy Kinga (1984) a magyar szövegszerkesztési kompetencia fejlesztésére ad ötleteket („felvágott” szöveg szerkesztése, fordított szöveg szerkesztése az eredeti alapján/nélkül, eredeti magyar szövegek szerkesztése), amelyek a nyelvoktatásban is kiválóan alkalmazhatók.

Dennis Newson (1998) szerint a fordítás oktatásában és mérésében az egyik problémát az jelenti, hogy a tanuló a vizsga során ad hoc fordítási problémákkal találkozhat, és nem tud előre felkészülni. Newson egy adatbank létrehozását javasolja, amely olyan szövegeket tartalmaz, amelyeket előzetesen számítógépes programok segítségével elemeztek a szókincs és a mondszerkezetek szempontjából. Ez lehetővé teszi, hogy előre meghatározott minták, fordítási problémák szerint történjen a felkészítés. Emellett összehasonlító kutatásokat is javasol, amelyek feltárják a két nyelv közötti, fordítási problémákat okozó különbségeket. Nagy eredmény, hogy Klaudy (2005) kutatásainak eredményeként magyar-indoeurópai nyelvpárban már rendelkezésre állnak e különbségek, azaz a fordításhoz kapcsolódó kötelező és fakultatív átváltási műveletek. Antal Mária (2001) az eredeti és a fordított szöveg összehasonlításával mutatja be, hogyan vezethetők rá a diákok e műveletekre, valamint a hamis barátok, reáliák felismerésére, a kohézió eszközeire. Az egyes nyelvtudási szinteknek megfelelő fordítási feladatokkal tudatosíthatók azok a műveletek, amelyeket kötelezően el kell végezni, míg a fakultatív átváltási műveletek éppen azt a hamis illúziót oszlatják el, hogy egyetlen megoldás létezik.

Az idézett tanulmányok támpontot adhatnak a fordítási és közvetítési feladatok integrálásához, de nem helyettesíthetnek olyan szöveg- és feladatgyűjteményeket, amelyek konkrét segítséget jelenthetnének a nyelvtanárok számára. Amíg ilyen segédanyagok nem állnak rendelkezésre, addig nehezen képzelhető el a megfelelő fordítási-közvetítési feladatok integrálása a nyelvoktatásba. A fordítástudomány ezek kidolgozásában (is) nagy szerepet játszhatna.

3. A fordítás-közvetítés integrálása a nyelvoktatásba – érvek és ellenérvek még egyszer

A fentiekben láthattuk, hogy a fordítás-közvetítést támogató vélemények el kívánnak szakadni a hagyományos nyelvtani-fordítói módszertől. Egyrészt a tanfordítás szerepét nem a nyelvtudás mérésében, hanem a forrás- és a célnyelv közötti különbségek tudatosításában, az anyanyelvi és idegen nyelvi készségek fejlesztésében látják. Másrészt valós kommunikatív helyzetekkel, autentikus szövegekkel is dolgoznának, valódi fordítási és közvetítési feladatokat is bevonának. Ez utóbbi megközelítésben a valódi fordítás célja nem kizárólag a fordítói, hanem más készségek fejlesztése is lehet. A fentiekkel kapcsolatban több kérdés is felvetődik:

- szükség van-e a nyelvi készségek közvetítés és/vagy fordítás útján való fejlesztésére?
- szükség van-e a nyelvoktatás keretében magának a közvetítési és/vagy fordítási készségnek a fejlesztésére?

E kérdésekkel kapcsolatban érdemes felidézni Heltai Pál (2001:19) gondolatait. Heltai szerint, ha feltételezzük, hogy a készségek fejlesztését több eszközzel (köztük a közvetítési és/vagy fordítási feladatokkal) is el lehet érni, akkor meg kell vizsgálni az egyes eszközök hatékonyságát. Választ kell tehát először kapni arra, hogy a közvetítési és fordítási feladatok hatékonyabban járulnak-e hozzá a nyelvi készségek fejlesztéséhez, mint a többi eszköz. Ha a többi eszköz ugyanolyan hatékonysággal képes a fejlesztésre, akkor ugyanis nem biztos, hogy szükség van e feladatokra. Heltai arra is felhívja a figyelmet, hogy a nyelvoktatásnak az idők során más-más céljai voltak. Először tisztázni kell tehát azt is, hogy mi a célja a nyelvoktatásnak, majd azt, hogyan járul hozzá a fordítás-közvetítés e célok megvalósításához. Ha tehát a nyelvoktatás egyik célja a készségfejlesztés, akkor – egyetértve Heltai javaslatával – empirikus kutatások szükségesek annak vizsgálatához, hogy a közvetítési és/vagy fordítási feladatok hatékonyabban tudják-e fejleszteni a nyelvi készségeket.⁵

A második kérdést (a közvetítési-fordítási készség fejlesztését) is a nyelvoktatás céljai felől érdemes megközelíteni. Ha a nyelvoktatás célja a *használatos* nyelvtudás megszerzése, akkor meg kell vizsgálni, hogy mennyiben része a közvetítés-fordítás a nyelvhasználatnak. Erre választ adnak azok az empirikus kutatási eredmények, amelyek szerint egyértelmű elvárás a munkaerőpiacon a szóbeli vagy írásbeli közvetítés⁶. Sőt ez az igény már a felsőoktatásban jelentkezik, hisz a kötelező szakirodalom gyakran idegen nyelvű, az órai feldolgozás vagy vizsga azonban már magyar nyelven történik (Bedő 2001). Hazai közegben a két nyelv közötti kódváltás tehát mindennapi feladat. A fordítási-közvetítési készség így nem csak a majdani fordítók, hanem a majdani munkavállalók számára is elengedhetetlen, így ez a köz- és felsőoktatás számára is jelent feladato-

⁵ Benke Eszter (2002) a Budapesti Gazdasági Főiskola középfokú szaknyelvi írásbeli közvetítését vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy e feladat a többi részfeladathoz hasonlóan méri a készségeket, és emellett további információt is ad a vizsgázó nyelvtudásáról. Dévény Ágnes (2008) empirikus kutatása pedig azt bizonyította be, hogy az idegen nyelvi közvetítés önálló, mérhető készség, a komplex nyelvtudás része, és ezért az ezt mérő feladattípusok elhagyása a vizsgafeladatokból nem indokolt. Ehhez hasonló, további empirikus vizsgálatokra lenne szükség.

⁶ Az elmúlt években több felmérés is született a munkaerő-piaci igények és az oktatók, vizsgázók, munkavállalók elvárásainak felmérésére. E vizsgálatok (Major 2000, Feketéné 2002, Feketéné 2004, Fekete 2002, Hajdú 2007) alátámasztják, hogy – a végzettség és az adott ágazat igényei szerint változó mértékben, de – szükség van a közvetítésre a munkavállalás során. Érdemes kiemelni Feketéné (2004) kutatását, amely három populáció (tanárok, munkavállalók, munkaadók) véleményét kérdezte az angol szaknyelvi ismeretek mértékéről és használatáról. A kutatás egyik részeredménye szerint a vizsgált fiatal munkavállalók 51,2%-a gondolta úgy, hogy több fordítási és 82,4%-a (!) úgy, hogy több tolmácsolási feladatra lett volna szükség a nyelvórán. (Ez az adat azért is érdekes, mert a szóbeli vagy írásbeli közvetítés nem szerepelt a gyakori napi tevékenységek között.) Érdemes lenne ezt újra megvizsgálni, hiszen az uniós tagság módosíthatja a feltételrendszert.

kat.⁷ Tehát arra a kérdésre, hogy szükség van-e a fordítási-közvetítési készség fejlesztésére a nyelvoktatáson belül, a nyelvoktatás céljai és további empirikus vizsgálatok adhatnak választ. Az alábbiakban a fordítási készségek fejlesztésének kérdését vizsgálom meg részletesebben.

Az eddigiekben nem tettünk különbséget a fordítás és a közvetítés között, a nyelvoktatásba való integrálás szempontjából azonban fontos e megkülönböztetés. A közvetítési feladatok (pl. a tömörítés) ugyanis jobban illeszthetők a nyelvoktatásba (a rendelkezésre álló időkeretbe), alacsonyabb nyelvtudással is megoldhatók, és összességében könnyebben megfeleltethetők a nyelvoktatás kommunikatív céljainak. Ezzel szemben a fordítási készségeket fejlesztő, valós fordítási feladatok mérése nehéz, időigényes, és magas nyelvtudást feltételez. Az alábbiakban mégis olyan érveket mutatok be, amelyek véleményem szerint a fenti ellenérvek mellett is indokolttá teszik nem csak a közvetítési, hanem a valós fordítási feladatok integrálását (vagy legalábbis az alapok ismertetését) is a nyelvoktatásba:

3.1 A fordítás „elvállalásának” felelőssége

Ha a tanulók nem találkoznak (valós) fordítási feladatokkal, és főként azok nehezségeivel, az azt a hamis illúziót keltheti, hogy a fordításhoz elegendő két nyelv magas szintű ismerete. Nem lesznek tehát tisztában azzal, hogy a fordítás külön készséget igényel. Ma is gyakori az a téves elképzelés, hogy a fordításhoz elegendő a közép-/felsőfokú nyelvtudás (vagy akár nyelvszakos diploma). A fordítási feladatoknak tehát a fordítások iránti érzékenység és felelősség kialakításában is van jelentősége. „A fordítás iránt érzékeny nyelvtanuló könnyebben tud dönteni arról is, mikor vállalhatja az önálló célnyelvi szövegmegértés felelősségét, és mikor kell professzionális fordítót... igénybe vennie.” (Szabari 2001:12). Ennek a felelősségnek ma azért is van nagy jelentősége, mert a fordítási igényt gyakran nem lehet (vagy nem akarják) professzionális fordítókkal kielégíteni. Az egyénnek tehát el kell tudni dönteni, hogy mikor vállalhat el egy fordítási megbízást. A fordítások minősége szempontjából e kérdésnek óriási jelentősége van.

3.2 A fordítói szakma presztízse

A köz- vagy felsőoktatásban tanultaknak nem csak a megszerzett tudás szempontjából van jelentősége. A tanultak megalapozhatják az egyes szakmák megítélését is. Az oktatásból kikerülő diákok ugyanis később a fordítások potenciális megrendelői, a fordítók partnerei lesznek. Ha magánemberként, cégvezetőként, megbízóként nincsenek tisztában azzal, hogy milyen tényezők határozzák meg egy fordítási feladat minőségét, akkor azt sem fogják érteni, mit és miért kér a fordító. Ezt támasztja alá Lesznyák (2007) kutatása a 7. és 11. osztályosok

---

⁷ A felsőoktatás szaknyelvoktatásának helyzetéről és feladatairól részletes áttekintést ad Kurtán Zsuzsa és Silye Magdolna (2006). E munkában a kultúráközi kommunikációs készségek között jelenik meg a fordítás-közvetítés.

természetes fordítói kompetenciájáról. A kutatás egyik megállapítása az, hogy a tanulók könnyebbnek érezték a fordítási feladatot, mint amilyen a teljesítményük volt. Ennek hátterében pedig az a naiv fordítás-felfogás állhat, hogy a fordítás azonos a szövegértéssel. E naiv tévhit eloszlátására később, tapasztalat hiányában kevés esély van. Ez a fordítói szakma presztízsére is negatív hatással van, hiszen a fordítási tevékenységhez nem társítják a nehézséget, a szaktudás, a külön készség szükségességét.

3.3 Az európai uniós fordítások

Az európai uniós fordítások ezért tekinthetők speciálisnak, mert a szakterületek uniós terminológiája elsősorban fordítás révén, gyakran a szakmai konszenzust megelőzve teremődik meg (Fischer 2008). Emellett a fordításokat immáron nem a hazai, hanem az uniós intézmények koordinálják, így az uniós fordítók és a szakemberek közötti együttműködésnek kiemelt jelentősége van. Ehhez viszont az szükséges, hogy a szakemberek is tisztában legyenek általában a fordítások, és különösen az uniós fordítások sajátosságaival, és érzékenyek legyenek a problémák iránt. Másképp: a szakember értse, miért jelent nehézséget és nagy felelősséget e feladat.

4. Mit nyújthat a nyelvoktatásnak a fordítástudomány?

Stibbard (1998) szerint akkor nem esünk a nyelvtani-fordítói módszer csapdájába, ha a nyelvoktatás során alkalmazott fordítási-közvetítési tevékenységeket megfelelő elméleti keretbe helyezzük, és beépítjük a fordítástudomány eredményeit. Ez egyrészt azt jelentheti, hogy a jelenlegi eredményeket ismertté tesszük a nyelvoktatásban:

- A nyelvészeti fordítástudomány eredményei – amelynek fontos területe az ekvivalencia kutatása – eloszlatják azt a téves elképzelést, amely szerint a fordítás automatikus és teljes megfeleltetést (ekvivalenciát) feltételez a két nyelv között. A kutatók különböző megközelítései és a számtalan ekvivalencia-elmélet éppen arra világítanak rá, hogy az ekvivalencia több szinten, több szempont szerint értelmezhető. Ezek ismerete tehát éppen abban erősítheti meg a tanulót, hogy nincs egyetlen helyes (ekvivalens) válasz.
- Hasonló eredménnyel járhat az átváltási műveletek ismerete is, amelyeket Klaudy Kinga (2005) rendszerezett. A kötelező és fakultatív átváltási műveletek szétválasztása tudatosíthatja, hogy a fordítás során vannak kötelező lépések, amelyeket a két nyelv (lexikai és grammatikai) rendszerének eltérései indokolnak. Ezen felül azonban vannak fakultatív lépések is, ahol a döntést más szempontok határozzák meg.
- E szempontok (így a fordítás célja, célközönsége, a kontextus) kapnak nagy szerepet az ún. funkcionalista fordításelméletekben, amelyek eltávolodnak a forrásnyelvi szövegtől, és a fordítás célját, funkcióját állítják a középpontba. E szempontok már valós kommunikációs helyzetet

feltételeznek, és felhívhatják a figyelmet az egyes regiszterekhez kapcsolódó, szövegszerkesztési, kulturális sajátosságokra.

- A fentiekhez a nyelvoktatásban is jól használható feladatgyűjteményekre, segédanyagokra lenne szükség.
- Az eredmények integrálását indokolja az is, hogy – például a fordítások értékelésében (Dróth 2001a, 2001b) – hazai eredményekre támaszkodhatunk, és ezek nem csak a fordítóképzésben, hanem a nyelvtanulók fordításainak értékelésében is segítséget nyújthatnának.

Másrészt a fordítástudomány szerepet vállalhat az empirikus vizsgálatokban is. Fekete (2001) és Lesznyák (2007) is felhívja arra a figyelmet, hogy a viták gyakran előítéletekre, személyes meggyőződésekre épülnek, és elenyésző az érveket vagy ellenérveket empirikusan alátámasztó – a fentiekben részben hivatkozott – vizsgálatok száma. E kutatásokra is támaszkodva szükséges lenne megvizsgálni, hogy:

- a fordítási-közvetítési feladatok hatékonyabban járulnak-e hozzá a nyelvi készségek fejlesztéséhez⁸;
- milyen nyelvtudás-szinttől lehet bevezetni valódi fordítási feladatokat;
- mi a fordítás szerepe a mérésben, mi mérhető, és mit kellene mérni a fordítási feladattal;
- mi a jelenlegi gyakorlat a közoktatásban, azaz a nyelvtanárok alkalmaznak-e és ha igen, milyen gyakran és milyen típusú fordítási feladatokat;
- mennyiben igényel fordítási és közvetítési készséget a nyelvtanulóktól a felsőoktatás és a munkaerőpiac (támaszkodva a korábbi kutatások eredményeire, illetve azokat kibővítve további nyelvekre, ágazatokra és az uniós tagság eredményezte új szempontokra).

Végül szükség lenne a tanfordítás és a valódi fordítás fogalmának újraértelmezésére is. Egyrészt a tanfordításhoz a nyelvtani-fordítói módszerben gyökerező negatív konnotáció kapcsolódik. Másrészt a fordítás mellett szóló érvekben már összemosódik a határ tanfordítás és valódi fordítás között. A nyelvtanítás eszköze nem feltétlenül csak a (nyelvtani-fordítói módszer szerinti) tanfordítás lehet, hanem a nyelvi készségeket fejlesztő, valós kommunikatív helyzetbe ágyazott feladatok is. Ebben pedig helyet kap a közvetítés is. A fenti következtetések összhangban vannak azokkal az empirikus kutatásokkal is alátámasztott ajánlásokkal, amelyeket Dévény Ágnes (2008) fogalmazott meg PhD-disszertációjában.

5. Összegzés

A fordítás-közvetítés nyelvoktatásban betöltött szerepéről szóló írásokat olvasva hamar feltűnik, hogy a 80-as, 90-es években még csak problematikusnak tekintett területek (mint a vizsgák fordítási feladatai) mára ki is kerültek

---

⁸ Heltai Pál (2001:18) emellett további, kutatásra érdemes kérdéseket vet fel.

a nyelvoktatásból. Ennek hátterében az állhat, hogy a fordítást a tanfordítással (és a nyelvtudásmérés egyik eszközeként) azonosították, ami nem felelt meg a kommunikatív nyelvoktatás alapelveinek. Így a fordítás fokozatosan kiszorult a nyelvoktatásból. Ennek eredményeként nincs olyan „kötelező erő”, amely fordítási-közvetítési feladatokat (és ehhez iránymutatást) tenne szükségessé. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nyelvtanárok egy része ne alkalmazna ilyen feladatokat, és féltő, hogy ők iránymutatás hiányában a régi módszereket alkalmazzák. Mivel a vizsgafeladat hiánya és a népszerű egynyelvű nyelvkönyvek nem ösztönöznek további gondolkodásra arról, hogyan lehetne beépíteni e feladatokat a nyelvoktatásba, ez éppen a hagyományos tanfordítást erősítheti fel. Ezért indokolt lenne annak vizsgálata, hogyan jelennek meg ma a fordítási-közvetítési feladatok a nyelvoktatásban, és milyen módszereket alkalmaznak a nyelvtanárok.

Mindeközben a fordítás-közvetítés mellett szóló érvek – a fordítástudományban lezajlott változásokra is hivatkozva – éppen azt hangsúlyozzák, hogy a fordítási-közvetítési feladatok összeegyeztethetőek a kommunikatív nyelvoktatás alapelveivel. A fordítás-közvetítés nyelvoktatásba való integrálása nem szűkíthető le a tanfordításra, valós kommunikációs helyzetbe ágyazott fordítási és közvetítési feladatok is szükségesek. Ez nem csak a fordítási, hanem a többi készség fejlesztését is lehetővé teszi, valamint hozzájárul egyéb háttértudás (szövegtípusok, kulturális sajátosságok, a célközönség szerepe) elsajátításához is, és így megfelel a kommunikatív nyelvoktatás elveinek. Arra a kérdésre, hogy szükség van-e ezekre a feladatokra a nyelvoktatásban, empirikus vizsgálatok nélkül nem adható válasz. Meg kell tehát vizsgálni, hogy a nyelvi készségek fejlesztéséhez hatékonyabban járulnak-e hozzá a fordítási-közvetítési feladatok, mint más feladatok.

Mindemellett vannak olyan szempontok, amelyek véleményem szerint mindenképpen szükségessé teszik a fordítási készség fejlesztését, vagy legalábbis a fordítási-közvetítési feladatok integrálását a nyelvoktatásba. Először is hazai környezetben az idegen nyelv használata – különösen munkahelyi környezetben – folyamatos kódváltást, közvetítést jelent. Ha a nyelvoktatásnak a célja a *használat* nyelvtudás biztosítása, akkor ennek része a fordítási-közvetítési készség fejlesztése is. Másodszor a fordítás-tolmacsolás mint szakma elismerésének és a megbízások felelősségteljes elvállalásának feltétele, hogy a diákok – a majdani megrendelők és partnerek – tisztában legyenek azzal, hogy a minőség milyen készséget és tudást igényel. Végül az uniós tagság is szükségessé teszi e kérdések tudatosítását. A szakterületek uniós terminológiája fordítás eredményeként jön létre, így elengedhetetlen a szakemberek érzékenysége e téma iránt.

Az empirikus vizsgálatokban, az eredmények terjesztésében és a segédanyagok kidolgozásában a fordítástudomány is szerepet vállalhat. Ez azért is indokolt, mert a hazai fordítástudomány (és fordítóképzés) számos eredményt tud felmutatni, és szomorú lenne, ha ez észrevétlen maradna a nyelvoktatásban.

Irodalom

- Antal M. 2001. Például a fordítás. *Nyelvi Mérce* 1. évf. 1-2. szám. 26-30.
- Bárdos J. 2005. *Élő nyelvtanítás-történet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bedő É. 2001. A közvetítés védelmében. *Nyelvi Mérce* 1. évf. 1-2. szám. 24-26.
- Benke E. 2002. Amit a számok közvetítenek. In: Silye Magdolna (szerk.). *Porta Lingua – 2002. Szaknyelvoktatásunk az EU kapujában*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 97-109.
- Dévény Á. 2008. *Az idegen nyelvi közvetítés feladat helye, szerepe a kritériumfüggő nyelv-vizsgán*. Doktori értekezés. Budapest: Neveléstudományi Doktori Iskola. Neveléstudományi Kutatások Program.
- Dróth J. 2001a. A fordítások nyelvi megvalósításának értékelése a fordításoktatás folyamatában. *Nyelvi Mérce* 1. évf. 1-2. szám. 30-37.
- Dróth J. 2001b. *A formatív értékelés a fordítás oktatásában*. Doktori disszertáció. Pécs.
- Duff, A. 1998. *Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- Einhorn Á., Major É. 2006. Az idegen nyelvek – vizsgafejlesztés nemzetközi kontextusban. In: *Új érettségi Magyarországon. Honnan, hová, hogyan? Egy folyamat állomásai*. Budapest: Országos Közoktatási Intézet. 127-139.
- Einhorn Á., Dávid Á. 1998. Az 1997. évi német érettségi-felvételi teszt fordítási feladatainak (D-rész) elemzése. In: Einhorn Á. (szerk.). 1998. *Vizsgatárgyak, vizsgamodell* I. *Német nyelv (Mérés – értékelés – vizsga 5.)* Budapest: OKI. 153-198.
- Fekete H. 2001. On the validity and reliability of translation as an exam task in Hungary. *Nyelvi Mérce* 1. évf. 1-2. szám. 71-91.
- Fekete H. 2002. Szükség van-e Magyarországon kétnyelvű vizsgákra? *Nyelvi Mérce* 2. évf. 1-2. szám.
- Feketéné Silye M. 2002. Az angol nyelv használatának gyakorisága: Nyelvtanári és fiatal diplomás munkavállalói vélemények. *Nyelvi Mérce* 2. évf. 1-2.
- Feketéné Silye M. 2004. *A szaknyelvoktatás és a szaknyelvi tudást felhasználók igényeinek elemzése és megjelentetése egy angol szaknyelvoktatási program-modellben*. PhD disszertáció. ELTE, Budapest.
- Fischer M. 2008. Az európai uniós fordítás és terminusalkotás magyar vonatkozásai. *Magyar Nyelvőr* 132. évf. 4. szám. 385-402.
- Hajdú Z. 2007. Foreign language requirements of employers in the North Great Plain Region of Hungary. In: Silye Magdolna (szerk.). *Porta Lingua – 2007. Szaknyelvoktatásunk – határokon átívelő híd*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 143-150.
- Heltai P. 2001. Iskolai tantárgy-e az idegen nyelv? *Nyelvi Mérce* 1. évf. 1-2. szám. 13-20.
- Klaudy K. 1984. Hogyan alkalmazható az aktuális tagolás elmélete a fordítás oktatásában? *Magyar Nyelvőr*. 108. évf. 3. szám. 325-333.
- Klaudy K. 1987. A fordítás helye és szerepe a nyelvoktatásban. A „valódi” fordítás elemei a középiskolai nyelvoktatásban. *Idegen Nyelvek tanítása* 4. szám. 97-108.
- Klaudy K. 2001. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr* 125. évf. 2. szám. 145-152.
- Klaudy K. 2005. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Kurtán Zs, Silye M. 2006. *A szaknyelvi oktatás a magyar felsőoktatás rendszerében*. Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Lesznyák M. 2007. A természetes fordítói kompetencia összefüggése a feladatészleléssel és néhány egyéb háttérváltozóval. *Modern Nyelvoktatás* 12. évf. 1. szám. 22-45.
- Major É. 2000. Milyenfajta angol nyelvtudásra van szükség a nyelvigényes munkakörökben? *Modern Nyelvoktatás* 6. évf. 1. szám. 33-49.

- Malmkjær, K. (ed.) 1998a. *Translation and Language Teaching. Language Teaching and Translation*. Manchester: St. Jerome.
- Malmkjær, K. 1998b. Introduction: Translation and Language Teaching. In: Malmkjær, K. (ed.). *Translation and Language Teaching. Language Teaching and Translation*. Manchester: St. Jerome. 1-15.
- Newson, D. 1998. Translation and Foreign Language Learning. In: Malmkjær, K. (ed.). *Translation and Language Teaching. Language Teaching and Translation*. Manchester: St. Jerome. 63-69.
- Stibbard, R. 1998. The Principled Use of Translation in Language Teaching. In: Malmkjær, K. (ed.). *Translation and Language Teaching. Language Teaching and Translation*. Manchester: St. Jerome. 69-77.
- Szabari K. 2001. Anyanyelvtudás, idegennyelvtudás, nyelvi közvetítés. *Nyelvi MÉRCE* 1. évf. 1-2. szám. 7-13.
- Vermes A. 2003. Idegen nyelvi íráspedagógia és fordítás. *Iskolakultúra* 10. szám. 58-61.

Audio Description (AD), avagy hogyan teszik hozzáférhetővé az audiovizuális információkat vakok és gyengén látók számára

Claus–Michael Hutterer

E-mai: cm_hutterer@yahoo.co.uk

Kivonat: Számos európai országban egyre fontosabbá válnak a fogyatékossgal élő emberek számára készített fordítások, amelyek hozzáférhetőséget (*accessibility*) biztosítanak az úgynevezett audiovizuális, azaz hallás és látás révén észlelt információkhoz. Míg az intralingvális feliratozással, azaz a nyelven belüli fordítással a siketek és nagyothallók helyzetén próbálnak könnyíteni, az audio deskripcióval (*audio description*), azaz képek és hangok leírásával (vö. hangos könyv) ugyanezeket a célokat a vakok és gyengén látók érdekében is igyekeznek megvalósítani. Ennek oka többek között bizonyos EU-irányelvek hatályba lépése, amelyek előírják a közszolgálati televíziós társaságoknak, hogy mindenki számára tegyék hozzáférhetővé műsoraikat, valamint az a tény, hogy egyre nagyobb az audiovizuális csatornákon keresztül közvetített információ mennyisége. A technológiai fejlődés megkönnyítette az újonnan felmerült igények kielégítését az audiovizuális fordítás újabb fajtáival. Sok esetben a szűkös anyagi keretek jelentenek akadályt a fent említett hozzáférés biztosításához. Miközben Amerikában, Angliában, Spanyolországban, Németországban viszonylag sok filmhez készül hangos leírás vakok és gyengén látók részére, Magyarországon még nem igen élnek a műsorszolgáltatók ezzel a lehetőséggel. A tanulmány kitér a hozzáférhetőség (*accessibility*) fogalmára, valamint rövid áttekintést nyújt arról, hogyan készülnek audiodeskriptív fordítások a bajorországi közszolgálati televízióban (*Bayerischer Rundfunk*), és hogy általában milyen alapelveket kell a hangos leírásban figyelembe venni.

Kulcsszavak: audiovizuális fordítás, hangos leírás, hozzáférhetőség

1. Az audiovizuális fordítás meghatározása, rendszeres kutatásának okai és kezdetei

Az audiovizuális fordítás, angolul *audiovisual translation* (AVT), amely a fordítandó szövegek verbális valamint nonverbális (képek, hangok) elemeire egyaránt tekintettel van, az 1990-es évek közepétől egyre fontosabb kutatási területté vált a fordítástudományon belül (vö. Gambier 2003:171; Hernández-Bartolomé és Mendiluce-Cabrera 2005:265).

Az audiovizuális fordítás kutatásának fellendülése több okra vezethető vissza. 1995-ben ünnepelték a film és a mozgókép 100. évfordulóját. Ebből az alkalomból az Európa Tanács fórumot rendezett az audiovizuális kommunikáció és a nyelvi közvetítés kapcsolatáról, majd további tudományos konferenciákra, előadásokra került sor e témakörben. Időközben az audiovizuális fordítással kapcsolatos szakirodalom is jelentős mértékben gyarapodott. A

technológiai fejlődésnek köszönhetően egyre több az audiovizuális csatornákon keresztül közvetített információ. Nem utolsó sorban a nyelvpolitikából, valamint a tudatos nyelvhasználatból adódóan is egyre inkább nő az audiovizuális fordítás iránti kereslet (vö. Gambier 2003: 171). Immár alapjognak tekintik pl., hogy a siketek és nagyot hallók, valamint a vakok és gyengén látók részére is lehetővé váljon az audiovizuális információkhoz való hozzáférés, hogy a társadalom teljes jogú tagjaiként vehessenek részt a demokratikus közösségi életben. A siketek és nagyothallók számára az intralingvális feliratozás, a vakok és gyengén látók részére a hangos leírás (*audio description*) jelenti a megoldást. Az alábbi EU-dokumentumok a hangos leírás, vagyis audio kísérszöveg esetében hangsúlyozzák a bekövetkező szemléletváltás törvénybeiktatásának szükségességét.

A fogyatékkal élő és idősebb embereknek a közösség társadalmi és kulturális életében való részvételhez fűződő, a közösségi joganyagból és az Alapjogi Charta 25. és 26. cikkéből eredő joga elválaszthatatlan a hozzáférhető audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtásától. Az audiovizuális médiaszolgáltatások hozzáférhetősége többek között a következőket jelenti: jelnyelv, feliratozás, hangos leírás, hangalámondás és jól érthető képernyőmenük.¹

Egy vagy több műsorcsatorna kiegészülhet a fogyatékkal élő felhasználók hozzáféréseinek javítására irányuló szolgáltatásokkal, mint videószöveg-szolgáltatás, feliratozási szolgáltatás, *audio kísérszöveg* vagy jelbeszéd.²

Egy vagy több műsorcsatorna kiegészülhet a fogyatékkal élő felhasználók hozzáféréseinek javítására irányuló szolgáltatásokkal, mint videószöveg-szolgáltatás, feliratozási szolgáltatás, *hangos leírás* vagy jelbeszéd.³

Jelen tanulmány főként a vakok és gyengén látók igényeit szolgáló *audio description*-ről (AD) kíván rövid áttekintést nyújtani, mint az audiovizuális fordítás egyik legújabb típusáról. Az *audio kísérszöveg* helyett tanulmányunkban a *hangos leírás* kifejezést részesítjük előnyben, mivel ez jobban megmutatja, hogy itt egyfajta narrációról van szó.

---

¹ Ez a szöveg nem elfogadott javaslat, csak egy parlamenti módosítástervezet, tehát egyelőre csak munkadokumentum.

² Javaslat: az Európai Parlament és a Tanács irányelve az egyetemes szolgáltatásról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról szóló 2002/22/EK irányelv, az elektronikus hírközlési ágazatban a személyes adatok kezeléséről, feldolgozásáról és a magánélet védelméről szóló 2002/58/EK irányelv, és a fogyasztóvédelmi együttműködésről szóló 2006/2004/EK rendelet módosításáról, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52007PC0698:HU:NOT>

³ Ld. 2. lábjegyzet; Módosítás, 5–6

Ebben az összefüggésben nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az audiovizuális fordításnak is több típusát különböztetjük meg egymástól, mint pl. az interlingvális – és intralingvális feliratozást (*interlingual subtitling* vagy *open caption*, valamint *intralingual subtitling* vagy *closed caption*), az interlingvális és intralingvális szinkront (*interlingual dubbing* or *intralingual dubbing*), a hangalámondást (*voice over*) stb. (vö.: Gambier 2003: 172–177). Erre a tipológiára véleményünk szerint azért is szükség van, mert a fordításhoz nélkülözhetetlen alapkompenciák mellett minden egyes típus esetében más-más kompetenciák is fontosak, amelyek speciális képzések során sajátíthatók el.

2. A feliratozással kapcsolatos speciális kompetenciák rövid bemutatása

A feliratozás elkészítéséhez a fordításhoz általában szükséges alapkompenciák mellett Mary Carroll, a német *Titelbild*⁴ nevű, feliratozással foglalkozó cég ügyvezető igazgatója szerint háromféle ritmus betartása szükséges. Az első az úgynevezett *voice rhythm*, ami azt jelenti, hogy pl. ne legyen látható felirat akkor, amikor a filmben szereplő színészek vagy a narrátor nem mond semmit, még hozzá századmásodpercnyi pontossággal. Ehhez általában többször kell megnézni az adott filmjelenetet, és egy speciális feliratozási szoftver segítségével addig változtatni az illető felirat láthatóságának időtartamát, amíg nincsen teljes szinkronban a hang és az írott szöveg. Ennek a kompetenciának a fejlesztése némi gyakorlatot, valamint a megfelelő feliratozási szoftver ismeretét igényli.

Második a *visual rhythm*, azaz vizuális ritmus, ami azt jelenti, hogy a feliratokban olvasható szövegnek valamilyen módon illeszkednie kell az éppen látható képekhez. Ugyanakkor a hangos leírásban az elmondott szöveg és kép közötti kapcsolatnak a szinkronicitása – noha szintén figyelemre méltó – mégis kevésbé fontos tényező, mint a feliratozásban, hiszen a vak közönség esetében a hang és a kép közötti időbeli eltolódások a megértés szempontjából nem annyira döntőek.

A harmadik a *viewer reading rhythm*, vagyis a nézők olvasási ritmusának ismerete és figyelembe vétele azzal a követelménnyel függ össze, hogy olvasható is legyen a szöveg a rendelkezésre álló időtartamon belül, anélkül hogy zavarná a látható képsorokat. Általában ezért a képernyő alján helyezkednek el a két sornál nem hosszabb feliratok. Belgiumban előfordul a négysoros feliratozás. Ilyenkor két sor flamand és két sor francia nyelven olvasható, ami azt jelenti, hogy a nézők általában itt sem olvasnak két sornál hosszabb feliratokat egy adott pillanatban.

---

⁴ Személyesen is volt alkalmam részt venni egy a feliratozással foglalkozó szemináriumon az említett cégnél (ld. MuTra Advanced Training & International PhD School at Titelbild Subtitling and Translation GmbH, Berlin (25–27 January 2008))

Amennyiben a fordító megszegi a különböző ritmusokkal kapcsolatos szabályokat, vagy netán pl. úgy fordítja le a filmben előforduló párbeszédeket, hogy nem is látta az adott filmet, nem lesz jó minőségű a fordítás. Az audiovizuális fordításnak ebben a típusában tartalmi kérdések mellett még számos más tényezőt is figyelembe kell venni. Gambier (2003) ezeket a szempontokat többek között az *olvashatóság*, *szinkronicitás* és *relevancia* címszavak alatt taglalja (ibid.: 179).

3. Az audio description (AD) avagy hangos leírás definíciója

Az *audio description* a latin *audire* ('hallani') és *describere* ('leírni') igékből tevődik össze. A hangos leírás vakok és gyengén látók számára hozzáférhetővé teszi a filmeket, tv-programokat, valamint színházi előadásokat (Benecke 2007: 1; Orero et al. 2009: 249; AENOR 2005: 4). Így egyfajta narrációnak tekinthető a láttokról (pl. képek, helyszín, testbeszéd, arckifejezések stb.) (vö: Hernández-Bartolomé és Mendiluce-Cabrera 2004: 265), ami a párbeszéd között hangzik el anélkül, hogy megzavarná a fontos hang- és zenei effektusokat.

Delabastita (1989) felfogása szerint az audiovizuális szövegek, amelyek a hangos leírás tárgyát is képezik, komplex szemiotikai egységek. Ezeknél a jelentés a különböző csatornákon keresztül közvetített információkból adódik össze. A filmet és a színdarabot „makro-jel”-nek értelmezi (ibid: 197). Fontos követelmény az akusztikai és vizuális csatorna szinkronizálása, habár ez a szinkronizáció a gyakorlatban kevésbé szigorú időkeretek között történik, mint a feliratozás esetében.

4. A film mint audiovizuális makro-jel

A film mint médium több jelrendszerből álló makro-jelnek tekinthető. Jelen van benne a verbális kód, amely sok különböző szempont szerint vizsgálható (pl. nyelvhasználat, stilisztika, diatopikus és diasztratikus variációk). Továbbá elemezhető a film irodalmi kódja, pl. a cselekvés, párbeszéd, narráció stb. tekintetében. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a nonverbális kódról, azaz a kosztümről, a sminkről, a színekről stb. És természetesen fontos a filmmel kapcsolatos konvenciók és technikák (fény, árnyék, beállítások, vágás) elemzése is (ibid.: 196–197).

5. A hangos leírás kezdetei és alkalmazási területei

A hangos leírást kronológiai sorrendben először a színházakban, később a mozikban kezdték alkalmazni. Az első hangos leírással ellátott színdarabot – G. B. Shaw *Major Barbara* (Barbara örnagy) című művét – 1981-ben az *Arena Stage* színházban adták elő Washingtonban. Az 1980-as évek végére az Egyesült Államok immár több mint 50 színházában nyújtottak ilyen szolgáltatást.

Európában az 1980-as évek közepétől, főként az Egyesült Királyságban a *Robin Hood Theatre*-ben, Averbamben, valamint a *Theatre Royal*-ban, Windsorban mutattak be hangos leírással ellátott színdarabokat. (Hernandez-Bartolomé és Mendiluce-Cabrera 2004: 267; ITC 2000: 3)⁵

Az 1990-es években a videokazetták és házimozi-rendszerek elterjedésével párhuzamosan a hangos leírásnak az alkalmazási területe is bővült. Ekkor készültek az első hangos leírással fogható televíziós műsorok, valamint DVD-k. A múzeumokban alkalmazott hangos tárlatvezetés is egyfajta hangos leírásnak tekinthető (Hernández-Bartolomé és Mendiluce-Cabrera 2004: 272). Európa szerte több hangos leírással kapcsolatos projektet is kezdeményeztek (ld. az *Audetelt* Nagy-Britanniában, az *Audiovisiont* Franciaországban, és az *Audescet* Spanyolországban (Navarrete 1997: 70). A hozzáféréssel kapcsolatos törvények és irányelvek beiktatása, valamint a „2003 a Fogyatékossgal Élő Személyek Európai Éve” címszó alatt történő kezdeményezések felgyorsították a szakma fejlődését. Mindebből az következik, hogy az eredetileg vakok és gyengén látóknak szóló szolgáltatást egyéb társadalmi csoportokra, pl. a gyerekekre, valamint a szellemi fogyatékossgal élő emberekre és idősekre is kezdték kibővíteni. Ezen kívül más kontextusban is egyre terjed a hangos leírás alkalmazása, így pl. mint említettük a múzeumokban hangos tárlatvezetés formájában, ismeretlen kulturális hivatkozások (reáliák) magyarázatára, valamint a *multi tasking*-ra (pl. filmet nézni autózás közben).

6. A hangos leírás készítésének különböző fázisai és feltételei

A hangos leírás készítésekor legalább három fázis különíthető el egymástól. Az egyes munkafolyamatokban több személy vesz részt. Az első lépés a forgatókönyv készítése. A bajorországi közszolgálati televízióban, ahol több mint egy évtizede készítenek hangos leírásokat különböző tv-műsorokhoz, általában három fős csoportokban dolgoznak a szakma által egyébként *audio describer*nek („hangos leíróknak”) nevezett fordítók. E közül a három személy közül legalább az egyik ember vak. Így valóban megvan a lehetőség arra, hogy teljes mértékben kiszolgálja a mindenkor műsorszolgáltató a vakok és gyengén látók igényeit. A vak kollégák visszajelzése arról, hogy „összeáll-e a fejükben a kép” a leírás alapján, nélkülözhetetlen a jó minőségű eredményhez, hiszen ők képviselik a hangos leírás legfontosabb célcsoportját.

A forgatókönyv írása tekintetében felvetődik az a probléma, hogy hogyan lehet képeket a percepció szubjektivitása (ld. *kognitív konstruktivizmus*) mellett, és a rendelkezésre álló időkeretek között, többé-kevésbé tárgyilagosan

⁵ ITC (Independent Television Committee) (2000). *ITC Guidance on Standards for Audio Description*. http://209.85.129.132/search?q=cache:FRsMiTbWZzUJ:www.ofcom.org.uk/tv/ifi/guidance/tv_access_serv/archive/audio_description_stnds/itcguide_sds_audio_desc_word.doc+itc+%22guidance+on+standards+for+audio+description%22&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu (2009.09.29);

leírni, azaz lefordítani szavakra, mégpedig úgy, hogy a vak közönség ne tudjon se többet, se kevesebbet arról, ami éppen látható az adott filmben. A leírás objektivitása érdekében, a forgatókönyvnek – a kommunikatív cél szempontjából redundáns információ mellőzése mellett – a következő kérdésekre kell választ adnia: Mi?, Ki?, Mikor?, Hol? és Hogyan?. Az ezekre a kérdésekre adott válaszok lehetővé teszik annak, aki nem látja a filmet, a cselekmény követését, hiszen a képsorok fontos kiegészítő információkkal is szolgálnak. Mivel **képsorok fordításáról**, és a filmben előforduló párbeszédnek narrációval történő kiegészítéséről van szó, Jakobson (1966) kategóriáival élve, interszemiotikus (különböző jelrendszerek közötti), valamint **intra**-lingvális (egy adott nyelven belüli) fordításról beszélhetünk. Amennyiben más nyelvek is érintve vannak, akkor **inter**lingvális fordítással (*translation proper*) találkozunk. Az utóbbi esetben a lehetséges nyelvi interferenciák kiküszöbölésére, valamint a dialektus mellőzésére is ügyelni kell. Ezen kívül nélkülözhetetlen a kreativitás és pontosság a szókincs használatában. A cselekvés, valamint az emberek, tárgyak, színek stb. leírása jelen időben történik. A hangos leírások nyelvhasználatára jellemző az egyszerű stílus. Néha csak egyes kulcsszavakra (pl. *kint*, *bent*) és mondatrészekre (*rámosolyog*) van elég idő. Fontos, hogy gördülékenyen lehessen olvasni a narrációt. Tanácsos a szenvedő igealakok (azokban a nyelvekben, ahol gyakran előfordulnak) mellőzése. Az utóbbi szempontot többek között a Chomsky által leírt *transzformációs grammatika* támasztja alá. A felszíni struktúrán (*surface structure*) észlelt szöveget a megértéshez transzformációk révén vissza kell tudni vezetni a mély struktúrára (*deep structure*), amit magstruktúrának is neveznek, mivel magmondatokból (*kernel sentences*) tevődik össze. Chomsky felfogása szerint a szenvedő igealakok megértéséhez több transzformáció szükséges, mint a cselekvőkéhez. Ennek az empirikus bizonyítéka viszont gyér, és nincs is tekintettel olyan szövegfajtákra, ahol pl. a német nyelv gyakran alkalmazza a szenvedő igealakokat. (Göpferich 2006: 142; Chomsky 1965, 1969; Heringer 1979: 263; Christmann 1989: 13; Schwarz 1992: 140–141)

Mihelyt elkészült a forgatókönyv, következik a benne leírt narráció hangos felolvasása a stúdióban. Erre a feladatra színészeket szoktak alkalmazni, és ebben országonként – valószínűleg kulturális különbségekből adódóan – eltéréseket tapasztalhatunk. Így pl. francia hangos leírásokban gyakran egy férfi és egy női hang váltja egymást, miközben pl. német nyelvű hangos leírásokra egyetlen férfi vagy női narrátor jellemző. Amennyiben a filmet gyerekeknek szánták, sokszor gyerekszínész olvassa föl a hangos leírást. Minden esetben szükséges a pontos artikuláció. Az objektivitást szolgálja a semleges, érzelmektől többnyire mentes, és bizonyos konnotációk kiküszöbölésére alkalmas hangneme. Ehhez képest a szinkrontolmácsolásban tilos a teljesen semleges, érzelmektől mentes hangneme, amikor a szónok hanghordozásában erős emóciók érzékelhetők mint pl. düh vagy meglepődés.

A hangmérnök a szöveg, a hangok és a zene szerkesztésével foglalkozik a stúdióban, és elvégzi az utolsó simításokat. Nem csak a beszéd és a meléköző hangerején, időtartamán stb. változtathat, hanem pl. szétválaszthat, majd különböző elemekből újból összerakhat egész mondatokat. A műsor

vetítésekor a hangos leírás nevű szolgáltatást általában a távirányító egyik gombjának megnyomásával, vagy egy bizonyos teletext oldal lehívásával lehet igénybe venni.⁶ Ezen kívül még számos tényezőt kell figyelembe venni, mint pl. a Benecke (2007) által definiált *character fixation* és *intended hyper description*. Az előbbi a filmben szereplő karakterek kibontakoztatására vonatkozik a hangos leírásban. Az utóbbi, egyszerűsítve, „tudatosan túlzott leírás”, amely éppen tudatosságában különbözik az explicitációtól. (vö. Benecke 2007: 6–8; Hutterer 2009: 137).

7. A hangos leírás társadalmi szükségessége

A hangos leírás igénye és társadalmi elfogadottsága egyre nő, ahogy több statisztikai adat is bizonyítja. A BBC egyik 1995-ben készült felméréséből kiderül, hogy a megkérdezettek 40%-a hasznosnak ítélte a hangos leírást. Ugyanez az arány szakmai cikkek olvasása után már 58% (Petre 2005: 9). A látó közönség szerint is hasznos az audio deskripció, hiszen a film nézése közben számos más tevékenységet is folytathatnak (ld. *multi tasking*), felvehetik a film hangos változatát, hogy a későbbiekben, pl. a kocsiban ismét meghallgathassák (Petre 2005: 9). Azonkívül a magyarázatok a film jobb megértését is elősegítik. Egy 1991-es angliai felmérés megállapítja, hogy a vakok és gyengén látók 94%-a rendszeresen „nézi” így a televíziót. Németországban ez az arány kb. 80% (Petre 2005: 9). Véleményem szerint a hangos leírás az idegen nyelv oktatásában is felhasználható lenne

A hangos leírást több helyen is oktatják és kutatják: 2005 óta mesterképzést nyújt a Las Palmas-i Egyetem (Master's degree in subtitling and audio description), szintén 2005 óta speciális képzést nyújt a Granadai Egyetem, kutatócsoport alakult Barcelonában (Universitad Autónoma di Barcelona, Orero 2005:182), és Saarbrückenben (RASU - Research on Audio Description at Saarland University).

Irodalom

- AENOR 2005. Standard UNE 153020: *Audiodescripción para personas con discapacidad visual. Requisitos para la audiodescripción y elaboración de audioguías*. Madrid: AENOR.
- Benecke, B. 2007. Audio Description: Phenomena of Information Sequencing. *EU-High-Level Scientific Conference Series MuTra 2007 LSP Translation Scenarios: Conference Proceedings* (http://www.euroconferences.info/proceedings/2007_Proceedings/2007_Benecke_Bernd.pdf (2009. január 26.);
- Chomsky, N. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge (MA): MIT Press.

⁶ A hangos leírás készítésének különböző fázisait gyakorlatban is volt alkalmam tanulmányozni a bajor közszolgálati televízióban, a Münchenben 2008. december 5–7. között megrendezett MuTra szemináriumon.

- Chomsky, N. 1969. *Aspekte der Syntax-Theorie*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Christmann, U. 1989. *Modelle der Textverarbeitung: Textbeschreibung als Textverstehen*. (Arbeiten zur sozialwissenschaftlichen Psychologie 21). Münster Aschendorff.
- Delabastita, D. 1989. Translation and Mass-Communication: Film and TV Translation as Evidence of Cultural Dynamics. *Babel* Vol. 35 No. 4. 193–218.
- Gambier, Y. 2003. Introduction: Screen Transadaptation: Perception and Reception. *The Translator* Vol. 9. No. 2. 171–189.
- Göpferich, S. 2006. *Textproduktion im Zeitalter der Globalisierung – Entwicklung einer Didaktik des Wissenstransfers*. (Studien zur Translation 15). Tübingen: Stauffenburg Verlag, Brigitte Narr GmbH.
- Heringer, H. J. 1979. „Verständlichkeit – ein genuiner Forschungsbereich in der Linguistik?“ *Zeitschrift für germanische Linguistik* 7. 255–278.
- Hernández-Bartolomé, A. I. & Mendiluce-Cabrera, G. 2004. Audesc: Translating Images into Words for Spanish Visually Impaired People. *Meta* Vol. 49. No. 2. 264–277.
- Hernández-Bartolomé, A. I. & Mendiluce-Cabrera, G. 2005. La semiótica de la traducción audiovisual para invidentes. *Signa* Vol. 14. 239–254.
- Hutterer, C. M. 2009. MuTra Advanced Training & International PhD School, Munich, Germany, 5–7 December 2008. *Across Languages and Cultures* Vol. 10. No.1. 135–139.
- Jakobson, R. 1966. On Linguistic Aspects of Translation. In: Breuer, R.A. (ed.) *On Translation*. New York: Oxford Univ. Press. 232–238.
- Navarrete, F. 1997 Sistema AUDESC: el arte de hablar en imágenes. *Integración* Vol. 23. 70–75.
- Orero, P. 2005. La inclusión de la accesibilidad en comunicación audiovisual dentro de los estudios de traducción audiovisual. *Quaderns. Revista de Traducció* 12. 172–185.
- Orero, P. & Pereira A. M & Utray, F. (2009). The Present and the Future of Audio Description and Subtitling for the Deaf and Hard of Hearing in Spain. *Meta* Vol. 54. No. 2. 248–263.
- Petre, L. 2005. *Briefing paper: User Feedback on Audio Description and the Case for Increasing Audio Description Targets*. RNIB (Royal National Institute for the Blind)
- Schwarz, M. 1992. *Einführung in die Kognitive Linguistik*. (UTB 1636) Tübingen: Francke.

Krónika

Emlékezés Valló Zsuzsára (1947–2009)

Vándor Judit¹

Valló Zsuzsával együtt jártunk gimnáziumba. Idén már nem tudott eljönni az öregdiák találkozóra. Együtt töltöttünk egy hónapot Leuvenben a CETRA nyári egyetemen vele és Szabari Krisztinával. Az iwiwen még rajta van, 2009. június 5-én jelentkezett be utoljára.

Pályáját csak röviden ismertetem, inkább munkásságáról fogok bővebben beszélni. Első diplomáját az ELTE-n 1972-ben szerezte meg, majd nyelvtanárként dolgozott a Bartók Zeneművészeti Szakközépiskolában, később pedig az ELTE Tanárképző Főiskolai karán. 1990-ben ösztöndíjjal 14 hónapot töltött a Londoni Thames Valley Egyetemen, ahol *Az angol nyelv és kultúra tanítása* című M.A. kurzus hallgatója volt. Diplomamunkája a kultúra tanításának új megközelítéséről szólt. Az ELTE BTK angol tanszékén módszertant, angol készségfejlesztő olvasást és írást, illetve fordítástudomány elméletet és gyakorlatot tanított. 1997-től 2000-ig az ELTE esztétika szakán folytatott PhD tanulmányokat. Kutatási témája elsősorban a szövegek kulturális identitása, illetve az ezzel kapcsolatos fordítási problémák vizsgálata volt. Disszertációjában a Harold Pinter színművek kultúra-specifikus utalásainak magyar fordításával foglalkozott.

A Tanárképző Főiskolai Kar megszűnése után főállásban az ELTE Angol-Amerikai Intézet Angol Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén tanított, de tartott drámafordítás kurzusokat az ELTE BTK Magyar Irodalom Tanszékén, posztgraduális kurzusokat a Miskolci Egyetem fordítói és tolmács szakán, valamint szövegkohézió és olvasásértés órákat az ELTE Fordító és Tolmácsképző Központjában. Tizenkét évig tanított angol nyelvet a Zeneakadémia Jazz Tanszékén. A tanítás mellett sokat fordított (filmforgatókönyveket, tudományos munkákat, regényeket stb.), és tudományos munkát folytatott.

Valló Zsuzsa sokoldalú, kultúra- és művészetfüggő ember volt. Sok szempontból megelőzte a korát. Fordítástudománnyal kapcsolatos munkásságát elsősorban, érthető családi vonatkozások miatt, a drámafordítás kapcsán

---

¹ Elhangzott a Papp Ferenc Baráti Kör tizedik szakmai találkozója keretében megrendezett „Pápai Vilma és Valló Zsuzsa emlékülésen” az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének Könyvtárában 2009. december 14-én. A fotóért Szöllősy Judynak tartozunk köszönettel.

felmerülő fordítói problémákra adandó válasz keresése jellemezte, mégpedig az, őt idézem, hogy „a fordítónak tehát fokozottabban kell számolnia a befogadó közönség értelmezési nehézségeivel” (Valló 2000: 34).

Ezzel megelőlegezte azt a ma már szinte közhelynek számító interdiszciplinaritást, hogy a szöveget élő, működő eszkézként vizsgáljuk, hogy nem csak holt, nyelvi korpuszként, a fordítástudós bonckésének tárgyaként – a nélkül mondom ezt, hogy a patológus rendkívül fontos és felelősségteljes munkájának értékét kétségbe akarnám vonni –, hanem a befogadó és a befogadás élő alanyaként, kulturális konstrukcióként szemléljük.

A felfogás mélyén az az elképzelés húzódik meg, hogy nincs általában vett hűség, többféle hűség van, mindig egy adott helyzethez képest és egy adott helyzetben kell megnyilvánulnia. A drámát fordítónak nemcsak a szöveghez, hanem a befogadóhoz is lojálisnak kell lennie. A fordítás (tudomány) művelői felismerték, hogy nem a szavakhoz, de még csak nem is a szöveghez való hűség az egyedüli, elsődleges hűség, mert a fordításban kiemelten fontos szerepe van a kontextusnak, ami nem más, mint a történelem és a kultúra. A fordítás „soha nem vákuumban keletkezik, és nem vákuumban fogadják be” (Bassnett és Lefevere 1998: 3).

A drámafordítást kommunikációs, elsősorban pragmatikai szempontból vizsgálta: pragmatikán azt értette, amikor „a nyelvet működés közben vizsgáljuk, azaz, amikor a nyelvet valóban használjuk (Valló 2000: 34), hiszen a fordítás természetes közege az a kulturális tér, amelyben megszületett, és amelyben tovább él. A drámafordítás esetében ez a tér egészen konkrét formát ölt, maga a színpad, a nézőtér, a színház, mint zárt térrendszer, ahol fordító (a szerzőt se hagyjuk ki), rendező, színész és közönség közös munkájából jön létre az előadás. A fordítás akkor működik, ha a kommunikáció sikeres, ami nem merül ki abban, hogy a fordítónak (jelen esetben a másodlagos közlőnek), vagyis az üzenet küldőjének szándéka világos. A siker elengedhetetlen feltétele a befogadói megértés vagy értelmezés is, hogy a közlendőt, magát az üzenetet a befogadó, az üzenet vevője is megértse, ami a drámafordítás (talán minden fordítás) esetében csak akkor valósulhat meg könnyedén, ha az üzenet maga „egybeesik a befogadó tapasztalataival” (Valló 2000: 37).

Valló Zsuzsa a fordító szerepét a „végtelen történet” kontextusában vizsgálja, vagyis azt vallja, hogy a fordító feladata a szöveg újraérvényesítése. Ennek az újraérvényesítésnek egyik gyakorlati akadálya a kulturális reáliák fordítása. Drámafordítás esetén a fordítási nehézségeket csak fokozza, hogy a kulturális reáliáknak dramaturgiai funkciója van az adott szövegben. Valló Zsuzsa a reáliákat e feladatuk szerint két csoportra osztja, az egyikbe sorolja azokat, amelyeknek a darabon belül van funkciójuk (jellemrajz, szituációteremtés, cselekménybonyolítás), a másikba azokat, amelyek tágabb értelemben, a darabon kívül is működnek (természetesen közben a darabon belül sem veszítenek jelentőségükből), azaz magáról a forráskultúráról adnak képet, és meghatározzák „a stílust, regisztert, az asszociációs mezőt” (Valló: 2000: 45).

Valló Zsuzsa a fentiek szellemében írta meg doktori disszertációját *A drámafordítás pragmatikai aspektusai, kulturális referenciák fordítása Harold Pinter színpadi műveiben* címmel, amelynek vitája 2000. június 19-én zajlott le.

Témavezetője: Balassa Péter, opponensei Klaudy Kinga és Cs. Jónás Erzsébet, a bírálóbizottság tagjai Géher István, Osztovits Levente, Radnóti Sándor.

Értekezésének témája, hogyan képes a fordító a nem közös kulturális tudást és tapasztalatokat közvetíteni. A kérdést a fordítás pragmatikai elmélete alapján közelítette meg: a kognitív kultúrafelfogás szerint a megértés mentális mintái a nyelvben realizálódnak, és a fordítónak azt a szakadékot kell valahogy áthidalnia, amely a különbözően „kódolt” világokat elválasztja. Valló Zsuzsa célja pedig az volt, hogy tudományos igénnyel mutassa be a fordító „kulturaközi közvetítő tevékenységét és annak szövegekre gyakorolt hatását” (Valló 2001a: 100). Eközben Gideon Toury normaelméletének empirikus bizonyítását is szeretne volna elvégezni.

A zárt korpuszon (Harold Pinter 11 drámájának 20 magyar fordítása) végzett elemzésekből az derült ki, hogy a fordítók elsősorban a közönséggel való kommunikálást tartották szem előtt, vagyis a szövegek kulturális referenciáit csak ott és annyiban tartották fontosnak megőrizni, ahol az nem akadályozta a kommunikációt. Valló Zsuzsa ez utóbbi fordítást nevezte „identitásőrző” fordításnak, amelyet ma Venuti után honosító fordításnak nevez a szakirodalom. Valló nemcsak azt mutatta ki, hogy a drámafordítások honosító fordítások, hanem, a műfaj sajátosságát szigorúan szem előtt tartva, és minden más műfajtól elkülönítve, bizonyította, hogy a színpadi szöveg polifóniája abba az irányba tereli a fordítókat, hogy a konnotációs jelentéstöbbletet, akár a denotatív jelentés rovására is megtartsák. Így a drámai konnotatív fordítás erősen a magyar kultúrához kötődik, és talán a legerősebben honosító fordítások közé tartozik, amelyet egy sajátos, „színházi fordítói norma” (Valló 2001a: 104) vezérel.

Amikor a disszertáció és az opponensi vélemények születtek, nem igen volt még a drámafordítással kapcsolatos pragmatikai szempontú magyar elemzés, a szakirodalom ebben ma is hiányt mutat, bár azóta egyre több, a fordítókkal készült interjúkból, reflexív és önreflexív írásokból álló beszámoló született, és ennek köszönhetően többet tudhatunk meg a fordítók problémáiról.

Reméljük, hogy Valló Zsuzsa tanítványai, vagy a fordítástudományi doktori iskola hallgatói között lesznek, akik érdemben folytatják Valló Zsuzsa kutatói munkáját. Megvizsgálják azt, amit távlati kutatási célként az opponensi véleményekre adott válaszában megfogalmazott: „hogyan változik a kép, amelyet a fordítók, illetve megrendelőik, a színházak alkotnak a feltételezett célközönség elvárásairól, tudásszintjéről és interkulturális tapasztalatairól” (Valló 2001b: 115).

Irodalom

- Bassnett, S., Lefevere, A. 1998. *Constructing Cultures, Essays on Literary Translation*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Cs. Jónás E. 2001. Opponensi vélemény. *Fordítástudomány*. 3. évf. 2. szám 105–118.
- Klaudy K. 2001. Opponensi vélemény. *Fordítástudomány*. 3. évf. 2. szám 108–112.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány*. 2. évf. 1. szám 34–49.

- Valló Zs. 2001a. A drámafordítás pragmatikai aspektusai – az értekezés tézisei. *Fordítástudomány*. 3. évf. 2. szám 99–104.
- Valló Zs. 2001b. Válasz az opponensi véleményekre. *Fordítástudomány*. 3. évf. 2. szám 113–117.

Valló Zsuzsa fordítástudománnyal kapcsolatos munkái

- Valló Zs. 1991. *Reading across Cultures* (M.A. disszertáció, kézirat).
- Valló Zs. 1996. Translating an American Comedy for the Hungarian Stage. 1996. In: Klaudy K., Lambert, J.& Sohár A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 134–149.
- Valló Zs. 1998. Reáliák és fordítói stratégiák. *Modern Nyelvoktatás* IV. évf. 2–3. szám. 115–124.
- Valló Zs. 1999. Pinter magyarul. In: Balaskó M., Kohn J. (szerk.) *A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. 1. kötet 237–242. Szombathely: BDTF.
- Valló Zs. 1999. A drámafordítás elméletéről. *Theatron* 4. szám. 42–57.
- Valló Zs. 1999. A modern fordítástudomány kezdeteinél. Jiří Levy (1926–1967) *Fordítástudomány* 1. évf. 1. szám. 114–121.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 34–49.
- Valló Zs. 2001. A drámafordítás pragmatikai aspektusai – az értekezés tézisei. *Fordítástudomány* 2. évf. 2. szám. 99–104.
- Valló Zs. 2001. Válasz az opponensi véleményekre. *Fordítástudomány* 3. évf. 2. szám. 113–117.
- Valló Zs. 2002. *Honosított angol drámák a magyar színpadokon*. Budapest: Atlantic Star.

Krónika

Emlékezés Valló Zsuzsa munkásságára

Pusztai-Varga Ildikó¹

Valló Zsuzsára emlékezve, munkásságának a fordítástudományi kutatásokban játszott megújító szerepéről szólva, elsőként engedjenek meg egy személyes megjegyzést.

Három éve volt, hogy kutatási témát kerestem a Fordítástudományi Doktori Programra való jelentkezéshez. A kiírásnak megfelelően tájékozódásképpen átnéztem a *Fordítástudomány*, a *Modern Nyelvoktatás* és az *Across* addig megjelent számait. Nem telt sok időbe, hogy többek között Valló Zsuzsa tanulmányai hatására, és saját műfordítói tapasztalatomra is reflektálva, a kulturálisan kötött kifejezések vizsgálata mellett döntöttem. Nem állítok valótlan, amikor azt mondom, hogy a Fordítástudományi Doktori Program számos hallgatójának témaválasztását, egyúttal magához a fordítástudományhoz fűződő elköteleződését is, hasonló módon inspirálta Valló Zsuzsa munkássága, illetve a kutatásaihoz való személyes, lelkes és elhivatott emberi hozzáállása. Először és utoljára a felvételi bizottságban találkoztam vele. Kedves, nyitott személyisége a kutatás folytatására biztatott. Akkor még hallgatótársaimmal együtt azt reméltük, hogy szemináriumokon, illetve témavezetőként kaphatunk tőle további útmutatást kutatásainkhoz. Sajnos azonban ez másként történt. Most, három év elteltével, már lezárult munkásságának hatását kell összegeznem. Az eltelt három év egyszerre rövid idő, mert még felidéződnek a kezdeti lépések, a témaválasztás motivációi, de egyszerre hosszú idő is, mert ad egy olyan távlati rálátást, amelynek segítségével megrajzolható Valló Zsuzsa fordítástudományi munkásságának jövőbe mutató jelentősége.

Saját kutatási témám kiválasztásakor döntő jelentőségűek voltak számomra Valló Zsuzsa műfordításokon végzett, a kultúra antropológiai definíciójára épülő és a kutatónak a saját vizsgálatában játszott szubjektív szerepére is reflektáló, munkái. Finn kortárs versek magyar és angol fordításaiban vizsgálom kulturálisan kötött kifejezések átváltási megoldásait. Tanulmányaim elmélyítése során,

---

¹ Elhangzott a Papp Ferenc Baráti Kör tizedik szakmai találkozója keretében megrendezett „Pápai Vilma és Valló Zsuzsa emlékülésen” az ELTE Fordító és Tolmácsképző Tanszékének Könyvtárában 2009. december 14-én. A fotóért Szöllősy Judynak tartozunk köszönettel.

illetve a fordítástudományi kutatások egyre alaposabb megismerése révén fény derült arra, hogy a kulturálisan kötött kifejezések kutatása meglehetősen kedvelt téma. Többek szerint már semmi újat és érdekeset nem tartogató kutatási területről van szó. A következő néhány gondolattal ezt a vélekedést szeretném megcáfolni, és egyúttal rávilágítani, hogy Valló Zsuzsa munkássága mennyiben hozott szinte forradalmian új szempontokat a magyarországi fordítástudományi kutatások terén, illetve hogy ezen az úton továbbhaladva, milyen új, eddig nem ismert távlatokba juthatunk el a kultúra és a fordítás viszonyát vizsgálva.

Elsőként a kultúra fogalmának a korábbi kutatásokhoz képest merőben újszerű megközelítését emelem ki. Valló Zsuzsa az antropológia, konkrétan Goodenough kultúra-definícióját vette alapul. Eszerint a kultúra az az elrendeződés, amely abban érhető tetten, ahogyan az ember felfogja, rendszerezi és értelmezi a körülötte lévő világot, és létrehozza annak jelentését. Az ember e kulturális tudás segítségével képes egy adott közösségben létezni (Valló 2000: 42). Majd e tág antropológiai értelemben használt kultúra-definíció mentén határozta meg a reália fogalmát. Megközelítésében hangsúlyozta tehát, hogy nem beszélhetünk magas kultúráról, hanem a kultúrát mint életmódot kell tekintenünk, amelynek sem értékelő, sem esztétikai szempontjai nem lehetnek.

E fogalom-definíció fordítástudományi jelentősége abban rejlik, hogy különösen műfordítás-kutatások esetén nagyon nehéz elszakadni a megszokott értékelő és esztétikai szemponttól. Valló Zsuzsának ez sikerült. Egy-egy kulturálisan kötött kifejezés fordítási megoldásait elemezve, esztétikai szempontok beemelése nélkül tudta leírni a döntés mögött meghúzódó külső, kulturális, társadalmi, nyelvhasználati tényezőket (Valló 2001: 109). Valló a nyelvközösséget nevezi meg mint jelentésalkotó közösséget, ilyen értelemben pedig a szöveg nem más, mint a beszélőközösség megnyilvánulása (Valló 2001: 39). Nem közelíthetünk tehát e közösséghez, e kultúrához kívülről, zárt és statikus entitásnak tekintve azt, hanem megnyilvánulásait, közösen elfogadott jelentéseit vizsgálva tárhatjuk fel működési mechanizmusait, illetve foghatjuk meg jellemzőit.

A fordítástudományi kutatások egyes iskolái is átvették ezt a dinamikus kultúrafelfogást, amely a kultúrákat nem egymástól függetlenül létező, statikus konstellációknak tekinti, hanem dinamikus és heterogén konstruktumoknak. Ugyanakkor Kóbor utal arra, hogy a magyarországi fordítástudományi kutatásokban továbbra is a kódszerű kultúraszemlélet dominál, amikor a lexika szintjén keressük a szövegek kulturális beágyazottságát (Kóbor 2007: 43).

Véleményem szerint ez az a pont, ahol az antropológiai kultúra-felfogásból kiindulva, és Valló Zsuzsa fordítás-elemzéseinek módszerét tovább finomítva, érdemes lehet a fordítás és kultúra viszonyát vizsgálva a szimbolikus antropológia kultúra-definícióját bevezetni a műfordítások elemzésébe. Eszerint a kultúra „egyeztetett és közösen elfogadott szimbolikus rendszerekből áll, amelyek az egyének cselekvéseit irányítják és csoportszerű működését segítik” (Chen és Starosta 1998: 26, a szerző fordítása). Ez a megközelítés dinamikus, kiemeli a pillanatnyiságot és a csoportszerű használatot, valamint az értelmező közösség szimbólumalkotó képességét. Eszerint a szimbólumok nem magától értetődőek, csak meghatározott kontextuson belül nyerhetnek értelmet. A szimbolikus rendszerek definiálásában résztvevők birtokolják és állandóan

újrateremtik, finomítják ezeket az értelmezéseket. Az emberek kulturális csoportokat alkotnak, és az identitás dinamikus felfogása szerint az egyén egyszerre több ilyen csoportnak is tagja. A fordító két eltérő (cél-, illetve forrásnyelvi) közösségi tudás ismeretében választja ki átváltási megoldásait. Ez a kultúra-felfogás közelebb visz bennünket a kulturálisan kötött kifejezések azon értelmezéséhez, amely szerint a jelhasználók egy adott csoportja számára többlettartalommal bíró kifejezéseket tekinthetjük kulturálisan kötöttnek (Valló 2000: 44). A konnotatív tartalmat tehát mindig egy konkrét kulturális csoport által elfogadott jelentésként vizsgáljuk.

Egy másik újdonság Valló Zsuzsa megközelítésében az a gondolat, amelyet a Pinter-drámák magyar fordításainak elemzése kapcsán fogalmaz meg. Eszerint „a kultúra-függőség kérdését mindig két nyelv viszonylatában és csak empirikus alapon, azaz a szövegekre támaszkodva lehet érvényesen meghatározni” (Valló 2000: 44). Véleménye szerint tehát nem állapíthatunk meg pusztán deduktív módon nyelvpártól és fordítási iránytól független kategóriákat, amelyekhez aztán igazoló példákat keresünk a szövegtörzsekben. Illetve nem oszthatjuk fel eleve olyan tematikus kategóriákra a kultúrát, amelyekbe aztán a szövegekből igyekszünk minél több példát beilleszteni. Ezzel a klaszszifikáló megközelítéssel a statikus kultúrafogalmat erősítjük, amely figyelmen kívül hagyja a kultúrák dinamikáját, fragmentáltságát, és egymásra hatásának folyamatait. Valló Zsuzsa elemzéseiben ezzel szemben abból indul ki, hogy a korpusz, a szöveg, az azt alkotó közösség kultúrájának megnyilvánulása. A szövegből kell tehát kiindulnunk, amikor nyelv és kultúra, fordítás és kultúra viszonyát elemezzük. Ha elfogadjuk Valló Zsuzsa megállapítását, miszerint „szinte valamennyi, sokszor egészen ártatlannak tűnő szövegelemből válhat reália” (Valló 2000: 44), akkor egyértelmű, hogy az előre felállított kategóriákkal dolgozó klasszifikációnak nincsen értelme. Nem tudhatjuk előre, hogy a szöveg milyen többletjelentéssel bíró szövegelemet domborít ki. Egy-egy konkrét korpusz elemzése során két nyelv, két kultúra viszonyára vonatkozólag tehetünk csak megállapításokat.

Valló Zsuzsa elemzéseiben a szövegekből kiindulva gyűjti ki a kulturálisan kötöttnek ítélt kifejezéseket, majd ezeket rendszerezi végül tematikus kategóriákba, illetve átváltási megoldásaik szerint. Ez a módszertani megközelítés új szempontot hozott a kulturálisan kötött kifejezések magyarországi kutatásaiban. Ez az a másik pont, ahol érdemesnek látom a továbbfinomítást. Kultúra és fordítás viszonyát vizsgálva, akár lexikai szinten is maradvá, érdemes lenne klasszifikáló és pozitivist rendszerezés helyett (vagy annak kiegészítéseképpen) interpretatív elemzésekkel és értelmezésekkel, kvalitatív módon tetten érni a fordítói döntésekre ható kulturális folyamatokat, jelentésalkotó mechanizmusokat.

Valló Zsuzsa harmadik szemléleti újításának a következőt tartom. Az eddig elmondottakból világosan kiderül, hogy célszerű reflexíven megközelítenünk a fordítási folyamatban jelenlevő forrás- és célkultúrát, illetve magát a kultúra-közvetítés folyamatát. Ebben a folyamatban a fordító maga is alkotó módon közelíti meg mind a forrás-, mind a célkultúrát azáltal, hogy közvetít a kettő között. A kulturálisan kötött kifejezések átültetésének kérdését is más megvilágításba helyezi ez a megközelítés. A kulturálisan kötött kifejezések fordítását

tehát nem megoldandó problémának tekintjük, amelyre megpróbálunk különböző recepteket adni, hanem két, élő és állandóan változó kultúra találkozási pontjaiként kell értelmeznünk. Ily módon ezek az érintkezési pontok maguk is a két kultúra részévé válnak.

Valló Zsuzsa egyik írásában megemlíti, hogy a kultúrák találkozási pontján, és ilyennek tekintjük a fordítást is, nem csak a fordító mint közvetítő alakítja az egymásra hatás folyamatait – kiválasztva az általa megfelelőnek ítélt átváltási megoldásokat –, hanem maga a kutató is. Valló Zsuzsa így utal erre egy zárójel-es megjegyzésében: „a fordító (és a munkájukat tanulmányozó elemző) a gyakorlatban sokkal többször bukkan kultúrafüggő szövegelemekre és az általuk okozott átváltási problémákra” (Valló 2000: 44). Nem fejt ki részletesebben a kutatónak az elemzési folyamatban játszott szerepét, de elsőként ő utal ennek fontosságára. Sajnos visszhangtalan maradt ez a megállapítása. Ez az a harmadik pont tehát, ahol érdemesnek látom a továbblépést. Elemzéseink során önreflexív módon értelmeznünk kell a fordításkutató szerepét is. Ha a kutató maga is tagja a forrás- vagy a célkultúrának, természetesen másképpen viszonyul az értelmezés során a forrás-, illetve a célkultúra szövegelemeihez. Erre reflektálnia kell az elemzése során, elismerve, hogy éppen ezért nem lehetséges objektív megállapításokat tenni, amikor kultúra és nyelv viszonyáról gondolkodunk a fordítási folyamatban.

Végül, de nem utolsósorban emlitem Valló Zsuzsa elkötelezettségét az általa vizsgált műfaj iránt. Fontos hangsúlyoznunk egyrészt magát azt a kutatói szemléletet, amely a műfordítás-kutatásban külön jelentőséget tulajdonít a műfaji meghatározottságnak. Annak elismerése, hogy a fordítási folyamatra, a fordítói döntésekre és stratégiákra nagy befolyással van az adott szöveg műfaja, ismét csak a fordítástudomány legfrissebb kutatási irányvonalába tartozik. A fordítás szöveg szempontú és műfajközpontú elemzése napjainkban is új és friss hang a korábban a szó vagy szószerkezet szintjén vizsgálódó fordításkutatásban.

Drámafordítások vizsgálatakor Valló Zsuzsa külön kiemeli a fordítói stratégiák mögött meghúzódó, a drámára mint műfajra jellemző megkötéseket. Ezt hangsúlyozzák pragmatikai szempontú kutatásai is (Valló 1998). Különösen fontosnak tartom kiemelni éppen e műfaj, a dráma, a színpadi munka iránti személyes elköteleződését, illetve azt a lelkesedést és szakértelmet, amellyel kutatási tárgyához nyúl. Doktori disszertációjának opponensei is elismeréssel szólnak bírálatukban a sorok között is átütő kutatói lelkesedésről, arról, ahogyan Valló Zsuzsa téma iránti szeretete magával tudja ragadni még a tudományos munka olvasóját is (Valló 2001: 111).

Valló Zsuzsa tudományos megállapításai tehát – bátran állíthatjuk –, forradalmian új szempontokat hoztak a fordítástudományi kutatásokba. Úgy tudta megközelíteni a fordítás és a kultúra viszonyát leíró és empirikus alapon, hogy közben saját kutatói identitására is reflektált. Kutatási eredményeivel új távlatokat nyitott meg számunkra, a fordítástudományban szárnyaikat bontó fiatal kutatók számára. Valló Zsuzsának a téma és a műfordítás-kutatás iránti személyes elkötelezettsége és lelkesedése inspirációként szolgál számunkra munkáin keresztül a jövőben is.

Irodalom

- Chen, G., Starosta, W. 1998. *Foundations of intercultural communication*. Boston: Ally and Bacon.
- Kóbor M. 2007. A kultúrafogalom evolúciója a fordításelméleti diskurzusban és a kultúrakonceptciók gyakorlati implikációi. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 37–54.
- Valló Zs. 1998. Reáliák és fordítói stratégiák a drámafordításban. *Modern Nyelvoktatás* 4. évf. 2–3. szám. 115–124.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 34–49.
- Valló Zs. 2001. A drámafordítás pragmatikai aspektusai – doktori értekezés tézisei. Cs. Jónás Erzsébet, Klaudy Kinga opponensi véleménye, valamint Valló Zsuzsa válasza. *Fordítástudomány* 3. évf. 2. szám. 99–117.

Francia-magyar szótárak és műfordítás (1989–2009)

Budapest, 2009. november 16–18.

Bánki Ágnes – Lukács Éva

E-mail: agnesbanki@gmail.com

2009. november 16. és 18. között az ELTE Egyetemenközi Francia Központja (CIEF) és a Magyar Műfordítók Egyesülete (MEGY) magyar nyelvű konferenciát rendezett Budapesten, a Trefort-kertben *Francia-magyar szótárak és műfordítás (1989–2009)* címmel. A két főszervező a CIEF igazgatója, Szabó Dávid és a MEGY tagja, Lőrinszky Ildikó volt. A konferencia céljául azt tűzték ki, hogy az elmúlt húsz évben Magyarországon megjelent francia műfordításokról és kétnyelvű francia-magyar szótárakról párbeszédet kezdeményezzen, mind az elméleti, mind a gyakorlati kérdéseket áttekintve, műfordítók, lexikográfusok és könyvkiadók bevonásával.

A háromnapos konferenciát Dezső Tamás, az ELTE BTK dékánja nyitotta meg, majd Frédéric Rauser, az eseményt támogató Budapesti Francia Intézet oktatási együttműködési attaséja köszöntötte a résztvevőket és a hallgatóságot. Elmondta, hogy a Francia Intézet munkatársai is úgy érzik, időszerű lenne áttekinteni a francia fordítás helyzetét, és egyúttal felmérni, milyen nagy hiányszágok vannak e téren, mely fontos francia művek nincsenek még lefordítva. Kiemelte, hogy a konferencia tematikája is jól illeszkedik ehhez a törekvéshez.

Az első nap előadásai elsősorban a műfordítással kapcsolatos általános és konkrét kérdéseket járták körül. Szávai János *Lehet-e (Céline-t) fordítani?* című előadása a fordítói kompromisszum kérdéséből kiindulva mutatta be, milyen nehézségekkel kellett szembenéznie a Céline-regények fordítójaként. Louis-Ferdinand Céline, a XX. század egyik legmeghatározóbb és legvitatottabb francia írója antiretorikus szövegvilágot teremtett, kimozdította az alanyt a francia mondatokban megszokott helyéről, és beemelte a köznapi beszédmódot és az argót korának irodalmi nyelvébe. Céline-t fordítani mindezek mellett nemcsak a neologizmusok és argó kifejezések sokasága miatt nehéz feladat, de a céline-i mondat dzsesszes hullámmozása szintén komoly kihívás elé állítja a fordítót.

A szleng, az argó azonban nemcsak konkrét fordítási nehézségként, hanem fontos lexikográfiai problémaként is felmerül. Szabó Dávid előadásában először is tisztázta a nemsztenderd nyelvhasználat különböző típusait (ezek között megkülönböztetünk csoportnyelveket – ide tartozik a szleng is –, „városi népnyelvet”, különböző stílusokat és nyelvi regisztereket), majd összehasonlította a speciális szlengszótárak és az általános kétnyelvű szótárak szleng kifejezéseinek szócikkait, statisztikai adatok és konkrét példák alapján. Ebből kiderült, hogy a kétféle típusú (a speciális szleng- és az általános kétnyelvű) szótárak ekvivalenciái között milyen különbségek figyelhetők meg. Az előadás rávilágított

az autentikus korpuszgyűjtés fontosságára is, amelyben a szociolingvisztikai módszerek mellett egyre nagyobb teret nyer az internet.

Az irodalomban előforduló beszélt nyelvi jelenségek kérdését érintette Kovács Ilona előadása is, aki Casanova *Emlékiratainak* Jean Laforgue-féle átdolgozását mutatta be. Mindamellett, hogy Laforgue fontos tartalmi elemeket hagyott ki és írt át, illetve a saját politikai nézeteinek megfelelően jakobinust csinált az egyébként forradalomellenes Casanovából, a mű eredeti stílusát is meghamisította azáltal, hogy a hanyagságokat, az italianizmusokat, a tudatosan anekdotázó hangot is megszüntette. Casanova célja ugyanis az volt, hogy a beszélt nyelvi fordulatokat áttegye írott formába, vagyis az előbeszéd hanyagságait és ritmusát akarta visszaadni emlékirataiban.

A konferencia résztvevői nemcsak korábbi, hanem több, jelenleg még készülőben lévő műfordításból is ízelítőt kaphattak. Gulyás Adrienn igazi műhelytitkokat osztott meg jelenlegi nagy munkájával, François Rabelais *Pantagrueljével* kapcsolatban. A XVI. századi szöveg fordítása során a korabeli jelentést tartalmazó források hiánya mellett nagy kihívást jelent nemcsak a jellegzetes rabelais-i stílus visszaadása, hanem a nyelvi humor sokrétű megjelenését tekintve például a halandzsázó szövegek is, vagy például a francia-latin makarónnyelven elhangzó részletek, csakúgy mint a szójátékok és a beszélő nevek fordítása, amelyekre az előadó igazán frappáns megoldásokat mutatott be.

Épp ennek az ellenkezője volt Hahner Péter történész előadásának célja: a fordítóknak szóló jó tanácsait kevésbé frappáns, sőt, megmosolyogtatóan hibás fordítói megoldásokkal tette érzékletessé. Egy történelmi kézikönyv korábban lefordított passzusaiából ékes példákat gyűjtött össze arra, hogy milyen csapdát jelenthetnek a fordításban a „hamis barátok” és az adott szakterülethez való hozzá nem értés. Az előadó arra hívta fel a figyelmet, hogy nemcsak a történelmi fogalmaknak és a földrajzi neveknek kell pontosan utánanézni, de a szöveg fölösleges díszítésétől, jelzőkkel való túlzásúfolásától is érdemes tartózkodni.

Lackfi János előadásának középpontjában az az izgalmas kérdés állt, hogy vajon hogyan befolyásolja a megváltoztatott szerkezet a jelentést. Sáfárkodhat-e büntetlenül a fordító az eredeti mondathatárokkal? Az előadó hangsúlyozta, hogy nem szabad az eredeti szöveget szentnek és sérthetetlennek tekinteni, azonban arról sem szabad megfeledkezni, hogy a szöveg struktúrája is jelentést hordoz. Az eredeti mű szerkezete és a szabatosító elemek egyensúlya éppen olyan meghatározó, mint – az előadó címadó metaforájával élve – a jó bejgliben a tésztaé és a tölteléké.

Akár ez a szó – a bejgli – is elindíthatta volna a következő előadást. Joëlle Dufeuilly, számos magyar mű francia fordítója ugyanis a kulturális referenciák átadásának nehézségéről beszélt külföldön is sikeres magyar szerzők (Esterházy Péter, Dragomán György) olyan könyvei alapján, amelyeket ő maga fordított. Amíg az eredeti szövegben a különböző referenciák a közös emlékek előhívásával egyfajta cinkosságot teremtenek az olvasóval, addig az idegen nyelvű fordításoknál az olvasó könnyen kívülállónak érezheti magát, ha nem válik világossá számára az utalás értelme. Bár számos ellenpéldát láttunk, mégis előfordulhat, hogy minden lábjegyzet és fordítói lelemény ellenére sem sikerül

ezzel a problémával megbirkózni, és az eredeti atmoszférát közvetíteni. Ilyenkor pedig talán az a legjobb, ha bölcsen belátjuk: néhány mű – bizonyos szempontból legalábbis – megoszthatatlan kincs.

Bár a nyelvi megújulás, a jelentésbeli változások mindenkit érintenek, mégis állíthatjuk, hogy a lexikográfusnak és a fordítónak különösen naprakésznek kell lennie, ahogy ez a második napon elhangzott előadásokból is kiderült. Bárdosi Vilmos nagyon gazdag, részben újkeletű, részben már létező, ám jelentésváltozáson keresztülment példaanyag segítségével mutatta be, milyen tendenciák gazdagítják jelenleg a francia nyelvet, illetve mennyire vannak ezek jelen a lexikográfiában. Az újonnan keletkezett kifejezések hátterében leggyakrabban a körülöttünk lezajló változások, az újabb fogalmak (pl. bankkártya, „lengyel vízvezeték-szerelő”) megjelenése állnak. A jelentésváltozás esetében pedig a már meglévő, ismert kifejezések kognitív jelentéstartalma bővül.

A szókincs bővülésének áttekintése után Csúry István előadása más szempontból kapcsolódott a lexikográfiához: azt vizsgálta meg, hogy a különböző francia–magyar szótárak szócikkeikben hogyan tüntetik fel a konnektorokat, vagyis a szöveg koherenciaviszonyainak jelölőit – ilyenek például a *mais* ’de’, a *quand même* ’mégis’, vagy a *malheureusement* ’sajnos’. A szócikkekből nem mindig tűnik ki, hogy ezek a jelölők sajátos kategóriát alkothatnak, és önálló lexikai egységeknek tekinthetők, ahogyan az sem világos minden esetben, hogy milyen feltételekkel, hogyan használhatók a szövegben.

Tillinger Gábor előadásában nemcsak a francia–magyar kétnyelvű szótárakat hasonlította össze „használhatóságuk” (a szócikkek felépítése) és „hasznosságuk” (a példaanyaguk gazdagsága, illetve az ekvivalenciák helyessége) alapján, hanem több más európai kétnyelvű francia szótárt is bevont a vizsgálatba: pl. angol, dán, norvég, svéd, katalán szótárakat, valamint egyes franciaországi regionális nyelvekét, mint a gallo, a frankoprovenszál, vagy az észak-okcitan. Noha a francia–dán szótár vitathatatlanul a legtöbb címszót és ekvivalenciát tartalmazó kétnyelvű francia szótár, a szócikkek szerkezeti felépítése és a példaanyag szempontjából a mai francia–magyar szótárak egyértelműen a legjobb és legáttekinthetőbb kétnyelvű francia szótárak közé sorolhatók. Az előadást gasztronómiai szócikkek vizsgálata zárta, amelyből kitűnt, hogy ezek esetében – néha a régióként sokszor eltérő megnevezések miatt is – előfordulnak pontatlanságok és hiányosságok.

Örsi Tibor az anglicizmusokkal kapcsolatos jelenségekről tartotta előadását, amelyből kiderült, hogy az utóbbi időben a francia nyelvben is sok anglicizmus jelent meg, különösen a sajtónyelvben, ezzel párhuzamosan pedig sok angol végződésű ánglicizmus is elterjedt. Mindkét típusú kifejezés azonban gyakran olyan hamar tűnik el, mint amilyen gyorsan divatossá vált. Éppen ezért a szótárak szerkesztői jellemzően nem olyan ütemben veszik fel a szócikkeik közé ezen szavakat, mint ahogyan azok széles körben használatossá válnak, az anglicizmusok integrálódása tehát hosszabb folyamat – amely sokszor a szó-társzerkesztők nyitottságán is múlik.

Thierry Fouilleul a TRADOBS-projektről számolt be, amelyet az Egyetemközi Francia Központ felkérésére készít az elmúlt húsz évben megjelent francia fordításokról. Előadásában a 2008 augusztusáig publikált fordítások

alapján a legtöbbször kiadott francia szerzőket vette számba, és azt, hogy kik a „nagy vesztesek”. Érdekesség, hogy ezen a listán a XIX. század előtti szerzők közül csak Villon, Molière és Voltaire szerepel. A XIX. és XX. századi szerzőket tekintve a lista általában tükrözi a francia irodalmi kánon(oka)t, bár olyan művek is előfordulnak rajta, amelyek Franciaországban napjainkra már sokat veszítettek népszerűségükből. Az azonban valószínűleg nem meglepő, hogy a listán előkelő helyen találhatjuk Jules Verne, Robert Merle, Alexandre Dumas, Georges Simenon, Antoine de Saint-Exupéry és Guy de Maupassant műveit.

N. Kiss Zsuzsanna szerkesztői és fordítói tapasztalatairól számolt be előadásában, amelyben a könyvpiac változásait is áttekintette. Manapság nehezebb a szerkesztő feladata a könyvek kiválasztásakor, hiszen nagyon fontossá váltak a piaci érdekek, egy könyv várható sikerét azonban nagyon nehéz előre megbecsülni. Korábban évente mindössze két kiemelt időszak volt a könyvkiadásban, a könyvhét és a karácsonyi vásár, ám ma már a könyvfesztivál is fontos esemény-nyé nőtte ki magát, a könyvkiadást pedig szinte áttekinthetetlenné vált.

Seregi Tamás a filozófiai szakszövegek fordításában felmerülő speciális problémákat tekintette át. A filozófiai szakszövegek esetében különösen fontosnak tartja a fogalmak kérdését, hiszen Deleuze szavaival élve a filozófia nem más, mint fogalmak teremtése. Nemcsak a fogalmak pontos ismerete és megértése, illetve az újabb fogalmak magyarázása a szakfordító feladata, hanem el kell kerülnie a túlzott értelmezést is, hiszen ezzel az eredeti szövegben nyitva hagyott kérdések leegyszerűsödnek.

Egy fordítás milyensége nem csupán az eredeti mű, hanem szerzője megítéléséhez is nagyban hozzájárul – ezt a képet azonban befolyásolhatja a fordítóról alkotott vélemény is. Gorilovics Tivadar előadásában konkrét példákkal illusztrálta, miért volt felelőtlenység a kiváló stilisztá, Illés Endre *Vén Európa*-fordítását évtizedeken keresztül érintetlenül hagyni. A Szépirodalmi Kiadó néhai igazgatójának a legelső fordítása volt Roger Martin du Gard könyve, amely számos fordítási hibája ellenére is hosszú éveken keresztül bizalmat kapott a fordító személye miatt.

A francia csupán az egyik „munkanyelve” volt Képes Géának, akinek nevéhez több mint harminc kötetnyi műfordítás köthető. Lánya, Képes Júlia emlékezett meg a száz éve született műfordítóról, aki Izlandtól Japánig tági-totta ki a magyarul is olvasható világirodalmat. Képes Géza a latin, az angol és a francia mellett több finnugor nyelvből s egyebek között bolgár, arab és újgörög nyelvből is fordított, de még idősebb korában is belefogott újabb nyelvek tanulásába.

Talán elsőre nem is gondolná az ember, mégis könnyű belátni: a már említett ekvivalencia és szerkezeti sajátosságok mellett igen fontos tényező, hogy az eredeti és a fordított mű tipográfiai megoldásai mennyiben egyeznek vagy különböznek. Röhrig Eszter ebből a szempontból vette górcső alá Pór Judit *Bovaryné*-fordítását. Példáival rámutatott, hogy a tipográfiai jeleknek valóban jelentésteremtő erejük van Flaubert-nél, ám a fordító önkényesen, következtetlenül bánt velük, és ezek a pontatlanságok a fordítás újabb kiadásában is rendre megmaradtak.

A konferencián a fordíthatóság-fordíthatatlanság kérdése többször is, több fordítás vagy szerző kapcsán előkerült. Előadásában Tellér Gyula Stéphane Mallarmé *Kockadobás* c. kötetének olyan különlegességeire hívta fel a figyelmet, amelyek a fordítás során nagyban megnehezítették dolgát. A nyelv átadása vajmi kevés: egyrészt a többjelentésű szavakon alapuló nyelvi játékot, másfelől Mallarmé vizualitását, utalásrendszerét, egész ars poeticáját kell átmenteni egy-egy versben.

Sepsi Enikő szintén a fordíthatóság kérdését járta körül, ő azonban a kortárs francia költészet (különösen Yves Bonnefoy és Jean-Michel Maulpoix művei) kapcsán. Egyebek között azt a problémát emelte ki, amely több előadásban is megjelent: nagyon nehéz összhangot találni a magyar és a francia irodalmi hagyományok között, egyes szerzőket, jelenségeket szinte lehetetlen bárkivel, bármivel is egyértelműen rokonítani, párhuzamba állítani, így a műfordítóra nem kisebb feladat hárul, mint egy mindaddig nem létező hang megteremtése.

Kiss Sándor a fordítás nehézségeit a nyelvi rendszer kérdésének szempontjából tekintette át, szépirodalmi példákkal illusztrálva előadását. A nyelvi rendszerek, csakúgy mint a nyelvi jelek, önkényesek. Ebből adódóan a világot a különböző nyelvek más-más módon fejezik ki, bontják fel. A dolgokat pedig nemcsak a különböző nyelvekben, hanem egy adott nyelven belül is különböző módon fejezhetjük ki. Mind a denotációk, mind a konnotációk esetében eltolódásokat figyelhetünk meg a különböző nyelvek összevetésekor. A nyelvi rendszerek elemeinek materialitását jól tükrözik a szavak hangzásából, hosszúságából adódó különbségek. Az elemek hasonlóságából adódnak a rímek, emellett pedig, például, a szavak gyakorisága, felépítése és áttételes jelentései is fontos tényezők.

A Kosztolányi Könyvtámogatási Programot a Francia Intézet munkatársa, Ivelics Zsanett mutatta be. Az ismertetést kiadói kerekasztal-beszélgetés követte, amelyet Lackfi János és Palágyi Tivadar vezetett. A beszélgetésen részt vett az Akadémiai Kiadó vezető szerkesztője, Thimar Márta, az Európa Könyvkiadó igazgatója, Barna Imre, az Atlantisz Könyvkiadó igazgatója, Miklós Tamás, a Grimm Kiadó marketing munkatársa, Smelka Eszter, valamint a Tinta Kiadó igazgatója, Kiss Gábor.

A harmadik napon az előadások mindegyike a műfordítás különféle aspektusaival foglalkozott. Lőrinszky Ildikó előadásában az incipiteket, a kezdő mondatokat vizsgálta különböző regényekben, például Proust, Camus, Flaubert és Queneau szövegeiben. A magyar fordítói hagyományban a fordítónak sokszor nincs lehetősége a cím fordításába beleszólni, mert arról a kiadó dönt, így az első nagy feladata a szöveg kezdetének pontos visszaadása. A szöveg első sorai legtöbbször különösen fontos információkat közölnek az olvasóval a mű egészéről. Jó példa erre Camus *Közönye*, amely már az első sorától kezdve egyszerre vonzza és taszítja az olvasót szokatlan hangnemével és szándékos stílus-töréseivel. Éppen ezért a fordítónak alaposan értenie és értelmeznie kell a szövegét, hogy ne kerülje el figyelmét az első sorok jelentéstartalma.

Tóth Réka előadásában egy készülő műfordításkötetet mutatott be, amely az Antillákról származó kreol meséket tartalmaz, s amelyet hallgatóival együtt

fordítanak. A kreol mesék az általunk ismert mesehagyományhoz képest nagyon sajátos jegyeket hordoznak, így nem szerencsés a számunkra ismerős mesenyelven fordítani őket. Több nyelvből táplálkozó szövegekről van szó, amelyekben az „összeillesztések” jobban látszanak, nem olyan homogén a nyelvük, mint például a magyar népmeséké. A mesék a sötét éjszakából lépnek elő, a közösségben a mesélés az önmagukra és az egymásra való figyelés ideje. Bárkiből lehetett mesemondó, de az ültetvényesek a rabszolgákkal együtt hallgatták őket, ezért nem lehetett nyíltan beszélni.

A nap további előadásai ófrancia és középfancia szövegek fordításához kapcsolódtak. Szabics Imre előadásában XII-XIII. századi ófrancia szövegekből vett példákon keresztül mutatta be, hogy a mondattani és a szemantikai problémák miatt mennyire fontos ezen szövegek értelmező olvasása. Az akkori és a mai kor között fontos különbség, hogy a XII-XIII. században még csak ófrancia nyelvjárásokról beszélhetünk, nem pedig egységes nyelvről. Érdekes, hogy miközben nincs egységes ófrancia nyelv, addig Franciaország délebbi területein már létezik egységes okcitan irodalmi (költői) nyelv. Az ófrancia szavak és a mai derivátumok között megfigyelhetők szemantikai eltolódások, és az ófrancia szókincs elvont jellegéből is adódhatnak értelmezési problémák. További nehézséget jelent, hogy az eredeti szövegben szereplő fogalmakat – ilyenek például a középkori hűbéri társadalom intézményei – egészen más szociokulturális közegekben mozgó nyelven kell visszaadni.

Képes Júlia előadásában az ófrancia szövegek fordítása során felmerülő kérdéseket kísérelte meg áttekinteni. Saját fordításaiban arra törekszik, hogy a mai olvasó az ófrancia műveket mai nyelven íródott, élvezetes szöveg formájában olvassa. A tegeződés és magázódás kérdésében is döntenie kell: mivel a trubadúrköltészetben különösen fontos a távoli szerelem fogalma, így ezekben a versekben a magázódást választja, míg a Trisztán-szövegekben a szerelmesek tegeződnek.

Képes Juliához hasonlóan Rajnavölgyi Géza is saját fordításai alapján igyekezett összefoglalni az ófrancia szövegek sajátosságait. A középkori szerzők sokszor közszájon forgó, vagy más írott forrásban is megtalálható történeteket írtak le, az egyéni invenció pedig minden esetben a feldolgozás módjában nyilvánult meg. Rajnavölgyi Géza saját fordításaiban azt tartja szem előtt, hogy az adott szöveg globális megértését segítse elő, ezért a Joseph Bédier-féle átdolgozást tartja a maga számára követendő példának.

Ádám Péter három különböző Villon-fordítást hasonlított össze: Szabó Lőrincét, Vas Istvánét és Mészöly Dezsőét. Mindegyikben számtalan pontatlanságot talált, főleg a többjelentésű szavak és a szólások esetében. Ezenkívül visszatérő fordítói hiba, hogy miközben Villon szívesen gúnyolódik az udvari szerelemhez kapcsolódó egyes, már kiüresedett frázisokon, addig fordítói éppen ezeket adják az ő szájába. Habár a vizsgált fordítások közül Szabó Lőrincé a legpontosabb, filológiai pontosság tekintetében mindhárom szöveg hagy kívánnivalót maga után. Ennek az is oka, hogy a XX. századi versfordítási hagyomány a formahűségre, és nem a szöveghűségre törekedett. Ádám Péter előadása is rámutatott arra az általános problémára, hogy a régi nyelvállapotokat tükröző szövegeknél mindig fontos kérdés, hogy milyen nyelvállapotra fordíthatók.

A konferenciát Szabó Dávid szavai zárták le, aki megköszönte a résztvevők változatos előadásait, a termékeny vitákat, valamint a közönség kitartó figyelmét. Kiemelte, hogy a konferencia mind az aktuális problémák megfogalmazására, mind az elmúlt húsz év során történtek áttekintésére lehetőséget teremtett. Az előadások szövege magyar nyelven, francia rezümékkel jelenik majd meg. A *Revue d'Études Françaises* 15. számának elektronikus kiadásában az összes előadás olvasható lesz, míg a nyomtatott kiadásban gazdag válogatást találhatunk majd a szövegekből.

Ezen összefoglaló szerzőinek eszébe jutott Szabó Lőrinc, aki azt írta *A műfordítás öröme* című művében: „Így születik a műfordítás hódolatból, élvezetből, teremtő lázból és kényszerűségből. A többi: műhelytitok...” S a műhely nyitott ajtaján most három napon át beleshetett a hallgatóság.

További információk a konferenciáról

A konferencia programja: http://cief.elte.hu/Espace_recherche/colloques/muforditas_prog.htm

Az absztraktok: http://cief.elte.hu/Espace_recherche/colloques/muforditas_Abstracts.htm

Fotóalbumok: http://cief.elte.hu/Espace_recherche/colloques/muforditas_photo.htm

<http://picasaweb.google.hu/konferencia.cief/KonferenciaCIEF?feat=email#>

Fordítástudomány 2010.
XII. Fordítástudományi Konferencia
és FTT-öregdiák-találkozó
VII. Fordítástudományi PhD Konferencia
(Budapest, 2010. március 25-26.)

Robin Edina

E-mail: robin@beltav.hu

2010 márciusában immár tizenkettedik alkalommal került sor *A magyar fordítók és tolmácsok napja* című kétnapos rendezvényre, amelyen hagyományosan a fordítóképzés és a fordítástudomány képviselői, valamint gyakorló fordítók és tolmácsok találkoznak és osztják meg egymással tapasztalataikat, eredményeiket. A konferenciát ismét együtt rendezte meg az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke, az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt., valamint a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete.

A konferencia első napján, az ELTE BTK Trefort kerti kampuszán került sor a VII. Fordítástudományi PhD Konferenciára és a Fordító és Tolmácsképző Tanszék XII. Fordítástudományi Konferenciájára és öregdiák-találkozására. A konferencia második napjának helyszíne az Országház Delegációs terme volt, ahol a fordítás és tolmácsolás gyakorlatának kiemelkedő személyiségei szóaltak fel a kis és nagy nyelvek fordításának legfontosabb kérdéseiről, utóbbi esemény szűk körű rendezvény volt, a részvételt előzetes regisztrációhoz kötötték.

Az első nap délelőttjén a BTK Kari Tanácstermében a Nyelvtudományi Doktoriskola Fordítástudományi Doktori Programjának hallgatói mutatták be legfrissebb kutatási eredményeiket. A konferenciát Kurián Ágnes nyitotta meg, aki köszöntötte a szakma összegyűlt képviselőit, és röviden bemutatta az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének és Fordítástudományi Doktori Iskolájának munkáját.

Elsőként Zajacz Zita, másodéves fordítástudományi doktori hallgató lépett a hallgatóság elé, és tartotta meg előadását, *A becsületesség nyelvi kifejezése a finn kultúrában* címmel. Előadásában részletesen kifejtette, miként vált a *rehellisyys*, azaz a *becsületesség* fogalma kulturális értékeket hordozó kulcsszóvá a finn nyelvben. Wierzbicka módszerét követve, amelyet a természetes szemantikai meta-nyelvet kutató nyelvész eredetileg az angol *fair play* kifejezés kulturális jelentéstörténetére dolgozott ki, Zajacz Zita nyelvi adatokkal, irodalmi szemelvényekkel és a szellemtörténeti háttér ismertetésével ábrázolta a finn *reilu* és *rehellinen* fogalmak jelentésének alakulását.

A második előadó, Bozsik Gyöngyvér elsőéves hallgató merőben új témát mutatott be a fordítástudomány területén. Kutatásának tárgya az *Operaszövegek fordítása a fordító, az énekes és a közönség szemével*. Az operát, Gorlée munkájára

hivatkozva, mint többcsatornás, poliszenzuális kommunikációt a multimédia-fordítás témakörébe sorolta. Kutatása alapjául Mozart *Figaro házasságának* két áriája szolgált. Előadásában ezeken keresztül mutatta be az operafordítás nehézségeit, amelyek között a nyelvi dilemmák mellett ott szerepel a ritmus, a szöveg és a zene összhangjának kihívása is. A nehézségek ismertetése után végül összevetette az áriák különböző énekelt, illetve felirat formájában használt szövegváltozatait, és rávilágított a szövegbeli módosítások és eltérések feltételezhető okaira.

Az operafordításokat a szinkrontolmácsolás témaköre követte. Bakti Mária, aki már kiterjedt kutatásokat végzett a szinkrontolmácsolás terén, azon belül is a megakadások vizsgálatában, *A szinkrontolmácsok célnyelvi, félspontán és spontán beszédprodukciónak összehasonlítása* címmel tartotta előadását. Kutatásának célja, hogy összehasonlítsa az angolról magyarra szinkrontolmácsolt szövegekben, és a tolmácsok magyar spontán és félspontán beszédében előforduló megakadásokat, valamint elkülönítse a szinkrontolmácsolásra jellemző megakadás-mintázatot. A beszédprodukciónak különböző típusainak vizsgálatával meghatározható, mely nyelvi szinteken lépnek fel ezek a problémák, és milyen okokra vezethetők vissza. A megakadások előfordulási gyakorisága alapján Bakti Mária felvázolta a típusok közötti különbségeket és hasonlóságokat, és végül bemutatta azokat a tényezőket, amelyek a szinkrontolmácsok beszédprodukciónak megkülönböztetik a spontán és félspontán beszédétől.

A konferencia első szekciójának következő előadója, Zachar Viktor első-éves hallgató a neologizmusok témakörével mutatkozott be a szakma képviselői előtt. Előadását *Simsen, harten és pimpen – Neologizmusok a mai német nyelvben és lehetséges magyar fordításaik* címmel, a nyelv folyamatos változása miatt kialakuló új kifejezésekről tartotta. A szakirodalomban tárgyalt neologizmusok bemutatása után négy különböző szócsoporthoz jellemzőit részletezte: az angoltól átvett jövevényszavak, az angol és német tagokból álló összetett kifejezések csoportját, a szóteremtést és a szóalkotást, valamint a diáknyelv neologizmusait. A kifejezések bemutatása után azok lehetséges vagy már létező magyar fordításait ismertette, és kitért arra is, mik lehetnek az okai annak, hogy egy adott új kifejezés meghonosodik egy nyelvben vagy sem.

Zachar Viktor előadása után a hallgatóság feltehetette kérdéseit az előadónak, illetve hozzászólhattak a bemutatott prezentációkhoz. Több gratuláció, kérdés, sőt javaslat is elhangzott a szakma jelenlévő képviselőitől, amelyekkel segítséget és iránymutatást kívántak adni a fiatal kutatóknak. Különösen Bozsik Gyöngyvér előadása keltett nagy érdeklődést, akinek új és érdekes kutatási témája számos kérdést felvetett a hallgatóság körében. A rövid vita után kávészünet következett, majd folytatódott az előadások sora.

A következő előadót a második szekció elnöke, Károly Krisztina mutatta be a hallgatóságnak. Harsányi Ildikó a metaforák fordításának nehézségeivel foglalkozott *A metafora mint az alternatív konceptualizáció eszköze a fordításban* címmel. A metaforát a kognitív nyelvészet elméletein keresztül közelítette meg, nem pusztán stilisztikai, dekorációs elemként, hanem mint a fogalmi struktúrák nyelvi leképezéseit. Előadásában arra keresett választ a bemutatott francia–magyar példákon keresztül, hogy a fordító mennyiben és miért él

az alternatív konceptualizáció eszközével, ha az adott fogalmi metafora nyelvi megjelenítése a célnyelvben a forrásnyelvi metaforikus kifejezéssel is megvalósítható volna.

Károly Adrienne, a Fordítástudományi Doktori Program másodéves hallgatója ezután az *Európai uniós szakszövegek fordításai során fellépő lexikai, szintaktikai és szövegszintű fordítási hibák visszatérő mintázatai* címmel tartotta előadását. Részletesen ismertette empirikus, korpusz-alapú kutatásának eredményeit, amely uniós szakszövegek tanulói fordításaiban előforduló lexikai, szintaktikai és szövegszintű fordítási hibák azonosítását és elemzését tűzte ki célul. A fordítási műveleteken alapuló kategorizálás után a leggyakrabban előforduló hibákat abból a szempontból vizsgálta, hogy a fordítási kompetencia mely elemeihez köthetők. Károly Adrienne előadásával arra hívta fel a figyelmet, milyen fontosak a szövegszintű, lokalizált kutatások a nyelvpedagógia módszereinek és céljainak kidolgozására, a fordítói kompetencia fejlesztésére nézve.

Horváth Péter Iván, a Fordítástudományi Doktori Program végzett hallgatója folytatta a fordítási hibák témáját. Előadásában szemére vetette a leíró fordítástudománynak, amely a fordításban fellelhető jelenségek értékítélet nélküli leírását tűzi ki célul, hogy szándékosan megfelelkezik bizonyos értékelést megkövetelő elemek vizsgálatáról. Ezek közé tartozónak látja a fordítási hibát is. Horváth Péter arra kísérelt választ adni, mit nevezünk fordítási hibának, és mihez viszonyítva nevezhetjük annak a célnyelvi szöveg bármely részét. Idézetek egész sorát vonultatta fel a populáris kultúra ismert alkotásaiból. Bemutatta, hogy egy hiba alkalmasint jó megoldásnak is bizonyulhat, ezért fontos megkülönböztetni a valódi hibákat a nehézségek leküzdésére irányuló fordítási stratégiáktól.

Horváth Péter Iván előadását újabb kérdések és hozzászólások követték. A fordítási hiba gyakran vitatott kérdése itt is több gondolatot és észrevételt ihletett. Gyakorlott fordítók szólaltak fel és osztották meg a hallgatósággal véleményüket arról, mit tartanak fordítási hibának, és mi tekinthető inkább fordítási stratégiának. Válasz érkezett több olyan kérdésre is, amelyet Horváth Péter vetett fel bizonyos fordítói megoldásokkal kapcsolatban: többek között arra is, miért döntött úgy a fordító, hogy a népszerű lengyel rajzfilmsorozat magyar változatának címét az eredetihez hasonlóan a *Lolka és Bolka* formában fordítja. Károly Krisztina elnök asszony azt javasolta, talán ideje egy alternatív kifejezést találni a fordítási „hiba” helyett. A vita lezárultával az ebédszünet következett, majd délután folytatódott a tudományos előadások sora.

A délutáni szekciót *Fordítás és terminológia Európában* címmel G. Láng Zsuzsa nyitotta meg, üdvözölte a megjelent hallgatókat és a konferencia külföldi vendégeit, majd Dezső Tamás, az ELTE Bölcsészettudományi Karának dékánja tartott megnyitó beszédet.

Elsőként Wolter Witteveen (Head of Multilingualism and Interpreter Training Support DG for Interpretation European Commission) tartott előadást a tolmácsolás kérdéseiről az alkalmazó és az oktató szempontjából. Beszámolt arról, hogyan támogatja az SCIC az egyes uniós tagországok tolmácsképzését, és hogyan segítik javaslataikkal és tapasztalataikkal a képzést a gyakorló tolmácsok.

Jancsi Beáta, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának nyelvi tisztviselője előadásában az Európai Unió intézményeinek megújult felvételi eljárásának részleteit ismertette a leendő uniós fordítók és tolmácsok számára. Felhívta a figyelmet a határidők betartásának fontosságára, valamint arra, hogy az uniós munkalehetőségek pályázatainak feltételei megváltoztak. Prezentációjában bemutatta a szükséges formanyomtatványokat, és gyakorlati információkkal nyújtott segítséget a jelentkezéshez.

A kávészünet után Kurián Ágnes elnökletével folytatódott tovább a konferencia. A következő előadó, Fischer Márta, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának munkatársa *Terminológus az Európai Unióban* címmel tartott beszámolót az uniós intézmények terminológusaival készített interjúkban szerzett tapasztalatokról. Részletesen ismertette a HUTERM magyar terminológiai gyűjtemény használatát. Elmondta azt is, hogy a terminológia fejlesztése ma már önálló munkát igényel az Európai Unióban, és a hazai szakértők konszenzusa híján a brüsszeli fordítókra hárul a feladat, hogy megteremtsek a szakkifejezések táráát. Az interjúkból arra is fény derült, hogy a terminológia kérdése nap mint nap kihívás elé állítja az uniós fordítókat, és így a terminológia az egyik legaktuálisabb téma a fordítástudomány és a gyakorlat terén is.

A délutáni szekció utolsó előadását Bán Miklós tartotta a fordítói munka gyakorlati kérdéseiről. Az Espell csoport tulajdonos-ügyvezetője a fordítói munka mindennapi kihívásairól szólt. Előadásában arról is beszélt, miként vált mára a fordítás színvonalas szakmai szolgáltatásból olcsó tömegcikké, miként befolyásolja a munka minőségét a fordítás díja, és milyen a piaci versenyhelyzet a fordítóirodák között. A megnövekedett igények és a sürgős határidők miatt a megrendelők ma már megelégszenek a gyengébb minőséggel is, teret engedve ezzel a szakmai színvonal süllyedésének. A kilencvenes évek végén az Espell volt az első fordítóműhely, amely nonstop irodaként hirdette magát, mindemellett a minőségi, professzionális munkára törekedett. Bán Miklós a fordítói munka színvonalának megőrzését hangsúlyozta a szakma fejlődésének érdekében.

A színvonalas szakmai fórum után az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének végzett hallgatói tanáraikkal együtt a hagyományos öregdiák-találkozón gyűltek össze az ELTE BTK Trefort kerti kampuszának F épületében. Kötetlen beszélgetések keretén belül folytatódott tovább a tudományos eszmecsere egy kellemes, svédasztalos vacsora mellett.

A konferencia eseményeit ebben az évben is nagy érdeklődés kísérte, ez is kiválóan érzékelteti a fordítás és tolmácsolás kérdéseinek aktualitását és fontosságát mind a tudomány, mind a gyakorlat terén. A bemutatott témák változatossága tanúskodik a fordítástudomány mint interdiszciplináris tudományág sokszínűségéről és gyakorlati jelentőségéről. A Fordítástudományi Doktori Program hallgatóinak egyéni kutatásairól szóló beszámolók pedig egyértelműen a program sikerét és tudományos jövőjének biztosíthatóságát jelzik.

Az OFFI által rendezett második napnak – amelynek témája „*Kis nyelv – Nagy nyelv – Fordítás*” volt – az Országház Delegációs terme adott otthont, méltó helyet biztosítva a fordítástudomány és fordításügy nyelvi közvetítésben elfoglalt kiemelkedő szerepének. A terem korlátozott befogadóképessége miatt

a rendezvényen való részvételt előzetes regisztrációhoz köthették. A regisztrálni szándékozók száma jelentősen meghaladta a megengedett keretet, a konferencia szóvivői szinte végig teltházas előadásokat tartottak. A szakmai találkozót két nagyobb, technikai szünettel tagolták, a szünetekben tovább folytatódtak az élénk eszmecsere.

A jól felépített nyitó előadást Horváth Péter Iván, nyelvész, szakfordító-tolmács, az OFFI lektora tartotta *Kis nyelvek és nagy nyelvek nyelvészeti szemmel* címen. A fordítástudomány interdiszciplináris jellegét hangsúlyozza, hogy számtalan alapfogalom, mint például az anyanyelv vagy másodnyelv, megfelelő magyarázatra, tisztázásra szorul, ami a nyelvész számára sem könnyű feladat. Az előadó minden részletre kiterjedő pontossággal határozta meg a kis és nagy nyelvek különböző lehetséges felosztási szempontjait, típusait, külön kitérve a szociolingvisztikai szempontú elemzésre is. Végül a konferencia többi előadásához kapcsolódva a kis nyelvek fordítási viselkedését vizsgálta.

Ezt követően Egyedi András, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság-Régiók Bizottsága magyar fordítóosztályának vezetője a pivot-rendszer működését mutatta be az EU-intézmények fordítószolgálatainál, amely a többnyelvű intézményeknél előforduló nyelvkombinációk számának jelentős szűkítésével elősegíti a politikai közgyűlésként működő intézmények tevékenységét.

Az ebédszünet utáni első felszólaló, Simon Adrienn, kínai szakfordító-tolmács „*Kis nyelvek tolmácsolási nehézségei*”-ről tartott rendkívül színes, gyakorlatorientált előadást különös tekintettel a szótárhiány okozta nehézségekre, a rendszerszerű szakmai előképzés, ágazati szakismeret, szakanyagok, kétnyelvű referenciaanyagok hiányára.

Görög Ibolya, protokollszakértő hivatásos tolmácsoknak adott protokolltanácsokat sajátos humorral fűszerezve példáit. Szavait általános derűltség kísérte, előadása üdítő színfolt volt, minden résztvevő számára emlékezetes marad.

Ruttai Márta, az OFFI fordítója és Szekeres Csaba, az M-Prospect üzletág-vezetője az SDL Trados technológia OFFI-ban történő bevezetésének tapasztalatait osztotta meg a közönséggel. A fordítási memória és a fordítási egységek-ből kialakított adatbázis alkalmazásával biztosított a következetes terminológia használata, valamint rövidebb határidővel, nagyobb kapacitást igénylő, terjedelmesebb szövegek egységes fordítása.

A kávészünet után Boronkay Zsuzsa, az OFFI szakfordító-lektora a magyarországi kisebbségek nyelvhasználatát mutatta be. Rendkívül körültekintő, statisztikai adatokkal is megalapozott előadásában a regionális, kisebbségi nyelvek magyarországi helyzetét ismertette. Kitért azokra a jogi dokumentumokra és törvényekre, amelyek a kisebbségi nyelvek szolgálatában állnak és védelmüket szolgálják, foglalkozott a kisebbségek gyakorlati érvényesülésével, a nyelvhasználat területeivel.

Ezután Schaffler György az MFTE elnöke tartott előadást *A kis nyelvek sajátosságai a fordításban és a tolmácsolásban* címmel. Végül Elter István, az OFFI vezérigazgató-helyettese vázolta, hogyan alakulhatnak a nyelvek és az emberi sorsok a státusziratok tükrében, különös tekintettel a személy- és földrajzi nevek átírásából eredő, időnként irracionális szituációkra.

Az előadásokat követő élénk vita alapján felmerült, hogy jó lenne gyakrabban rendezni olyan összejöveleteket, amelyeken a tágabb fordító-tolmács szakma megvitathatna egy-egy alapvető, vagy akár aktuális kérdést. Ezért tervezi az OFFI, hogy megteremti ennek lehetőségét évi két-három alkalommal oly módon, hogy az érdeklődő szakmabelieket bevonja a program összeállításába. Kérjük, hogy témajavaslatait jutassa el a vezsenyi@offi.hu e-mail címre.

ELTE BTK

NYELVTUDOMÁNYI DOKTORISKOLA

FORDÍTÁSTUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM

Jelentkezés a 2011/2012-es tanévre

A fordítástudományi PhD programot a 2011/2012-es tanév őszi félévében is indítja az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskolájának keretein belül. Olyan jelentkezőket várunk, akik lehetőleg valamilyen idegennyelv-szakos egyetemi végzettséggel rendelkeznek, vagy idegennyelv-tudásukat igazolni tudják, van már némi fordítási és/vagy tolmácsolási gyakorlatuk, és érdeklődnek a nyelvi közvetítés elméleti kérdései, valamint a fordítás és tolmácsolás empirikus kutatása iránt. Jelentkezés: március-április, felvételi beszélgetés: május-június. A jelentkezés beadása előtt feltétlenül keresse meg személyesen a programvezetőt, dr. Klaudy Kingát (kklaudy@ludens.elte.hu).

További információ:

(1) ELTE BTK Doktori és Habilitációs Ügyek Irodája
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A I. emelet 114–121.
Tel.: 4 116500/ 5176, 5164, 5161
Irodavezető: Csoba Alice

(2) ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F I. emelet 9–11.
Tel: 4 11 6500/5894. Fax: 4855217
Irodavezető: Papp Sándorné (pappjutka@ludens.elte.hu)
Honlap: www.elteft.hu

Franz Pöchhacker, Arnt Lykke Jakobsen és Inger M. Mees (eds)

Interpreting Studies and Beyond –

A Tribute to Miriam Shlesinger

(Copenhagen Studies in Language 35, Frederiksberg:
Samfundsliteratur Press. ISBN 978-87-593-1349-7)

Bakti Mária

E-mail: baktimar@freemail.hu

A kötet, amely Miriam Shlesinger 60. születésnapja alkalmából született, mind a fordítás, mind a tolmácsolás iránt érdeklődők számára izgalmas olvasnivalót kínál. Miriam Shlesinger az izraeli Bar-Ilan Egyetem professzora, akit a kötet bevezető cikkében Franz Pöchhacker mutat be, és méltatja az ünnevelt fordítás- és tolmácskutatás területén kifejtett munkásságát. A kötet olyan változatos, mint Shlesinger professzor munkássága, aki saját pályafutását így jellemzi: “I went to Israel to study medicine, so I enrolled in musicology in order to become a translator” [Azért mentem Izraelbe, hogy orvosnak tanuljak, ezért zenetudomány szakra iratkoztam be, hogy fordító legyek] (Pöchhacker 2007: 5, a szerző fordítása).

Méltató soraiban Franz Pöchhacker kitér arra is, hogy Miriam Shlesinger nem csak a munkája iránt elkötelezett, hanem a családja és tágabb környezete iránt is; az emberi jogok és a béke védelmezője, az *Amnesty International* izraeli végrehajtó bizottságának egykori elnöke (1989–1994). 1983 óta dolgozik konferenciatolmácsként, az AIIC tagja. A tolmácsolás mellett elismert műfordító és a tolmácsolás- és fordításkutatók közösségének aktív és elismert tagja. 1989 óta a *Target* című folyóirat angol stilisztikai szerkesztője, 2004 óta az *Interpreting* című folyóirat szerkesztője. Franz Pöchhacker szerint kutatóként munkássága innovatív, inspiráló és széleskörű (Pöchhacker 2007: 19).

A bevezetőben Pöchhacker a tolmácsoláskutatás nagy paradigmái (Pöchhacker 2004) alapján foglalja össze Miriam Shlesinger eddigi munkásságát. A tolmácsoláskutatás fordítástudományi paradigmájához köthetőek Shlesinger azon kutatásai, amelyekben a fordítástudomány normái alapján közelítette meg a tolmácsolás folyamatát, vizsgálta a szinkrontolmácsolás és a kohézió, illetve az intonáció kapcsolatát. Pöchhacker szerint a tolmácsoláskutatás másik nagy paradigmája a dialógus-alapú tolmácsoláskutatás; Miriam Shlesinger már Roy (2000) és Wadensjö (1998) kutatásai előtt foglalkozott a dialógus-tolmácsolás kérdéseivel a bírósági tolmácsolásról szóló tanulmányaiban, amelyek a tolmács szerepét, státuszát, hatalmi helyzetét vizsgálták a bírósági tárgyalásokon. A tolmácsolás kutatásában fontos szerepet játszott a kognitív paradigma is, Miriam Shlesinger munkái ebbe a kutatási irányzatba is illeszkednek, mivel kutatásokat végzett a szinkrontolmácsok figyelem-megosztásával

és figyelem-gazdálkodásával kapcsolatban Baddeley munkamemória-modellje alapján.

A Miriam Shlesingert köszöntő kötet öt részből áll: (1) Gyökerek, (2) Konferenciatolmácsolás, (3) Közösségi tolmácsolás, (4) 'Crossing Over', (5) Tolmácsok a szépirodalomban. Ahogyan azt a címek is mutatják, a kötet nem csak a tolmácsoláskutatók számára szolgálhat érdekes olvasmányokkal, hanem a fordításkutatás iránt érdeklődők számára is érdekes lehet.

Az első rész Gideon Toury *What can the Bible tell us about translation in antiquity?* (Hogyan jelenik meg az ókori fordítás a Bibliában?) című tanulmányát tartalmazza. Toury a kutatások alapján arra a következtetésre jutott, hogy a héberrel, illetve a héberre történő fordítás i.e. 1000 körül kezdődött; ebből az időből a Biblián kívül nagyon kevés héber nyelvű dokumentum maradt fenn. Ennek fényében nem meglepő, hogy a héber Biblia számos fordítást és fordításra való nyílt vagy rejtett utalást tartalmaz. A Bibliában előforduló fordításokat és fordításra történő utalásokat Toury négy csoportba osztja. Az első csoportba tartozik a fordítás, illetve fordított szavak jelenléte, ezekből viszonylag keveset talál. A második csoportba tartoznak az implicit vagy explicit fordítottként jelölt szövegek a Biblia szövegében. A fordított szövegeken kívül a Bibliában párhuzamos szövegeket is találunk héber és arámi nyelven. A harmadik csoportba azok az esetek tartoznak, amikor a héber Biblia egy fordítási vagy tolmácsolási helyzetet ír le, ilyen például József és testvéreinek találkozása. A negyedik csoportba Toury azokat a példákat sorolja, amikor a szövegben előforduló homályos utalásoknak, jelenségeknek létezik egy fordításhoz köthető magyarázata is.

A kötet második része a konferenciatolmácsolás területéről tartalmaz tanulmányokat. Jennifer Mackintosh *Conference Interpreting as a profession and how it got that way* (Hogyan vált a konferenciatolmácsolás önálló szakmává) című tanulmányában a szerző azt mutatja be, hogyan vált a konferenciatolmácsolás az elmúlt 50 év során önálló, elismert szakmává. A szakmaiság fontos ismérve a szakmai szervezet (AIIC) és a szakmai Etikai Kódex létezése. A szakmai szervezet létrehozása mellett azt is fontos előrelépésnek tekinti Mackintosh, hogy a konferenciatolmácsolás tudományos kutatása is megkezdődött, és a tolmácsok képzésébe is beépítik a legújabb kutatási eredményeket.

A konferenciatolmácsolás múltját felvázoló Mackintosh után Robin Setton *Staying relevant: interpreting in the information age* (Relevánsnak maradni: tolmácsolás az információ korában) című tanulmánya a konferenciatolmácsolás jövőjét, a konferenciatolmácsolás előtt álló kihívásokat vázolja. Setton három olyan tényezőt különít el, amelyek hatással lehetnek a szakma jövőjére:

- (1) az új régiók és feltörekvő piacok tolmácsolási igényei
- (2) a modern technológia hatása a tolmácsolásra
- (3) új nyelvkombinációk

Setton részletesen elemzi, hogyan hat a tolmácsolásra az, hogy egyre növekszik az emberek számára elérhető információ, illetve hogy mára vitathatatlanul az angol lett az uralkodó világnyelv. Arra is kitér, hogy a technológia az élet minden területén jelen van, különös tekintettel a gépi fordításra és

tolmácsolásra, amelyek iránt újra növekszik a bizalom. Ezek a változások új kihívásokat jelentenek a tolmácsok számára. Habár Európában már szakmának tekinthető a konferenciatolmácsolás, Setton elemzi, hogy az új piacokon a gazdasági és kulturális változások miatt a konferenciatolmácsok egészen más szakmai és kulturális környezetben dolgoznak, mint európai kollégáik. A hagyományos európai konferenciatolmácsolás szakmai jellemzőitől némileg eltérnek a közösségi tolmácsolás jellemzői; ezeket Setton részletesen és szemléletesen jellemzi. A fő különbséget a konferenciatolmácsolás és a közösségi tolmácsolás között három paraméterrel jellemzi: a közelség, a formalitás, és a szükséges tudás tengelyei mentén.

A közösségi tolmácsolás és a fejlődő piacokon dolgozó tolmácsok munkájának elemzése után Setton a fejlett világban dolgozó konferenciatolmácsok előtt álló kihívásokat veszi sorra. A tolmácsok már nem játszanak központi szerepet az eseményekben, gyakran még a konferencia helyszínén sem kell jelen lenniük. A távolsági *remote* tolmácsolás több stresszel jár, mint a hagyományos tolmácsolás, ezen felül elidegenítő és demotiváló, ami nem járul hozzá a tolmácsolás jó minőségéhez. Setton arra is kitér, hogy a távolsági *remote* tolmácsolás során a tolmácsok nem látják az előadót és a hallgatóságot. A tolmácsolási gyakorlat változásai után Setton a tolmácsolás kutatásának változásait ismerteti. A jelenlegi elméletek hiányosságait leginkább abban látja, hogy az elméletek elhanyagolják a tapasztalat, szakértelem (*expertise*) szerepét a tolmácsolásban. Az *expertise* azt jelenti, hogy az alapvető képességeket új módon tudjuk kombinálni, annak érdekében, hogy az megfeleljen az új feladatnak. Ezek után Setton egy új tolmácsolási taxonómiát vázol, és definiálja a tolmácsolást.

Jacelyn Harmer *Relay interpretation: a preliminary study* (Közvetítő nyelven keresztül történő (*relay*) tolmácsolás: előtanulmány) című műve azzal foglalkozik, hogy milyen változásokhoz vezet a forrásnyelvi tartalomban a közvetítő nyelven keresztül történő (*relay*) tolmácsolás. A releváns szakirodalom áttekintése után Harmer egy olyan kutatás eredményeit ismerteti, ahol közvetlen és relay tolmácsolás eredményeként született célnyelvi szövegeket hasonlított össze. Mivel a közvetlen és a relay tolmácsolást befolyásoló tényezők nem azonosak, más tényezők befolyásolják a forrásnyelvi üzenet egy részének elvesztését a közvetlen és a relay tolmácsolás során. Azonban a közvetítő nyelven keresztül történő tolmácsolás máig kevésbé kutatott téma, ezen a területen további vizsgálatok szükségesek.

A kötet második részét Barbara Moser-Mercer tanulmánya zárja, amelyben a szerző a *Master in interpreter training course* (Tolmácstanár mesterképzés) során használt e-learning módszerekkel kapcsolatban felmerült elméleti és gyakorlati kihívásokat ismerteti.

A kötet harmadik része a közösségi tolmácsolással foglalkozik. A közösségi tolmácsolás a tolmácsoláskutatás viszonylag új területe, amely a tolmácsoláskutatásban végbement társadalmi fordulat után kapott egyre növekvő figyelmet. A fordításkutatásban végbement kulturális fordulathoz (Snell-Hornby 2006) hasonlóan, Pöchhacker szerint a tolmácsoláskutatásban társadalmi fordulat kezdődött a kilencvenes évek végétől (Pöchhacker 2003: 215); olyan kutatási irányok kerültek a középpontba, amelyek egy-két évtizeddel korábban

marginálisnak tűntek volna. Pöchhacker szerint a változást jelző egyik mérőföldkő a 2000-ben tartott Nemzetközi Tolmácsoláskutatási Konferencia volt (*International Conference on Interpreting Studies, Forlì*). A konferencián elhangzott válogatott tanulmányokat tartalmazó kötet előszavában a szerkesztők, Giuliana Garzone és Maurizio Viezzi a következő megállapítást teszik:

...this is probably the most important single element of novelty in the field: the recognition that interpreting is not only conference interpreting, although this has been the traditional focus of the discipline from the outset, and that other modes have neither lesser importance nor lesser dignity (Garzone and Viezzi 2002: 5) [a terület talán legjelentősebb változása az a felismerés, mely szerint a tolmácsolás nem csak a konferenciatolmácsolást jelenti, habár hagyományosan ez volt a terület középpontjában; a tolmácsolás többi típusa is ugyanolyan fontos és ugyanolyan méltósággal rendelkezik] (a szerző fordítása).

A közösségi tolmácsolásról szóló rész első tanulmányában Ruth Morris az angol nyelvterületen dolgozó bírónak a bírósági tolmácsokhoz való hozzáállását vizsgálja.

Franz Pöchhacker tanulmányában az egészségügyi tolmácsolás helyzetét vizsgálja Ausztriában. Tanulmányában egy esettanulmányt elemez és megállapítja, hogy szükség van, illetve szükség lenne szervezett tolmácsszolgáltatás létrehozására az osztrák kórházakban.

Helen Slayter és Terry Chesher a pontosság (*accuracy*) és a tolmácsolás kapcsolatát vizsgálja. A tanulmány szerzői azt vizsgálják, hogy a gyakorló közösségi tolmácsok hogyan vélekednek a pontosság szerepéről a közösségi tolmácsolásban. Eredményeik azt mutatják, hogy a tolmácsok alárendelik a pontosságot a sikeres kommunikációnak; sokszor azért adnak hozzá az eredetihez, hogy áthidalják a kulturális különbségeket. A vizsgálatból az is kiderült, hogy a tolmácsok pontosságról alkotott véleménye szoros kapcsolatban van azzal, ahogyan a tolmácsok saját szerepüket látják a fordítási szituációban.

A kötet negyedik részének címe *Crossing Over*; ezek a tanulmányok tudományterületek határain átvélő vizsgálatok eredményeit mutatják be, megerősítve Daniel Gile megállapítását, amely szerint a szinkrontolmácsolás során lezajló összetett folyamatok megértéséhez interdiszciplináris megközelítésre van szükség (Gile 2000).

Anthony Pym Miriam Shlesinger MA dolgozatát ismerteti angol nyelven. A dolgozatban Shlesinger a fordítástudományból átvett kiegyenlítődési univerzálét alkalmazza a tolmácsolás kutatásában. A kiegyenlítődési univerzálé szerint a fordított szövegek egy kontinuum középpontja felé mozognak (Baker 1996: 184), más szavakkal, a fordított célnyelvi szövegek inkább egymásra hasonlítanak, semmint a célnyelven született eredeti szövegekre. Shlesinger azt vizsgálta, hogy létezik-e hasonló kiegyenlítődési univerzálé a szinkrontolmácsolásban. Hipotézise az volt, hogy a szerkesztett forrásnyelvi szövegek célnyelvi megfelelői kevésbé lesznek szerkesztettek, míg a spontán forrásnyelvi szövegek szerkesztettebbek lesznek a célnyelven. Shlesinger hipotézise kézenfekvőnek

látszik, hiszen a szinkrontolmácsolási gyakorlat alapján logikus, hogy a forrásnyelvi szövegben előforduló hezitálásokat a tolmács kihagyja, így időt takarít meg, és minden kihagyás a szerkesztett szövegek felé vezet. Amikor viszont a tolmácsoknak szerkesztett szöveget kell tolmácsolniuk, például egy előre megírt beszédet vagy jogi szövegeket, akkor a célnyelvi szöveg az eredetinel spontánabb lesz, mivel ez az írott szöveg szóbeli változata.

A szövegek szerkesztettségét Schlesinger négy paraméter alapján vizsgálta: tervezettség foka, közös tartalom és tudás, szókincs és az érintettség foka (degree of involvement). Ezen paraméterek alapján került meghatározásra a forrásnyelvi szövegek szerkesztettségi foka, vagyis elhelyezkedésük a szóbeli / spontán – szerkesztett / formális skálán. Schlesinger eredményei az összes szerkesztett forrásnyelvi szöveg esetében azt mutatták, hogy célnyelvi megfelelőjük sokkal spontánabb lett, a skálán a szóbeliség jellemzői felé mozdultak el. A spontán forrásnyelvi szövegek esetében azonban nem ilyen egyszerű a helyzet, itt az eredmények vegyes képet mutatnak. Úgy tűnik, hogy a spontán forrásnyelvi szövegek a fordítás során még spontánabbak lettek. Összegzésképpen elmondható, hogy Schlesinger eredményei alátámasztják a szinkrontolmácsolási beszédproduktó alapvetően beszélt, szóbeli természetét.

Graham H. Turner tanulmányában egy másik határterületet vizsgál; a konferenciákön zajló jeltolmácsolást. A jeltolmácsolás korábban a tolmácsoláskutatás perifériáján helyezkedett el, majd a közösségi tolmácsolás keretén belül vizsgálták. Turner felhívja a figyelmet arra, hogy a jeltolmácsolás nem csak a közösségi, hanem a konferenciatolmácsolás kontextusában is előfordulhat. A cikk egy kérdőíves felmérés eredményeit ismerteti a brit jeltolmácsok konferenciatolmácsolási tapasztalatairól, illetve arról, hogy konferenciákön milyen feltételek mellett zajlik a jeltolmácsolás.

Jakobsen, Jensen és Mees tanulmányához Schlesinger és Malkiel cikke nyújtotta az inspirációt, amelyben azonos gyökerű szavak fordítását és tolmácsolását hasonlították össze (Schlesinger és Malkiel 2005). Jakobsen, Jensen és Mees a fordítás és a tolmácsolás közötti kapcsolatokat vizsgálják az idiómák fordításán keresztül: fordítás és blattolás során hasonlították össze 12 angol idiomatikus kifejezés dán fordítását.

Barbara Dragsted és Inge Gorm Hansen a fordítás és a tolmácsolás közötti szinergiákat vizsgálja. A tanulmányban a fordítás és a tolmácsolás során zajló megértési és produktó folyamatokat tanulmányozzák, különös tekintettel a hagyományos fordítás és a fordított szöveg kimondása közötti különbségekre, valamint a hagyományos tolmácsolás és a feliratokkal támogatott tolmácsolás közötti különbségekre.

A kötet ötödik része *A tolmácsok az irodalomban* címet viseli, és valódi csemege a tolmácsoláskutatóknak, és mindazoknak, akik érdeklődnek a tolmácsolás iránt. Ingrid Kurz négy irodalmi műből mutat be tolmácsokat; véleménye szerint az irodalmi művek jól tükrözik, hogy a társadalom hogyan vélekedik a tolmácsokról, ugyanakkor terjesztik is ezt a vélekedést. Általánosságban elmondható, hogy az elemzett művekben a szerzők számára nem mindig világos, milyen nyelvi készségek szükségesek a tolmácsoláshoz, és hogy nem minden kétnyelvű lesz automatikusan jó tolmács. A szinkrontolmácsokat gyakran úgy

állítják be az irodalmi művek szerzői, mint automatikus fordítógépeket. A kötetet lezáró tanulmányban Line Henriksen a költészet és a tolmácsolás kapcsolatát vizsgálja. A születésnap-i kötetet a szerzők rövid életrajza és elérhetősége zárja.

Irodalom

- Baker, M. 1996. Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead. In H. Somers (ed.) *Terminology, LSP and Translation Studies in Language Engineering in Honour of Juan H. Sager*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. 175-186.
- Garzone, G., Viezzi, M. 2002. Introduction. In: Garzone, G., Viezzi, M. (eds) *Interpreting in the 21st Century. Challenges and Opportunities*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 1-11.
- Gile, D. 2000. Issues in Interdisciplinary Research into Conference Interpreting. In: Englund-Dimitrova, B. and Hyltenstam, K. (eds). *Language Processing and Simultaneous Interpreting*. Amsterdam: John Benjamins. 89-106.
- Pöchhacker, F. 2003. „Going social?” On Pathways and Paradigms in Interpreting Studies. In: Pym, A., Shlesinger, M. és Jettmarová, Z. (eds.) *Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting*. Amsterdam: John Benjamins. 215-232.
- Pöchhacker, F. 2004. *Introducing Interpreting Studies*. London and New York: Routledge.
- Pöchhacker, F. 2007. Interpreter Translator Training Research: Miriam Shlesinger – translation scholar. In: Pöchhacker, F. Jakobsen, A., Mees, I. (szerk.) *Interpreting Studies and Beyond: A tribute to Miriam Schlesinger*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Roy, C. 2000. *Interpreting as a Discourse Process*. Oxford: Oxford University Press.
- Shlesinger, M., Malkiel, B. 2005. Comparing modalities: Cognates as a case in point. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. 2.173-193.
- Snell-Hornby, M. 2006. *The Turns of Translation Studies. New paradigms or shifting viewpoints?* Amsterdam: John Benjamins.
- Wadensjö, C. 1998. *Interpreting as Interaction*. London és New York: Longman.

Radegundis Stolze

Übersetzungstheorien. Eine Einführung.

(Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2008. 285 pp.)

ISBN: 978-3-8233-6431-3)

Zachar Viktor

E-mail: zacharviktor@gmail.com

Radegundis Stolze művének, amely először 1994-ben jelent meg, ez az ötödik, átdolgozott és négy fejezettel kibővített kiadása. A kötet – ahogyan a címe is elárulja – bevezetést jelent a fordításelméletekbe, vagyis bemutatja a szerző szerint legfontosabb kutatókat és elméleteket, modelleket a fordítástudományban. Ennek során öt nagyobb részre osztja a munkát, mindegyikben más-más szempontból közelít a fordításhoz és a fordításelméletekhez. Ezek a következők: A nyelvi rendszer vizsgálata (*Der Blick auf die Sprachsysteme*), A szövegek vizsgálata (*Der Blick auf die Texte*), A tudományág vizsgálata (*Der Blick auf die Disziplin*), A cselekvés vizsgálata (*Der Blick auf das Handeln*), A fordító vizsgálata (*Der Blick auf den Übersetzer*).

Az okleveles szakfordító, aki saját fordítóirodát vezet, és 1994 óta a Darmstadti Egyetem tanáráként maga is részt vesz a szakfordítók képzésében, az előszóban azt határozza meg a kötet céljaként, hogy bemutassa a különböző, fordítással kapcsolatos gondolatokat, megközelítéseket, amelyek számos fordításelmélet kialakulásához vezettek, és gyakran egymással párhuzamosan jelentek meg a történelem során. Stolze szeretné továbbá felvázolni a köztük lévő kapcsolódási pontokat és összefüggéseket. Fontosnak tartja azt is, hogy bemutassa és megmagyarázza a tudományág legfontosabb szakkifejezéseit. Ennek érdekében sok eredeti idézet található a műben német, angol és francia nyelven különböző fordítástudományi munkákból.

Az egyes fejezetek elején a szerző néhány soros kivonatban ismerteti az adott egység legfontosabb gondolatait, a fejezetek végén pedig rövid összefoglaló kommentárt olvashatunk az aktuális részről, és megtaláljuk a tárgyalt szerzők, illetve művek hivatkozásait. A kötet legvégén összegzést olvashatunk a bemutatott elméletekről, és a név- és tárgymutató mellett kézhez kapunk egy részletes bibliográfiát is.

Az első nagy részt megelőzően a szerző az elméletek előzményeiről ejt néhány szót. Ennek során ír a fordítás fogalmának meghatározásáról, és a definíció alapján kizárja a további elmélkedésből a tolmácsolást. Ezután rátér a fordítók történelmi szerepére, és kiemelten foglalkozik az ókori görög és egyiptomi időkkel, Ciceróval, aki már az értelem szerinti fordítást részesítette előnyben a szó szerintivel szemben, valamint Lutherrel és a Biblia-fordítással.

Az első rész, a nyelvi rendszer vizsgálata négy fejezetből áll. Az első fejezetben Stolze a relativista irányultságú elméleteket ismerteti hat alfejezetben. Az alfejezeteket a könyvben legtöbbször egy-két fontos névhez köti, de hangsúlyozni

kell, hogy az adott alfejezetek nem minden esetben kizárólag a címben feltüntetett szerzőket tárgyalják. Az elsőben a nyelv és a gondolkodás egységéről ír Wilhelm von Humboldt vonatkozásában. A két legfontosabb téma itt a gondolkodás és az anyanyelv kapcsolata, valamint a fordíthatatlanság kérdése. A második alfejezet az idegenítő fordításról szól és Schleiermacherrel hozható összefüggésbe, aki szerint az olvasót kell elmozdítani a szerző irányába, a fordításban pedig meg kell őrizni az úgynevezett „ősnyelvet”. A harmadik alfejezet Weisgerber nyelvi tartalom-kutatását mutatja be, amely szerint a nyelv funkciója az, hogy valóságot teremtsen. A negyedik alfejezet a Sapir és Whorf-hipotézissel foglalkozik, az ötödik a Benjamin-féle formaközpontú fordítással, míg az utolsó a dekonstrukcióról és a fordíthatatlanságról szól – ez Derrida nevével hozható összefüggésbe. Szerinte a szavaknak ambivalens jelentésük van, nem korlátozhatók egy bizonyos értelemre, így alapvető fordíthatatlanság áll fenn.

Az első rész második fejezete az univerzális fordításelméletet ismerteti: Saussure felfogásából kiindulva (*langue* és *parole*), Ogden és Richards koncepcióján és Bühler organon-modelljén, valamint Jakobson ezzel kapcsolatban tett kiegészítésein át a szerző eljut a Chomsky-féle transzformációs generatív grammatikáig. További alfejezetekben ír a denotációról és a konnotációról, az univerzálé-kutatásról, a strukturális szemantikáról (Katz és Fodor), valamint az abszolút fordíthatóságról (Koschmieder).

A harmadik fejezet a fordítást mint interlingvális transzfert tárgyalja. Az ide kapcsolódó alfejezetekben olvashatunk Kade és Neubert kommunikációelméleti modelljéről, a Catford-féle shiftekről és a fordításról mint transzferről (Wills). Külön alfejezet foglalkozik a fordítás minőségének mérésével és House elméletével a nyílt (*overt*) és rejtett (*covert*) fordításról. A fejezet pedig a gépi fordítás kezdeteit taglaló, különösen érdekes áttekintéssel kezdődik, amely többek között közli Warren Weaver figyelemreméltó, ma is aktuális idézetét 1955-ből, amely szerint a gépek a későbbiekben nem fognak ugyan hozzájárulni a fordítás eleganciájához és szépségéhez, de nagyon fontosak lesznek abból a szempontból, hogy az olvasó nagyjából megértse, miről is szól az adott idegen nyelvű szöveg.

Az első rész utolsó fejezete a nyelvpárfüggő fordítástudománnyal foglalkozik. Az első alfejezetben Stolze ismerteti a *Stylistique comparée* (Vinay és Darbelnet, Malbanc) felfogását a nyelvek felszíni szerkezetének összehasonlításáról, és közli a szerzők által a fordítás szempontjából meghatározott hét fő kategóriát. A további alfejezetek a Jumpelt-féle megvalósítási folyamatokat, a Newmark-féle *translation rule*st, valamint a hibaelemzés és didaktika kérdését (Truffaut, Friederich, Gallagher, Henschelmann) tárgyalják.

A *szövegek vizsgálata* címet viselő második rész szintén négy fejezetre oszlik. Ezek közül az első a fordítástudománnyal és az ekvivalencia fogalma körül kialakult vitával foglalkozik. Az első alfejezetből – a Bibliából kiindulva – Nida felfogását ismerhetjük meg, amelyet a formális és a dinamikus ekvivalencia fogalma fémjelez. A második a Nida/Taber-féle fordítás módszerét taglalja, vagyis az elemzés, átvitel és újrafelépítés folyamataiból álló fordítási folyamatot. Két további alfejezet a filológiai pontosságról (Schreiber) és a normatív ekvivalencia-követelményről (Koller) szól, majd olvashatunk még egy rövid magyarázó

részt az ekvivalencia fogalmáról általában, amely rámutat arra, hogy a terminus a matematika és a formális logika szakterületéről érkezett a fordítástudományba.

A második fejezet a szövegnyelvészetről és a fordításszempontrú szövegtypológiáról szól. Az egyes alfejezetek ebben a részben a Harweg-féle szövegkonstitúcióval (vagyis a kohézió és koherencia szerepével), a szövegen belüli tagolási jelekkel (Gulich és Raible), Katharina Reiß fordításszempontrú szövegtypológiájával és a Koller-féle fordítás-releváns szövegfajtákkal foglalkoznak. Az utolsó alfejezet részletesen kitér Gerzymisch-Arbogast 1994-ben megalkotott, majd 1998-ban átdolgozott fordítási szempontlistájára, amely szerint a fordítónak öt lépésben kell közelítenie a lefordítandó szöveghez, és prioritási listán kell értékelnie a fordítással kapcsolatban felállított szempontokat (az első átolvasás során ösztönösen felírt jelenségeket).

A harmadik fejezet a fordítás pragmatikai dimenziójába kalauzol bennünket. Itt megismerhetjük többek között a beszédaktus-elméletet (Austin, Searle), a funkcionális mondatperspektívát (ismertebb nevén téma-réma-felosztás), valamint olvashatunk a fordítási stratégiáról (Hönig és Kußmaul).

A második rész negyedik és egyben utolsó fejezetét elsősorban azoknak ajánlom, akik a műfordítás elméleti háttéréről szeretnének többet megtudni. Az első alfejezet a fordítások irodalmi minőségét taglalja (Levy, Popovič). A második a *translation studies* elméletéről szól, amelynek keretében Hermans és Lefevere pusztán deskriptív szempontból közelíti meg a műfordításokat, és elsődlegesen azok környezetét vizsgálja. (Stolze az irányzat képviselői között említi egyébként Susan Bassnettet is.) Egy harmadik alfejezet pedig Even-Zohar irodalom mint poliszisztéma-elméletét világítja meg, akinél – Toury elgondolásaiból kiindulva – a fordítás önálló szövegfajtvává válik. Az elmélet célja a fordítások hatásának vizsgálata a célnyelv nemzeti irodalmában.

A könyv harmadik nagy egysége a tudományág vizsgálatával foglalkozik, és három fejezetre osztható. Az első a fordításkutatást mint térelméletet mutatja be két alfejezetben: az egyik Holmes empirikus megközelítésével ismerteti meg bennünket, amely *Translation Studies* néven vált ismertté, a második pedig a Toury-féle *Descriptive Translation Studies* mutatja be.

A második fejezet a *Fordítástudomány mint interdiszciplína* címet viseli. Ebben a részben olvashatunk a szövegek prototipológiájáról, amelynek keretében Snell-Hornby hatszintű modelljét egy részletes német nyelvű ábra segítségével követhetjük nyomon. Egy másik alfejezet mutatja be a *scenes and frames*-konceptiót (Vannoren és Snell-Hornby), amelyre Stolze a kötet más pontjain is utal: a modell szerint a *scene* az ember elméjében meglévő kép a világról, a *frame* pedig a megfelelő nyelvi kódolást takarja. A fordítónak az a feladata, hogy elképzelje a forrásszöveg *scene*-jeit annak érdekében, hogy megtalálja a megfelelő *frame*-et a célnyelvben. A fejezet utolsó alfejezete a szövegstatuszról és stílusról értekezik (Leech és Short): a fordításszempontrú szövegelemzésnek olyan szempontokat kell vizsgálnia, mint például a mondat szerkezetek és mondattejedelmek, az információ elrendezése, vagy a melléknevek gyakorisága.

Az utolsó fejezet témája a fordításelmélet mint cselekvéselmélet. A két, egységesen Vermeer nevéhez kapcsolható alfejezet előbb az általános fordításelméletet ismerteti, majd részletesen ír a forrásnyelvi szöveg

trónfosztásáról és szkoposz-elméletéről, vagyis arról, hogy a fordítás legfontosabb tényezője a cél.

A negyedik, egyben utolsóelőtti nagy rész a cselekvést, vagyis magát a tevékenységet vizsgálja szintén három fejezetben. Az első fejezet a funkcionális fordítással foglalkozik. Az ehhez tartozó alfejezetekből megismerhetjük Reiß és Vermeer felfogását a fordításról mint interkulturális transzferről, Reiß faktormodelljét és Holz-Mänttári transzlatorikus cselekvés-elméletét. Ez utóbbiakkal kapcsolatban Stolze kritikát is megfogalmaz.

A második fejezet ismét csak zömében egyetlen névhez köthető, akár a Vermeer elképzeléseiről szóló. A didaktikus fordítási megbízást tárgyaló részben ugyanis a szerző Nord felfogásán keresztül mutatja be a fordítói lojalitást, a fordítási megbízás elemzését és a fordítási problémákat.

Az utolsó fejezet három alfejezetének mindegyike felettébb aktuális kérdéskört jár körül *Fordítás és ideológia* címen. Az első a fordítást mint kultúra- és társadalomtudományi koncepciót mutatja be – ezek az úgynevezett *culture turn* posztmodern irányzatai (Arrojo, Venuti). A másodikban Stolze a feminista fordításról értekezik, és Luise von Flotow, valamint Michaela Wolf elméleteire irányítja a figyelmet: szót ejt a feminista fordítási stratégiákról, a női fordítók társadalomban betöltött szerepéről, női szerzők fordításairól és a nemtől független megfogalmazásokról egyaránt. Az utolsó alfejezet pedig Tymoczko gondolatait mutatja be a politikai etika és a fordítás kapcsolatáról: a fordítói cselekvést mint a társadalomkritika és a társadalom megváltoztatásának eszközét, és azt a megközelítést, mely szerint a fordítás tudatosan idegenítsen el, hogy ezáltal segítsen a rasszizmus és az imperializmus legyőzésében.

A könyv utolsó nagy egysége a fordító személyét helyezi a vizsgálatok középpontjába három fejezetben. Az első (*Fordítás mint interpretáció*) bemutatja a Párizsi Iskolát (Seleskovitch, Lederer) és a *théorie du sens* háromlépcsős modelljét, Ladmiral nyelvfilozófiai megközelítését a hűsége és a szabadságra vonatkozóan, valamint Ernst August Gutt relevancia-elméletét, amely a fordítást mint interlingvális interpretív nyelvhasználatot írja le.

A második fejezet a hermeneutikus gondolkodást vizsgálja. Az első alfejezetből Manfred Frank gondolatait ismerhetjük meg a nyelvről mint egyéni általános jelenségről. Véleménye szerint a szövegek esetében szükség van mind az elemzésre/kritikára, mind pedig a megértésre/intuícióra, a kettő ugyanis kiegészíti és korrigálja egymást. A második alfejezet a szövegek multi-perspektivitásával és egyéniségével foglalkozik. Paepcke szerint a szövegek sokféle különböző elemet és jelfunkciót hordoznak magukban (multi-perspektivitás), önmaguk is egyéniségek, a funkciónak megfelelő fordítás pedig önálló szöveggént hat. Végül Stolze saját gondolatai jelennek meg egy külön alfejezetben a fordítás során használandó orientációs kategóriákról. A szerző megértési kategóriákat (kontextus, diskurzusmező, fogalmak, kijelentési forma) és megfogalmazási kategóriákat (medialitás, stilisztika, koherencia, szövegfunkció) határoz meg és ábrázol részletesen táblázatos formában; ezeket véleménye szerint figyelembe kell vennie a fordítónak a munkája során.

A kötet utolsó fejezete a kognitív pszichológiai folyamatkutatókat taglalja. Bár Stolze a könyv elején kizárta a további vizsgálódásból a tolmácsolást, ez

az egység véleményem szerint a tolmácsoláskutatással foglalkozó szakemberek számára is szolgálhat hasznos elméleti háttérrel. Az első alfejezetben a Krings-féle hangos gondolkodásról és a fordítási folyamatról készített *think-aloud protocolokról* (TAP) olvashatunk. Ezután szó esik – a Kringsszel szemben megfogalmazott kritikából kiindulva – Hönig konstruktív fordítással kapcsolatban írt gondolatairól, amelyeket Stolze áttekinthető ábrával is illusztrál. Egy további rész a szakértői tevékenység kognitív alapjait mutatja be: Hanna Risku négy elemre osztja a problémamegoldó személy kognitív valóságát: magára a problémamegoldó személyre, a szociokulturális pozíciójára és szerepére, a makrostratégiájára és az irányítandó rendszerre, amelyben elhelyezkedik. Az utolsó két alfejezetben a fordítói kreativitás vizsgálatáról (Kußmaul) és a magatartásminták, vagyis a hasonló hibákért felelős zavaró források feltárásának empirikus kutatásáról (Hansen) olvashatunk; mindkettő TAP-ek segítségével történik.

A fenti röviden ismertetett elméletekből és az említett szerzőkből is látható, milyen átfogó munkát jelentetett meg Radegundis Stolze. A szerző – ahogyan a kötet elején megfogalmazza – alapvetésnek szánja művét a fordításelméletek területén a fordítást vagy nyelvészetet tanuló diákok, valamint olyan gyakorló fordítók számára, akik valamilyen oknál fogva az elmélet iránt is érdeklődnek. Ezt a célkitűzést figyelembe véve véleményem szerint nagyon alapos, valamenyny fontos fordításelméletet és az azokkal kapcsolatba hozható szerzőket bemutató könyvvel van dolgunk, amely azonban nem nélkülözi a saját gondolatokat, reflexiókat sem.

A szerző hangsúlyozza, hogy a mű nem helyettesítheti az eredeti szövegek tanulmányozását, sokkal inkább önálló kutatásra szeretné ösztönözni az olvasót. Ez már csak azért is logikus, ámde fontos megállapítás, mert az egyes alfejezetek 2-3 oldalon tárgyalnak több száz oldalas műveket. Véleményem szerint a fenti célkitűzést tökéletesen valósítja meg a kötet, amely amellet, hogy átfogó áttekintést nyújt a fordításelméletekről, segítséget jelent a fordítással kapcsolatos kutatások elméleti hátterének felvázolásában is.

Riitta Jääskeläinen, Tiina Puurtinen and Hilikka Sotesbury (eds.)

Text, Process and Corpora: Research Inspired by Sonja Tirkkonen-Condit.

(Publication of Savonlinna School of Translation Studies 5.

Joensuun yliopistopaino. Joensuu 2007. 241 pp.

ISBN: 952-458-840-4)

Zajacz Zita

E-mail: zita.zajacz@gmail.com

A tanulmánykötet Sonja Tirkkonen-Condit munkásságának tiszteletére született nyugdíjba vonulásának alkalmából, s a savonlinnai School of Translation Studies kiadványának 5. köteteként jelent meg.

Sonja Tirkkonen-Condit világszerte ismert kutató, nevéhez számos publikáció köthető. Az *Across Languages and Cultures* szerkesztőbizottságának tagja, a Benjamins Translation Library kuratóriumának tagja. Részt vett a finn fordítástudományi képzés kialakításában. Részt vett a „Research of Professional Communication in the Finnish Graduate School in Language Studies LANGNET” program szervezésében 1999-2003 és 2003-2006 között.

A kötet szerzői mind kapcsolatban álltak Sonja Tirkkonen-Conditdal, amint azt a szerkesztők a könyv bevezetőjében elmondják. Andrew Chesterman dolgozott Savonlinnában és gyakori vendégelőadó a képzésben. Wolfram Wilss külső bírálóként vett részt Sonja Tirkkonen-Condit professzori kinevezésében a savonlinnai Theory of Language and Translation tanszékre. Elżbieta Tabakowska és Paul Kussmaul gyakori vendégelőadója volt a tanszéknek, Kussmaul Tirkkonen-Condit korábbi társszerzője az európai folyamat-orientált kutatások áttekintéséről szóló kötetben. Anna Mauranen és Jukka Mäkisalo Sonja kollégái és együttműködő partnerei voltak. Tirkkonen-Condit külső bírálója volt Riitta Leppihalme és Sandra Halverson doktori disszertációjának, Marjatta Lehtinennek és Kati Matikainennek jelenlegi vezetőtanára posztgraduális tanulmányaikban. A kötet szerkesztői korábbi doktori hallgatói voltak. Az egyik társszerkesztő, Tiina Puurtinen váratlan halála beárnyékolta a könyv összeállításának munkálatait.

A cikkek négy kategóriába vannak rendezve: *Tanítás, Szövegek, Műveletek és Korpusz*. Ez a tematikus választás Sonja Tirkkonen-Condit tudományos érdeklődését tükrözi, és időrendben mutatja pályafutásának témaköreit.

Az első fő témakör a *Tanítás*, amely annak idején Tirkkonen-Condit PhD-témája volt. Disszertációja a szövegnyelvészet területéről 1985-ben jelent meg *Argumentative Text Structure and Translation* címen. A tanításról szóló írások közül elsőként Mauranen tanulmánya áll, amelyben kérdőíves adatfelvétellel vizsgálta elsőéves fordítóképzős, illetve nem fordítóképzős egyetemisták

körében, hogy fordításban vagy eredeti nyelven olvasnak-e szívesebben. Mint kiderült, a fordítást tanulók szívesebben olvasnak eredeti nyelven, de elsősorban a tanulás motiválja őket. A többi diák tanulmányainak korai szakaszában szívesebben olvas fordításokat, ami azt mutatja, hogy érdemes lenne a tankönyveket lefordítani kisebb nyelvekre is. Ezek a diákok a jobb megértés miatt választották a fordításokat, még ha a szövegben észlelt idegen nyelvi hatások olykor zavarták is őket.

Paul Kussmaul, a mainzi Johannes Gutenberg Universität tanára saját tapasztalatai alapján a kreatív fordítás taníthatóságáról értekezik a könyv hasábjain. Kollégáival háromféle megközelítéssel dolgoztak kutatásaik folyamán. Az első csoportot kétszer tesztelték: egyszer egy gyorsalpoló tanfolyam elvégzése előtt, majd utána, 6 hónappal később. Mindkét esetben ugyanazt a szöveget kellett lefordítaniuk, s közben egy csoporttársukkal megbeszélhették, mit írnak. A beszélgetést rögzítették a fordítói stratégiák megfigyelése céljából. A második csoport részt vett egy kreatív fordítási szemináriumon, s utána egy kontrollcsoport segítségével tesztelték, mennyiben változtak meg fordítási stratégiáik. A harmadik csoport esetében a diákok tanár vezetésével maguk beszéltek meg ötleteiket, problémáikat. Egymástól igen eltérő utakat választottak a fordítás során, míg akik a szemináriumon tanultak, meglehetősen hasonló módon közelítették meg a problémákat. Ebből s a másik két csoport eredményeiből is arra lehet következtetni, hogy a kreatív fordításoktatás hatással van a fordítói viselkedésre.

A második fejezet a *Szöveg* címet viseli, és négy írást tartalmaz. Sonja Tirkkonen-Condit pályafutásán a szövegtan nagy jelentőséggel bírt. Nils-Erik Enkvist professzor, akadémikus „a finn szövegnyelvészeti anyjának” nevezte az ünnepeltet.

Tanulmányában Puurtinen hírszövegeken vizsgálja a szerzői magatartást és a szerző hiedelmeinek tükröződését, valamint ezek megváltozását diákoktól származó cikkfordításokban. A Tisza ciánszennyeződéséről számos híradás jelent meg a finn sajtóban, Puurtinen a hír közlésének módjaiban a következő tényezőket szemrevételezi: pl. nominalizáció, a passzívum mint az általánosítás eszköze, a hírek lexikája. Az eredmények azt mutatják, hogy a fordító álláspontja észlelhető a szövegen, ha nem is az ideológiai manipuláció szándékával, de az eredeti szövegnél kevésbé neutrális szöveg született. A fordítóképzés során tehát ennek a jelenségnek az oktatására is figyelmet kellene fordítani. Tabakowska esettanulmányában a kognitív szövegnyelvészeti vizsgálatokról beszél, amelyeket angol-lengyel fordításokon végzett a POV-fogalmat (point of view) a középpontba helyezve. A narrátor nézőpontját véleménye szerint a legtöbb fordító nem veszi figyelembe, ezért ennek tudatosítása szintén az oktatás részét kell, hogy képezze. Stotbury a retorikai struktúrát, az értékítélet kinyilvánítását, és a szubjektivitást vizsgálta 300 tudományos cikk és konferenciabeszámoló absztraktján. Lehtinen a csoportterápiás beszélgetések természetéről értekezik, a hangsúlyt a nyelv expresszív funkciójára helyezve. A terápiás beszélgetések során a nyelvi megnyilvánulás egyben érzelmi aktus, ennek megjelenési formáit térképezi fel a szerző.

A harmadik témakör a *Folyamatok* nevet viseli, mivel Sonja Tirkkonen-Condit munkássága úttörőnek számít a pszicholingvisztikai folyamat-orientált

kutatások terén a fordítástudományban. Leppihalme itt közölt cikkében a célnyelvi szövegben a fordító tevékenységének köszönhetően megjelenő metaforákról, a fordítói kreativitásról ír. Martikainen kognitív szempontból vizsgálja a metaforát, egy olyan kísérletről számol be, amelyet Lakoff és Johnson konceptuális metaforaelmélete alapján végzett el angol szövegek finnre fordításában. Wilss a bizonytalanság fordításra gyakorolt hatásáról, a döntéshozatalról és a kételkedésről szóló cikket publikálta a kötetben.

A negyedik témakör a *Korpusz* címet kapta, mivel Tirkkonen-Condit legutóbbi kutatásai a korpusznyelvészethez kapcsolódnak. 1997 és 2001 között részt vett a Finn Tudományos Akadémia programjában, amelynek eredménye a savonlinnai fordított finn nyelvi korpusz megteremtése lett. A fejezetben szereplő tanulmányok közül kettő is az ő ösztönzésére született. Az első Halversoné, az egyedi jelenségek hipotézisével (unique items hypothesis) foglalkozik. Ezek olyan jelenségek, nyelvi formák és funkciók, amelyek a fordított célnyelvi szövegekben ritkábban fordulnak elő, mint az eredeti célnyelvi szövegekben. Halverson az angol *be V-ing* mód fordítási lehetőségeit vizsgálta a norvégban, ahol az igének nincs folyamatos alakja. A másik Tirkkonen-Condit hatására született kutatást Mäkisalo készítette a fent említett korpusz segítségével a szóösszetételek előfordulásáról a finnre fordított szövegekben. Jantunen cikke is ugyanezen a korpuszon alapul, de ő a kollokációk forrásnyelvi és célnyelvi használatáról ír. Három szó előfordulását vizsgálta: *oikein*, *hyvin*, *kovin*, amelyeknek a jelentése 'nagyon'. Kimutatta, hogy a szavak használatában eltérés mutatkozik az anyanyelvi és a fordított szövegben. Végül a témakör utolsó tanulmányában Chesterman tollából arról olvashatunk, hogy az angol és a finn nyelv eltérő retorikai küszöbszinttel rendelkezik, ezért a fordítók a tónus módosítására kényszerülnek.

A Sonja Tirkkonen-Condit tiszteletére megjelentetett tanulmánykötet hűen tükrözi az ünnepeelt tudományos pályafutását. Egyrészt a kötet is sokszínű, mint maga az életmű, másrészt reprezentálja mennyien tanultak Tirkkonen-Condit irányításával, vezetésével, és mennyien kerültek kapcsolatba vele tudományszervező tevékenységének köszönhetően.

Repertórium – témák szerint

A Fordítástudomány 1-11/1. évfolyamában megjelent tanulmányok áttekintése a szerzők betűrendjében (1999-2009)

Összeállította: Paksy Eszter és Harsányi Ildikó

1. Fordításelmélet

- ALBERT SÁNDOR 1999. *A fordításelméletek tudományfilozófiai alapjairól.* 1/1. 12–26.
- ALBERT SÁNDOR 2000. *Filozófiai szövegek fordítása (1. rész).* 2/2. 5–23.
- ALBERT SÁNDOR 2001. *Filozófiai szövegek fordítása (2. rész).* 3/1. 5–25.
- ALBERT SÁNDOR 2003. *A contresens fogalma a fordításelméletben.* 5/1. 44–59.
- ALBERT SÁNDOR 2005. *A fordíthatóság és fordíthatatlanság határán.* 7/1. 34–49.
- BÁNHÉGYI MÁTYÁS 2006. *A kanadai politikai diskurzus vizsgálata fordítástudományi szempontból.* 8/2. 21–38.
- BOLDOG GYÖNGYI 2009. *Célközönség és fordítói stratégiák (Esettanulmány).* 11/1. 84–100.
- BURJÁN MÓNICA 2003. *A fordításról való gondolkodás Magyarországon a XVI-XVII. században.* 5/1. 18–43.
- CSERNOCH MÁRIA 2008. *Újonnan bevezetett szóalakok és lemmák Dan Brown: The Da Vinci Code című művében és fordításaiban.* 10/1. 18–41.
- DRÓTH JÚLIA 2002. *A fordítástudomány és a nyelvtudomány együttműködéséről.* 4/1. 5–14.
- DUDITS ANDRÁS 2005. *Korlátozott betűhiba-észlelési képesség és a fordítói korrek-túraolvasás szerepe a fordításban.* 7/2. 67–79.
- DUDITS ANDRÁS és NÉMETH DEZSŐ 2007. *Mély feldolgozás és kettős nyelvi kódolás a fordítói olvasásban.* 9/2. 5–22.
- ERDEI ILONA 2006. *Ellentmondások az explicitáció és implicitáció fogalmának grammatikai és szemantikai szintű értelmezésében.* 8/1. 13–26.
- FORGÁCS ERZSÉBET 2000. *Az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem. A nyelvi játékok fordíthatóságáról.* 2/2. 24–35.
- FORGÁCS ERZSÉBET 2002. *A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben (magyar–német kontrasztív vizsgálat).* 4/2. 63–82.
- FÓRIS ÁGOTA 2009. *A fordítás skálafüggetlen hálómoddelleje.* 11/1. 5–21.
- FÖLDES CSABA 2007. *„Interkulturális kommunikáció”: koncepciók, módszerek, kérdőjelek.* 9/1. 14–39.
- GÁLOSI ADRIENNE 2000. *Értelmezési stratégiák megfigyelhetősége a visszafordítás módszerének segítségével.* 2/1. 50–61.
- GERCSÁK GÁBOR 2008. *Magyar és angol országnevek a fordításban.* 10/1. 71–78.
- HARSÁNYI ILDIKÓ 2008. *Metaforarendszerek fordítása – sajtószövegek elemzése kognitív megközelítésből.* 10/1. 42–60.

- HELL GYÖRGY 2003. *Cicero fordítási elvei*. 5/2. 37–58.
- HELL GYÖRGY 2007. *Néhány szó a fordítás történetéhez*. 9/1. 5–13.
- HELL GYÖRGY 2007. *A tolmácsolás és a fordítás történetének kezdetei*. 9/2. 85–89.
- HELL GYÖRGY 2009. *Írásbeliség és fordítás; a Biblia első fordítása*. 11/1. 101–109.
- HELTAI PÁL – JUHÁSZ GABRIELLA 2002. *A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban*. 4/2. 46–62.
- HELTAI PÁL 1999. *Minimális fordítás*. 1/2. 22–32.
- HELTAI PÁL 2005. *Gondolatok a társasnyelvészet és a fordítástudomány viszonyáról*. 7/1. 50–59.
- HELTAI PÁL 2008. *Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban*. 10/1. 5–17.
- HORVÁTH PÉTER IVÁN 2002. *Mitől hiteles a fordítás?* 4/2. 37–45.
- HORVÁTH PÉTER IVÁN 2004. *Közigazgatási reáliák a hiteles fordításban*. 6/2. 31–37.
- JENEI GABRIELLA 2006. *A referencia fordításának kérdései angol–magyar és angol–spanyol fordításokban*. 8/1. 27–45.
- JOÓ ETELKA 2005. *A párhuzamos szövegek alkalmazási lehetőségei a fordításban és a fordításoktatásban*. 7/2. 55–66.
- KÁROLY KRISZTINA et al. 2000. *A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében*. 2/2. 36–62.
- KÁROLY KRISZTINA 2003. *Korpusznyelvészet és fordításkutatás*. 5/2. 18–26.
- KÁROLY KRISZTINA 2006. *Makrostruktúra-elemzés a fordításkutatásban*. 8/2. 5–20.
- KENESEI ANDREA 2003. *Miként igazolja a befogadás a fordításról alkotott hipotézis érvényességét*. 5/2. 27–36.
- KISS MÓNICA 2004. *A „faux amis” jelenségének terminológiai problémája*. 6/2. 18–29.
- KLAUDY KINGA 1999. *Az explicitációs hipotézisről*. 1/2. 5–21.
- KÓBOR MÁRTA 2000. *Az értelmezés jelentősége a kultúraközzvetítésben*. 2/1. 62–70.
- KOVÁCSNÉ DUDÁS ANDREA 2007. *Szállodai honlapok elemzése korpusznyelvészeti eszközökkel*. 9/1. 97–108.
- KURIÁN ÁGNES 1999. *Az interpretatív modell a jogi szakfordításban*. 1/1. 52–66.
- KUSZTOR MÓNICA – VAHRAM ATAYAN 2003. *Az explicitációs hipotézis néhány elméleti kérdéséről*. 5/2. 5–17.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2004. *Fordítástudomány és kétnyelvűség*. 6/1. 5–27.
- LENDVAI ENDRE 1999. *Verbális humor és fordítás*. 1/2. 33–43.
- MOHÁCSI-GOROVE ANNA 2008. *A „bogaras” melléknév lehetséges német nyelvű fordításai*. 10/2. 76–89.
- MUJZER-VARGA KRISZTINA 2007. *A reáliafogalom változásai és változatai*. 9/2. 55–84.
- N. TÓTH ZSUZSA 2004. *A fordítás hermeneutikai megközelítéséről*. 6/1. 36–41.
- N. TÓTH ZSUZSA 2006. *Címek szövevénye*. 8/2. 39–45.
- NÉMETH DEZSŐ és PLÉH CSABA 2001. *Nyelfeldolgozás, munkaemlékezet és fordítás*. 3/1. 40–53.
- PAKSY ESZTER 2005. *Szerző és olvasó viszonya a fordított szövegben*. 7/1. 60–69.

- PAKSY ESZTER 2007. *A nyelvészeti pragmatika hatása a fordítástudományra*. 9/1. 58–68.
- PAKSY ESZTER 2008. *Metaszöveg és ethosz a fordításban*. 10/2. 47–59.
- PÁPAI VILMA 2001. *Új irányzatok az explicitáció kutatásában*. 3/1. 26–39.
- PÉCH OLÍVIA 2007. *A lexikai kohézió vizsgálata a fordításkutatásban – új távlatok a korpusznyelvészeti módszereknek köszönhetően*. 9/1. 79–96.
- POLCZ KÁROLY 2008. *Az angol javaslattevő forma által megjelenített diskurzusaktusok a filmszövegek fordításában*. 10/2. 5–21.
- RUZSICZKY ÉVA 2003. *A bibliafordítás néhány kérdése*. 5/1. 5–17.
- SERMANN ESZTER 2005. *Körkép a spanyol fordítástudományról*. 7/2. 80–89.
- STEINER, GEORGE 2005. *Bábel után (részlet, Bart István fordítása)*. 7/1. 5–33.
- SZABARI KRISZTINA 1999. *A fordítás minősége a fordítástudomány és a felhasználók szemszögéből*. 1/1. 27–36.
- SZABÓ HELGA 2007. *Fordítás, ideológia és az olvasói bizalom*. 9/1. 69–78.
- SZABÓ HELGA 2008. *A szótári ekvivalencia és a fordítási ekvivalencia viszonya*. 10/1. 61–70.
- TELLINGER, DUSÁN 2003. *A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből*. 5/2. 58–70.
- VALLÓ ZSUZSA 2000. *A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák*. 2/1. 34–49.
- VÁNDOR JUDIT 2007. *Adaptáció és újrafordítás*. 9/1. 40–57.
- VARGA ORSOLYA 2006. *Radó Antal (1862–1944) fordításszemlélete*. 8/2. 95–103.
- VERMES ALBERT 2004. *A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában*. 6/2. 5–17.
- VINCZE KATALIN 2004. *Szövegtípusok és fordítás*. 6/1. 28–36.
- WALLENDUMS TÜNDE 2003. *Kulturális reáliák fordítási megoldásairól a pizzanevek tükrében*. 5/2. 71–79.

2. Tolmácsoláselmélet

- BAKTI MÁRIA 2008. *Megakadásjelenségek a szinkrontolmácsolásban*. 10/2. 22–38.
- BENDIK JÓZSEF 1999. *A beszédprozódia szerepe a szinkrontolmácsolásban*. 1/1. 100–113.
- BENDIK JÓZSEF 1999. *A tolmácsolás praxeológiája*. 1/2. 45–55.
- BENDIK JÓZSEF 2003. *A „Praxeológia” rovat indítása elé*. 5/2. 87–90.
- BÓNA ESZTER 2005. *Tolmácsok a koraiújkori Európa peremén: közvetítők Kelet és Nyugat között*. 7/1. 70–75.
- DERDÁK KRISZTINA 2007. *A munkamemória szerepe a tolmácsolásban*. 9/2. 23–36.
- G. LÁNG ZSUZSA 1999. *Új irányzatok a tolmácsolás kutatásában*. 1/1. 79–90.
- G. LÁNG ZSUZSA 2001. *A memória szerepe a tolmácsolásban*. 3/1. 54–63.
- JANTSITS ÁGNES 2006. *A médiatolmácsolás – új szakma, új kutatási téma*. 8/1. 46–59.
- JANTSITS ÁGNES 2007. *A tolmácsolás történetéből*. 9/2. 90–97.
- KUSZTOR MÓNIKA 1999. *Szövegkoherencia a tolmácsolásban*. 1/2. 56–76.

- PAPP NÁNDOR 1999. *A megszólítások nyelvtanának tolmácsolási implikációi.* 1/1. 91–99.
- SZABARI KRISZTINA 2000. *Körkép a konferenciatolmács-szakmáról Magyarországon egy felmérés tükrében.* 2/1. 71–86.
- SZABARI KRISZTINA 2000. *A konsekutív tolmácsolás értékelése.* 2/2. 63–78.
- TÓTH ANDREA 2009. *A forrásnyelvi beszédsszünetek kihasználtsága a szinkrontolmácsolásban szerzett gyakorlat függvényében.* 11/1. 22–35.

3. A fordítás és tolmácsolás oktatása

- DÉKÁNY EDIT 2001. *A fordítói kompetencia fejlesztésének lehetőségeiről.* 3/2. 89–98.
- DRÓTH JÚLIA 2000. *A fordítási egység és a szöveg tagolása a fordítás oktatásában.* 2/1. 87–95.
- ÉLTHES ÁGNES 2003. *Gyakorlatok a fordítás és a tolmácsolás határmezsgyéjén.* 5/1. 81–92.
- HORVÁTH ILDIKÓ 2004. *A szabadpolcos rendszer szerepe a tolmácsolásban.* 6/2. 78–89.
- KLAUDY KINGA 2005. *A fordítási hibák értékelése az életben, a képzésben és a vizsgán.* 7/1. 76–83.
- KOHN JÁNOS 1999. *Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordítástoktatásban (1. rész)* 1/1. 67–78.
- KOHN JÁNOS 2000. *Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordítástoktatásban (2. rész).* 2/1. 5–16.
- KOLTAY TIBOR 2001. *Tudományos és szakmai írásművek a fordítóképzésben.* 3/2. 77–88.
- LESZNYÁK MÁRTA 2003. *A fordítói kompetencia értékelése: helyzetkép és kutatási feladatok.* 5/1. 60–80.
- LESZNYÁK MÁRTA 2004. *Feladattípusok és értékelések a fordítások produktumorientált pedagógiai mérésében.* 6/2. 57–77.
- MOHÁCSI-GOROVE ANNA 2008. *Hatékony és projektszemlélet: új szelek a fordítóképzésben.* 10/1. 79–87.
- POLLMANN TERÉZ 2004. *A fordítói kompetencia elemei a fordítóképzésben.* 6/1. 82–95.
- SÁNDOR CLAUDIA 2002. *Alkalmassági vizsga a tolmácsolásban.* 4/1. 48–74.
- VERESNÉ VALENTINYI KLÁRA 2003. *A blattolás tanítása.* 5/1. 93–103.

4. Fordításpolitikai, terminológia

- AJTAY-HORVÁTH MAGDA 2002. *Az integráció nyelvi kihívásai. Az euroszövegek nyelvformáló szerepe.* 4/2. 5–13.
- CÚTH CSABA 2006. *Szlovák jogszabályok magyarra fordításának nehézségei a szlovák Polgári Törvénykönyv tükrében.* 8/1. 70–85.
- DRÓTH JÚLIA 2001. *Igéyműködés a fordítási szokásokról és elvárásokról.* 3/2. 21–39.
- ÉLTHES ÁGNES 2005. *„Az EMU és az euró” – az Európai Bizottság kiadványának francia és angol változata.* 7/2. 29–40.

- FARKAS ILDIKÓ 2007. *A fordítói szabadság korlátai az EU intézményeiben.* 9/2. 98–105.
- FARKAS ILDIKÓ 2009. *Con-Trados? Avagy az uniós fordítók körében végzett felmérés tanulságai.* 11/1. 36–83.
- FÓRIS ÁGOTA 2004. *A szótárkészítés gazdasági és jogi vonatkozásai.* 6/1. 54–68.
- FÓRIS ÁGOTA 2005. *A terminológiai norma és az ekvivalencia kérdése műszaki szövegek fordításánál.* 7/2. 41–54.
- FÓRIS ÁGOTA – RIHMER ZOLTÁN 2007. *A szótárak minősítési kritériumairól.* 9/1. 109–113.
- GULYÁS RÓBERT 2005. *Magyar terminológia az EU intézményekben.* 7/2. 17–28.
- HORVÁTH ILDIKÓ 2002. *Nyelvi jogok és az Európai Unió nyelvpolitikája.* 4/1. 1–47.
- KÁLMÁNNÉ HORVÁTH BEA 2004. *Törvéyszéki tolmácsolás az Amerikai Egyesült Államokban és Európában.* 6/1. 69–81.
- KIS BALÁZS 2005. *Automatikus terminológia-keresés számítógéppel – kísérlet.* 7/1. 84–97.
- KRAMLINÉ SZALAI VIRÁG 2002. *Magyarországi minőségmenedzsment a fordításban.* 4/2. 14–36.
- LENDVAI ENDRE 2004. *Nyelvtörvény és fordítás.* 6/2. 90–100.
- PYM, ANTHONY 2001. *Nyelvpolitikai és fordításelméleti kérdések az Európai Unióban.* 3/2. 5–20.
- SZABARI KRISZTINA 2001. *A fordítók minősítése és a fordítói piac.* 3/1. 64–77.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Európai uniós terminológia és fordítás – múlt és jelen.* 7/2. 5–16.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2009. *Bibliográfia az európai uniós nyelvpolitikához és fordításhoz.* 11/1. 153–164.

5. Műfordítás

- CS. JÓNÁS ERZSÉBET 2000. *Csehov a mai magyar színpadon.* 2/1. 17–33.
- CS. JÓNÁS ERZSÉBET 2002. *Alakzatok a versfordításban (Alekszandr Blok Démon című versének két magyar szövegváltozata).* 4/2. 83–99.
- CS. JÓNÁS ERZSÉBET 2004. *Az „olvasó ember” mint metaszöveg a „Zsivágó doktor” magyar fordításában.* 6/1. 42–53.
- ÉLTHES ÁGNES 2001. *Egy Racine szövegrészlet két magyar fordításáról.* 3/2. 40–56.
- FORGÁCS ERZSÉBET 2004. *Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben.* 6/2. 38–55.
- FORGÁCS ERZSÉBET 2006. *A fordítás határaitól Esterházy Péter „nyúlkönyve” alapján.* 8/2. 62–77.
- HELTAI PÁL 2008. *Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az Under the Frog című regényben.* 10/2. 61–75.
- KÉPES JÚLIA 1999. *Kövvületek vagy bestsellerek? A középkori angol költészet Magyarországon.* 1/2. 77–87.
- KOVÁCS JUDIT 2003. *„Nem gyártok elméleteket, a gyakorlat izgat” Beszélgetés Körtvélyessy Klára műfordítóval.* 5/2. 80–86.

- MOHI ZSOLT 2001. *Júlia magyarul. Jellemalakulás Kosztolányi Dezső és Mészöly Dezső értelmezésében.* 3/2. 59–76.
- NÁDORI LÍDIA 2006. *A világ, mint szótár. Terézia Mora Nap mint nap című regényének fordítói tapasztalatairól.* 8/1. 60–69.
- PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ 2008. *Műfordítók mint kulturális brókerek. Egy terminus útja a kultúrakutatástól a műfordításig.* 10/2. 39–46.
- SEBESTYÉN RITA 2002. *Salinger Zabhegyező-je és magyar nyelvű fordítása körül kialakult vita.* 4/1. 85–96.
- SOPRONI ANDRÁS 2003. *Bársonyos stilizálás. Interjú Tatjana Voronkinával.* 5/1. 104–108.
- SZÉKELY GÁBOR 2002. *A lexikai fokozás kifejezése A. P. Csehov Вишнёвый сад című drámájában és magyar, illetve német fordításaiban.* 4/1. 76–84.
- SZELE BÁLINT 2005. *„A fordítás is tud klasszikus lenni” Interjú Ruttkay Kálmánnal a ma és a tegnap Shakespere-fordításairól.* 7/1. 98–104.
- SZELE BÁLINT 2005. *A fordító szeme mindent lát. Interjú Nádasdy Ádámmal Shakespeare fordításáról és a hazai „Shakespeare-iparról”.* 7/2. 90–95.
- SZELE BÁLINT 2006. *Shakespeare-rituálék: színház és fordítás – Interjú Géher Istvánval.* 8/1. 5–12.
- SZELE BÁLINT 2006. *A magyar Shakespeare-fordítás története. Műfordítás-elméleti áttekintés 1785-től 2005-ig.* 8/2. 78–94.
- SZELE BÁLINT 2008. *Megtalálja-e egymást darab és fordító. Interjú Imreh Andrással.* 10/1. 88–101.
- SZENTVÁRY-LUKÁCS MARIANN – ALBERT SÁNDOR 2006. *Egy „fordíthatatlan” főnév és fordításai.* 8/2. 46–61.

6. Olvassuk újra a klasszikusokat!

- ALBERT SÁNDOR 2000. *A modern francia fordítástudomány megalapítója: Georges Mounin (1910–1993).* 2/1. 96–102.
- DRÓTH JÚLIA 2002. *A fordítások minőségéről – Juliane House két könyvének ismertetése és kritikája a fordításpedagógia szemszögéből.* 4/2. 100–105.
- VALLÓ ZSUZSA 1999. *A modern fordítástudomány kezdeteinél. Jiří Levy (1926–1967)* 1/1. 114–121.

7. Doktori értekezések a fordítástudomány köréből

- KÓBOR MÁRTA 2007. *A kultúrafogalom evolúciója a fordításelméleti diskurzusban és a kultúrakoncepciók gyakorlati implikációi (doktori értekezés tézisei).* 9/2. 37–54.
- PÁPAI VILMA 2002. *Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol–magyar és magyar–magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével – doktori értekezés tézisei.* Pajzs Júlia, Klaudy Kinga opponensi véleménye, valamint Pápai Vilma válasza. 4/1. 97–122.
- VALLÓ ZSUZSA 2001. *A drámafordítás pragmatikai aspektusai – doktori értekezés tézisei.* Cs. Jónás Erzsébet, Klaudy Kinga opponensi véleménye, valamint Valló Zsuzsa válasza. 3/2. 99–117.

8. Krónika

- ALBERT SÁNDOR 2009. *Henry Meschonnic (1932–2009)*. 11/1. 139–140.
 HIDASI JUDIT 2000. *Emlékezés Mikó Pálnéra (1920–1999)*. 2/2. 110–111.
 KLAUDY KINGA 1999. *Emlékezés Kohn Jánosra (1941–1999)*. 1/2. 136–141.
 SOMOS EDIT 2004. „*A szavak konstruktív ereje*” Búcsú Hans G. Hönigtől (1941–2004). 6/2. 129–130.

9. Szakmai műhelyek, konferenciák

- B. PAPP ESZTER 2006. *A magyar mint veszélyeztetett nyelv* (Szombathely, 2006. november 9–10.). 135–137.
 BAKTI MÁRIA 2005. *E-learning a fordítás és a tolmácsolás oktatásában a brnói Masaryk Egyetem Angol Tanszékén*. 7/2. 121–122.
 BAKTI MÁRIA 2006. *Tolmácsolás-kutatási szeminárium Tarragonában 2006. június 5–7.* 8/1. 124–126.
 CÉKMÁN ORSOLYA 2006. *A SZOKOE VI. szaknyelvoktatási konferenciája* (Szeged, 2006. november 24–25.). 8/2. 137–139.
 CS. JÓNÁS ERZSÉBET 2005. *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy. Az Akadémiai Kiadó könyvbemutató konferenciája az MTA székházában. Budapest 2005. szeptember 7.* 7/2. 96–98.
 DERDÁK KRISZTINA 2006. *Fordítástudomány 2006. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó. Budapest, 2006. április 23–24.* 8/1. 89–91.
 ESZE KATA 2003. *Az Európai Unió Fordítási Főigazgatósága*. 5/2. 91–104.
 FÓRIS ÁGOTA 2006. *Terminology of National Languages and Globalization. (Vilnius, 2006. október 11–13.) Terminology and Society. The impact of terminology on everyday life. (Antwerpen, 2006. november 16–17.)* 8/2. 108–112.
 FÓRIS ÁGOTA 2008. *Translation and Cultural Diversity. XVIII World Congress of the International Federation of Translators. Sanghaj (Kína), 2008. augusztus 4–7.* 10/2. 90–92.
 G. LÁNG ZSUZSA 2000. *A „European Masters in Conference Interpreting.” (EMCI) program ismertetése és magyarországi adaptálása*. 2/2. 79–109.
 HELTAI PÁL 2002. „*Claims, Changes and Challenges.*” *Az EST III. Nemzetközi Kongresszusa. Koppenhága, 2001. augusztus 30. – szeptember 1.* 4/1. 123–133.
 HELTAI PÁL 2006. *Interpreting for Relevance: Discourse and Translation. Kazimierz Dolny, 2006. június 12–14.* 8/1. 86–88.
 HÖPP, KARIN 2006. *Minősegbiztosítás az EU-fordításban. Konferencia-előadás: ELTE FTK Budapest, 2006. április 23.* 8/1. 92–94.
 HUBAINÉ OLÁH ÁGNES 2005. *Interdisziplinäre Aspekte des Übersetzens und Dolmetschens/ The Interdisciplinary Aspects of Translation and Interpreting Pécs, 2005. június 23–25.* 7/2. 99–101.
 HUTTERER, CLAUS MICHAEL 2007. *CETRA 2007 19th Summer Research Seminar Leuven, 2007. augusztus 20–31.* 9/2. 114.
 KARL NIKOLETTA – NAGY JÁNOS 2009. „*A magyar mint európai és világnyelv.*” *XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Budapest, 2008. április 3–5.* 11/1. 110–114.

- KELEMEN ÉVA 2007. *11th SCIC-Universities Conference* (Brüsszel, 2007. május 11.). 9/2. 139–140.
- KÓBOR MÁRTA 1999. *A párizsi iskola és az interpretatív fordításelmélet. ESIT.* 1/1. 122–131.
- KOVÁCS MARIETTA 2008. *Fordítástudomány 2008. – Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó. V. Fordítástudományi PhD Konferencia. Budapest, 2008. március 27–28.* 10/1. 102–104.
- KRISÁR CSILLA MÁRIA 2009. *Fordítástudomány 2009. XI. Fordítástudományi Konferencia és FTT öregdiák-találkozó. VI. Fordítástudományi PhD Konferencia. Budapest, 2009. március 26–27.* 11/1. 119–124.
- LENDVAI ENDRE 2006. *Egy éves a PTE Fordítástudományi Kutató Központja.* 8/1. 95–99.
- LŐRINCZ JULIANNA 2008. *Az orosz irodalom fordítóinak nemzetközi fóruma. Moszkva, 2007. december 4–6.* 10/1. 105–106.
- LUKÁCS ANDRÁS 2006. *CETRA – nyári fordításkutatói továbbképzés, Olaszország, Misano 2006. szeptember. 8/2.* 133–135.
- MOHÁCSI-GOROVE ANNA 2009. *MemoQFest* (Budapest, 2009. április 23–24.). 11/1. 149–152.
- NAGY ANITA 2007. „Kommunikáció az információs technológia korszakában” XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Siófok, 2007. április 19–20. 9/1. 120–123.
- NAGY ANITA 2009. „A tudomány nyelve – a nyelv tudománya”. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus Eger, 2009. április 16–18. 11/1. 115–118.
- PÉCH OLIVIA 2005. *Az Akadémiai Kiadó II. Szótárnapja* (Budapest 2005. október 12.) 7/2. 119.
- PÉNZES TÍMEA – SZAMOS RÉKA 2007. *Fordítástudomány 2007. – IX. Fordítástudományi konferencia és FTK Öregdiák Találkozó. IV. Fordítástudományi PhD Konferencia. Budapest, 2007. március 29–30.* 9/1. 114–118.
- REHA LÁSZLÓ 1999. *Öt éve alakult meg a Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete. (MFE)* 1/2. 98–101.
- RÓZSA VIKTÓRIA 2001. *Tolmácsképzés a londoni Westminster Egyetemen.* 3/1. 96–99.
- RUZSBATZKY ZSUZSA 2008. *Towards a European Masters in Translation. Brüsszel 2008. március 14.* 10/1. 134–137.
- SÁNDOR CLAUDIA 2001. *Fordítástudomány 2001. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó. Budapest, 2001. március 22–23.* 3/1. 78–83.
- SERMANN ESZTER – ZSEMBERY ESZTER 2006. *II. Lektor Konferencia. A fordítások értékelése és javítása az oktatásban és a vizsgáztatásban. (Monoszló, 2006. október 6–8.). 8/2.* 104–107.
- SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA 1999. „European Society for Translation Studies” második nemzetközi kongresszusa – Spanyolország, Granada – 1998. szeptember. 1/1. 137–139.
- SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA 1999. *Látogatás Triesztben. (SSLMIT)* 1/2. 102–105.
- SOHÁR ANIKÓ 2000. *CETRA nyári fordításkutatói továbbképzés.* 2/1. 115–116.

- SÜKÖSD ERZSÉBET 2001. „*Interpreting – The Changing Landscape*” – 5th SCIC-Universities Conference. Brüsszel 2001. február 5. 3/1. 88–91.
- SZABARI KRISZTINA 1999. *Az ATA tevékenysége és a fordítók akkreditálása az USA-ban.* 1/2. 88–97.
- SZABARI KRISZTINA 2001. *Quality in Conference Interpreting.* Spanyolország, Almunecar, 2001. április 19–22. 92–95.
- SZABARI KRISZTINA 2001. *Translation and Interpretation in Science and Technology: Models, Methodology and Machine Support.* Saarbrücken 2001. március 15–17. 3/1. 84–87.
- SZAPPANOS GÉZA 1999. *Az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda 130 éves.* 1/1. 132–136.
- SZIJJ MÁRIA 2008. *A kárpit és fonákja. Műfordítás a hispán világban.* VI. Nemzetközi Hispanisztikai Konferencia Budapest, 2008. május 28–30. 10/2. 121–123.
- SZILÁGYI NÓRA 2002. *Egy évet töltöttem Párizsban, az ESIT-en.* 4/2. 129–130.
- TAMÁS DÓRA 2005. *Fordítástudomány 2005. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó.* Budapest, 2005. március 31. – április 1. 7/1. 105–108.
- TESKI TIBOR 2005. *European High Level Scientific Conference Series. Multidimensional Translation (MuTra)* Saarbrücken, 2005. május 2–6. 7/1. 109–111.
- VERESNÉ VALENTINYI KLÁRA 2004. *Fordítástudomány 2004. Tudományos konferencia és FTK öregdiák-találkozó.* Budapest, 2004. március 25–26. 6/1. 96–99.
- VOLFORD KATALIN 2000. *Brüsszel – a tolmácsvilág közepe.* 2/1. 116–118.
- VOTISKY ANNA 2007. *Marie Curie EU High Level Scientific Conference Series Multidimensional Translations (MuTra)* Bécs, 2007. április 30. 9/2. 106–109.
- WIRTH ESZTER 2000. *Szakmai gyakorlat az Európai Bizottság Fordítási Szolgálatánál.* 2/1. 119.
- ZSEMBERY ESZTER 2005. *I. Lektorai Konferencia. Szakmai továbbképzés a fordítási vizsgadolgozatok értékelésében résztvevő lektorok számára.* Monoszló, 2005. június 17–19. 7/2. 102–103.

10. Könyvszemle

- ALBERT SÁNDOR 2003. *Fordítás és filozófia.* 5/2. 105–108. Horváth Brigitta
- AMMANN, MARGARET 1995. *Kommunikation und Kultur: Dolmetschen und Übersetzen heute.* 2/2. 136–139. Szóka Bernadette
- ARMSTRONG, NIGEL –FEDERICI, FEDERICO M. (eds.) 2006. *Translating Voices, Translating Regions.* 11/1. 130–133. Csehó Tamás
- AUSTERMÜHL, FRANK 2001. *Electronic Tools for Translators.* 5/1. 117–121. Kálmánné Horváth Bea
- BACK, OTTO 2002. *Übersetzbare Eigennamen. Eine synchronische Untersuchung von interlingualer Allonymie und Exonymie.* 6/2. 104–108. Gebhardt Bernadette
- BAIGORRI JALÓN, JESÚS 2004. *De Paris a Nuremberg: Naissance de l'interprétation de conférence.* 8/2. 126–130. Montagnon Beatrix
- BALLARD, MICHEL 2006. *Qu'est-ce que la traductologie?* 10/2. 118–120. Balogh József

- BÁRDOSI VILMOS – SZABÓ DÁVID 2007. *Francia-magyar kéziszótár*. 10/1. 107–112. Balogh Péter
- BART ISTVÁN 1998. *Angol-magyar kulturális szótár*. 2/2. 112–114. Mikó Pálné
- BART ISTVÁN, KLAUDY KINGA 2003. *EU-fordítóiskola. Európai uniós szövegek fordítása angolról magyarra*. 6/2. 124–126. Jungné Font Judit
- BELL, ROGER T. 1991. *Translation and Translating*. 1/2. 125–126. Kiszely Zoltán
- BEST, JOANNA – KALINA, SYLVIA (Hrsg.) 2002. *Übersetzen und Dolmetschen: eine Orientierungshilfe*. 7/1. 125–127. Péch Olívia
- BRUNETTE, LOUISE et al (eds.) 2003. *The Critical Link 3 Interpreters in the Community*. 6/2. 116–120. Jantsits Ágnes
- CAMPBELL, STUART 1998. *Translation into the Second Language*. 4/1. 135–139. Cseresznyés Mária
- CHESTERMAN, ANDREW, WAGNER, EMMA 2002. *Can Theory Help Translators? A Dialogue Between the Ivory Tower and the Wordface* 6/2. 101–103. Zöldi Kovács Katalin
- CONNOR, ULLA 1996. *Contrastive Rhetoric. Cross-Cultural Aspects of Second-Language Writing*. 5/1. 114–117. Márta Anette
- COULTHARD, MALCOLM 1992. *An Introduction to Discourse Analysis*. 2/1. 111–114. Dróth Júlia
- CRONIN, MICHAEL 2000. *Across the Lines: Travel, Language, Translation*. 9/2. 140–142. Lukács András
- Current Issues in Language and Society* 1997. 4. évfolyam, 1. szám. 1/2. 109–119. Dróth Júlia
- CSERESNYÉSI LÁSZLÓ 2004. *Nyelvek és stratégiák. Avagy a nyelv antropológiája*. 10/1. 131–134. Somodi Júlia
- DELABASTITA, DIRK 1996. *Wordplay and Translation*. 4/2. 114–119. Lendvai Endre
- DELISLE, JEAN (szerk.) 2002. *Portraits de traductrices*. 8/1. 117–119. Paksy Eszter
- DOLLERUP, CAY 2006. *Basics of Translation Studies*. 10/2. 97–101. Harsányi Ildikó
- EDWARDS, ALICIA BETSY 1995. *The Practice of Court Interpreting*. 5/1. 109–114. Zank Ildikó
- ENGLUND DIMITROVA, BIRGITTA 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. 9/2. 127–132. Boldog Gyöngyi
- ESSELINK, BERT 2000. *A Practical Guide to Localization*. 4/1. 134–135. Kis Balázs
- FALUS IVÁN – OLLÉ JÁNOS 2008. *Az empirikus kutatások gyakorlata*. 11/1. 125–129. Mujzer-Varga Krisztina
- FLOTOW, LUISE 1997. *Translation and Gender*. 2/2. 128–132. Kovács Judit
- FÓRIS ÁGOTA és PUSZTAY JÁNOS (szerk.) 2006. *Utak a terminológiához*. 10/1. 113–118. Szép Bea
- FRANK, HELEN T. 2007. *Cultural Encounters in Translated Children's Literature. Images of Australia in French Translation*. 10/2. 102–106. Boldog Gyöngyi
- FRECSKAY JÁNOS 2001. *Mesterségek szótára*. 4/2. 126–129. Fóris Ágota
- Fremdsprache Deutsch*. 2000. Heft: 23. *Übersetzen im Deutschunterricht*. 6/1. 109–112. Cserhátiné Ács Adrienne

- G. LÁNG ZSUZSA 2002. *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről.* 4/2. 119–121. Szabó Csilla
- GAMBIER, YVES, GOTTLIEB, HENRIK (eds.) 2001. *(Multi)media Translation. Concepts, Practices and Research.* 4/2. 122–126. Veresné Valentinyi Klára
- GARZONE, GIULIANA, VIEZZI, MAURIZIO 2001. *Comunicazione specialistica e interpretazione di conferenza.* 6/2. 120–124. Radnóczi Éva
- GERZYMISCH-ARBOGAST, HEIDRUN, MUNDERSBACH, KLAUS 1998. *Methoden des wissenschaftlichen Übersetzens.* 3/1. 102–107. Kegyesné Szeke-res Erika
- GILE, DANIEL 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training.* 2/2. 121–126. Horváth Ildikó
- GILE, DANIEL et al (eds.) 2001. *Getting Started in Interpreting Research. Methodological reflections, personal accounts and advice for beginners.* 6/2. 112–116. Horváth Brigitta
- GILE, DANIEL 2005. *La traduction. La comprendre, l'apprendre.* 8/2. 112–120. Élthes Ágnes
- HANSEN GYDE (szerk.) 1999. *Probing the Process in Translation: Methods and Results.* 6/1. 100–102. Pollner Péterné
- HATIM, BASIL, MASON, IAN 1992. *Discourse and the Translator.* 3/1. 113–117. Zank Ildikó
- HATIM, BASIL, MASON, IAN 1997. *The Translator as Communicator.* 1/1. 149–151. Márta Anette
- HELIN, IRMELI 2002. *Essays in Translation, Pragmatics and Semiotics.* 5/2. 108–111. Török Rózsa Mária
- HERMANS, THEO (ed.): *Crosscultural Transgressions. Research Models in Translation Studies II.* 7/1. 112–116. Vándor Judit
- HIDAS JUDIT 2004. *Interkulturális kommunikáció.* 8/1. 119–123. Varga Krisztina
- HÖNIG, G. HANS 1995. *Konstruktives Übersetzung.* 6/2. 131–135. Óvári Valéria.
- HERMENEUS 1999. 1. évfolyam, 1. szám. 3/2. 128–130. Géro Györgyi
- JÄÄSKELÄINEN, RIITTA 1999. *Tapping the Process: An Explorative Study of the Cognitive and Affective Factors Involved in Translating.* 8/1. 105–109. Lesznyák Márta
- JONES, RODERICK 1997. *Conference Interpreting Explained.* 2/1. 103–106. Szabó Csilla
- KAPP, VOLKER 1991. *Übersetzer und Dolmetscher.* 1/1. 148–149. Salánki Ágnes
- KÁROLY KRISZTINA 2007. *Szövegtan és fordítás.* 10/2. 93–96. Albert Sándor
- KATAN, DAVID 1999. *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators.* 3/2. 118–120. Horváth Ildikó
- KAUTZ, ULRICH 2000. *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens.* 3/1. 107–109. Dékány Edit
- KEGYES, ERIKA (Hrsg.) Huszár, Ágnes 2008. *Genderbilder aus Ungarn (Ergebnisse der ungarischen Genderforschung).* 11/1. 147–149. Péntes Tímea
- KIRALY, DONALD C 2000. *A Social Constructivist Approach to Translator Education. Empowerment from Theory to Practice.* 6/2. 108–111. Solymosi Mária
- KIRALY, DONALD, C. 1995. *Pathways to Translation.* 1/2. 120–125. Varga Anikó

- KOMISSZAROV, VILÉN NAUMOVICS 2000. *Lingviszticeszkoe perevodovedenie v Rosszii*. 7/1. 117–120. Troján Anna
- KÖVECSES, ZOLTÁN 2005. *Metaphor in Culture – Universality and Variation*. 11/1. 145–147. Lazányi Orsolya
- KRINGS HANS P. 1986. *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht*. 6/1. 105–108. Sebestyén Istvánné
- LARSON MILDRED 1984. *Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence*. 3/1. 109–113. Stanitz Károly
- LEDERER, MARIANNE 2006. *La traduction aujourd'hui – le modèle interprétatif*. 10/2. 112–115. Csizmadia Dominika
- LUGRIS, ALBERTO ÁLVAREZ, OCAMPO, ANXO FERNÁNDEZ (eds.) 1999. *Anovar/Anosar: Estudios de traducción e interpretación*. 3/1. 121–124. Geró Györgyi
- MAGRIS, MARELLA; MUSACCHIO, MARIA TERESA; REGA, LORENZA; SCARPA, FEDERICA (eds.) 2002. *Manuale di terminologia*. 9/2. 133–138. Tamás Dóra
- MAILLOT, JEAN 1981. *La traduction scientifique et technique*. 2/2. 139–142. Kiss Mónika
- META 1998. 43. évfolyam, 2. szám. The Corpus-Based Approach. 2/2. 115–121. Balaskó Mária
- MUNDAY, JEREMY 2001. *Introducing Translation Studies – Theories and Applications*. 4/2. 106–114. Simigné Fenyő Sarolta
- MURÁTH JUDIT 2006. *Szaksfordítás és segédeszközök. Válogatott tanulmányok a szaksfordítás, a kontrasztív lexikológia, a lexikográfia és a terminológia témaköréből*. 10/1. 119–122. Fischer Márta
- MURÁTH, JUDIT – OLÁH-HUBAI, ÁGNES 2007. *Interdisziplinäre Aspekte des Übersetzens und Dolmetschens. Interdisciplinary Aspects of Translation and Interpreting*. 10/1. 123–126. Háhn Judit
- NEWMARK, PETER 1998. *A Textbook of Translation*. 2/2. 132–134. Papp Vanda
- NORD, CHRISTIANE 1991. *Textanalyse und Übersetzen*. 1/1. 146–148. Hoppálné Erdő Judit
- NORD, CHRISTIANE 1997. *Translating as a Purposeful Activity*. 2/1. 111–114. Dróth Júlia
- NORD, CHRISTIANE 1999. *Fertigkeit Übersetzen*. 4/1. 141–143. Dékány Edit
- OSIMO, BRUNO 2000. *Corso di traduzione. Prima parte – Elementi fondamentali*. 3/2. 125–128. Pollmann Teréz
- ØVERÅS, LINN 1996. *In Search of the Third Code*. 3/1. 119–121. Lehmann Magdolna
- PÉTER MIHÁLY 2005. *Nyelv, stílus, költői beszéd*. 8/1. 110–116. Lőrincz Julianna
- POLLMANN TERÉZ 2004. *Olasz–magyar fordítóiskola*. 6/2. 126–128. Tamás Dóra
- PÖLZER, RUDOLF 2007. *Kein Land des Übersetzens? Studie zum österreichischen Übersetzungsmarkt 2000–2004*. 10/1. 127–130. Karl Nikoletta
- PYM, ANTHONY 1993. *Epistemological Problems in Translation and its Teaching*. 5/1. 121–123. Tóth Ágnes
- REISS KATHARINA 1983. *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. 6/1. 102–105. Hrubí Ágnes

- RICOEUR, PAUL 2004. *Sur la traduction*. 7/2. 105–108. Paksy Eszter
- RIIKONEN, HANNU K. (szerk.). *A finn fordításirodalom története*. 8/2. 131–133. Gerevich Éva
- RJABCEVA, NAGYEZSDA 1986. *Információs folyamatok és gépi fordítás*. 2/1. 106–111. Hollósi Katalin
- ROBINSON, DOUGLAS 1997. *Becoming a Translator*. 5/2. 111–113. Komlósi Edit
- ROBINSON, DOUGLAS 1997. *Translation and Empire*. 1/1. 144–146. Kóbor Márta
- SCARPA, FEDERICA 2001. *La traduzione specializzata. Lingue speciali e mediazione linguistica*. 8/2. 121–125. Tamás Dóra
- SCHÄFFNER, CHRISTINA; KELLY-HOLMES, HELEN (eds.) 1996. *Discourse and Ideologies*. 9/1. 125–130. Bánhegyi Mátyás
- SCHREIBER, MICHAEL 1993. *Übersetzung und Bearbeitung. Zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs*. 7/1. 127–130. Csehó Tamás
- SHUTTLEWORTH, MARK, COWIE, MOIRA 1997. *Dictionary of Translation Studies*. 2/2. 126–128. Wallendums Tünde
- SNELL-HORNBY, MARY, KADRIC, MIRA (Hg.) 1995. *Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. 3/2. 120–122. Vincze Katalin
- STOLZE, RADEGUNDIS 1997. *Übersetzungstheorien: Eine Einführung*. 2/2. 134–136. Manzné Jäger Mónika
- STURGE, KATE 2004. „The Alien Within”. *Translation into German during the Nazi Regime*. 7/1. 121–122. Szabó Helga
- SZABARI KRISZTINA 1994. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. 4/1. 139–141. Szabó M. Helga
- SZABÓ CSILLA (szerk.) 2003. *From Preparation to Performance. Recipes for Practitioners and Teachers*. 5/2. 113–116. Pókay Marietta
- SZATMÁRI, PETRA – TAKÁCS, DÓRA (eds.) 2008. „...mit den beiden Lungenflügeln atmen” 11/1. 141–145. Karl Nikoletta
- SZIRMAI MÓNIKA 2005. *Bevezetés a korpusznyelvészetbe. A korpusznyelvészet alkalmazása az anyanyelv és az idegen nyelv tanulásában és tanításában*. 8/1. 123–124. Péch Olivia
- SZÖLLÖSY JUDY 2007. *Hunglish into English. The Elements of Translation from Hungarian into English*. 10/2. 116–118. Csorba Gábor
- SZTANÓ LÁSZLÓ 2008. *Olasz-magyar kulturális szótár*. 11/1. 134–138. Erdősi Vanda
- SZÜCS TIBOR 2007. *A magyar vers kettős nyelvi tükörben: német és olasz fordításokban*. 9/2. 115–120. Cs. Jónás Erzsébet – Székely Gábor
- T. LITOVKINA ANNA, WOLFGANG MIEDER 2005. „A közmondást nem hiába mondják” – *Vizsgálatok a proverbiumok természetéről és használatáról*. 7/2. 109–113. Barta Péter
- TARVI, LJUBA 2004. *Comparative Translation Assessment: Quantifying Quality*. 7/1. 122–125. Lengyel István
- The Translator* 1998. 4. évfolyam, 1. szám. 1/2. 106–109. Márta Anette
- TÓTFALUSI ISTVÁN 2004. *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. 7/1. 130–133. Fóris Ágota

- TÓTH SZERGEJ, FÖLDES CSABA, FÓRIS ÁGOTA 2004. *Lexikológiai és lexikográfiai látkép: Problémák, paradigmák, perspektívák.* 7/2. 113–118. Tóth József
- TROMPENAARS, FONS 2007. *Riding the Whirlwind. Connecting People and Organizations in a Culture of Innovation.* 10/2. 107–111. Sato Noriko
- ULRYCH, MARGHERITA 1992. *Translating Texts: from Theory to Practice.* 3/1. 124–127. Demeter Éva
- VENUTI, LAWRENCE 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation.* 3/2. 122–125. Lehmann Magdolna
- VENUTI, LAWRENCE 1998. *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference.* 9/2. 121–126. Szabó Helga
- WADENSJÖ, CECILIA 1992. *Interpreting as Interaction.* 3/1. 117–119. Kovács Judit
- WAGNER, E., BECH, S., MARTINEZ J. 2002. *Translating for the European Union Institutions.* 8/1. 100–104. Fischer Márta
- WILLIAMS, MALCOLM 2004. *Translation Quality Assessment: An Argumentation-Centered Approach.* 9/1. 131–136. Zsemberi Eszter
- WILSS, WOLFRAM 1996. *Übersetzungsunterricht. Eine Einführung.* 3/1. 100–102. Wallendums Tünde

Summaries in English

Mátyás BÁNHEGYI

Political Texts and Translation Studies Part 1:

The Roots and the Most Influential Schools of Critical Discourse Analysis

Abstract: The study describes the roots and the most influential schools of Critical Discourse Analysis (CDA). Firstly, it touches upon the development, the linguistic and language philosophical roots, the brief history and the forerunners of CDA. This is followed by a short introduction to the most influential CDA schools. The paper deals with the work of Fairclough, the Wodak-lead Vienna group, Maas and van Dijk, and provides a concise description of the CDA approaches used by these schools. With reference to the possible adaptation of CDA in Translation Studies, more precisely in the study of the translation of political texts, the article elaborates on the main tenets, principles and objectives of van Dijk's CDA. With a view to adapting CDA in Translation Studies, it is claimed that the main tenets of van Dijk's CDA theoretically match the context of translation research. The essay concludes that the adaptation of van Dijk's CDA in Translation Studies would be desirable, as van Dijk's approach satisfies the view commonly held by Translation Studies that the research of the social and political objectives associated with the text under scrutiny, and the textual realisations of such objectives must be enabled by a successful research approach.

Keywords: political discourse, critical discourse analysis, CDA schools, van Dijk's CDA, adaptation of van Dijk's CDA

Erzsébet CS. JÓNÁS

Translation Stylistics in Cognitive Frames

Abstract: Cognitive linguistics makes a distinction between the description of language and the analysis of the cognitive processes of language use. The socio-cultural factors have a complex role in stylistic functions. These factors constrain the stylistic potential in relation to the current discourse space, more specifically both to the scene put on stage within a viewing

frame and to the ground. In other words, the socio-cultural factors specify the activated stylistic functions relative to the original text and the recipient (translator) within the verbal interaction as location, i. e. these factors ground epistemically the stylistic potential. The explanation of the translator's decisions appears in a cognitive frame and emphasises the difference between the two cultures, the conceptual space and the cognitive components of the world views of Russian and Hungarian people.

Keywords: cognitive linguistics, conceptual space, discourse, cognitive semantics, socio-cultural factors

Márta FISCHER

Translation and Mediation in Language Teaching - What May Translation Studies Offer to Language Teaching?

Abstract: In the last years translation-mediation has taken a rather marginal role in language teaching or at least in exam tasks. The new final examination system, which was introduced in 2005, does not contain any translation tasks, the majority of state recognised language exams are monolingual, and the tendency to exclude translation tasks has been enhanced by popular and monolingual language textbooks as well. This paper aims at analysing the reasons behind these developments. Firstly, it presents the arguments for and against translation-mediation in language teaching, the terms used in this field, and highlights several issues which go beyond language teaching and are related to work life, the prestige of the translation profession and EU membership – several aspects which call for reconsidering the role of translation-mediation. Secondly, it argues that the lack of guidelines on how to use translation-mediation tasks in language teaching may have a negative effect, since teachers still tend to integrate translation tasks in language teaching, without guidelines on how to meet the requirements of communicative language teaching. Finally, the paper examines how translation studies may contribute to integrating translation tasks into language teaching in line with these requirements.

Keywords: translation, mediation, communicative language teaching, translation profession, translation studies

György HELL

Requirements on Translators during the Renaissance

Abstract: Papers focusing on the question of what makes a good translation usually discuss the qualities of good translators as well. According to Cicero, only rhetors can be good translators. St Jerome

expects translators to be unselfish, which means that their most important task is to make the text accessible to the reader. St Augustine emphasises the importance of an outstanding knowledge of the language, literature and the manuscripts, as well as the fact that translators should not be competitive. According to the humanist Leonardo Bruni, apart from language knowledge, translators should have excellent writing skills too. Humphry expects them to be self-confident and thorough. Étienne Dolet draws attention to the following five abilities and skills of a good translator: thorough understanding of the content, excellent knowledge of the author, independence, familiarity with all varieties of the language and having a good sense for the rhythm of the text. These abilities and skills can be found in the writings of different contemporary humanist translators, however, not necessarily in that order of importance. The objective of the article is to create a general ranking of the above qualities by means of a statistical analysis of differing opinions.

Keywords: translation, translation skills, antiquity, humanists, Bruni

András LUKÁCS

Cultural Dictionary as a Genre

Abstract: This paper focuses on a relatively new genre known as ‘cultural dictionary’ first published by the Corvina Publishing House in Hungary some ten years ago. The description of the main characteristics of this genre is based on the volumes that deal with English, German, French and Italian culture.

One of the main issues of the paper is the extent to which this kind of dictionary can be called ‘cultural’, i.e. how the range of culturally-bound words and expressions can be defined and what aspects affect the selection of lemmas. By checking the headwords of the dictionaries, it is concluded that all lemmas (words, expressions, names, dates) can be labelled as culture-specific in a broader sense of the term. Furthermore, the selection of the lemmas is based on the subjective decision of the author.

The other main issue of the paper is the extent to which this genre can be looked upon as a dictionary. Despite the fact that it is called a dictionary, it is more like a lexicon or a travel guide. Considering the well-known aspects in lexicography (macrostructure, typography, links, diversity of lemmas, proportion of linguistic vs. encyclopaedic data, headwords and definitions, use, etymology, semantic and syntactic information, etc.), this genre proves to be quite different from traditional dictionaries. The cultural dictionary is a hybrid genre drawing on the characteristics of other types of dictionaries, lexicons, encyclopaedias and travel guides aimed at rendering some freely chosen meanings of a number of freely chosen lemmas more comprehensible for the reader without any restrictions.

Keywords: culture, headwords, dictionary, meaning, hybrid genre

Claus-Michael HUTTERER

Audio Description (AD) or How Audiovisual Information is Made Accessible to Blind and Visually Impaired People

Abstract: In recent years in many Western countries types of translation have become increasingly important which provide disabled people with access to so-called audiovisual information, i.e. information which is perceived through the senses of hearing and sight.

Intralingual subtitling, for example, which is characterized by the fact that the source text (ST) and the target text (TT) feature the same language, is usually used as a method to help deaf and hearing impaired people to gain access to audiovisual media. The same goals can be achieved in the case of the blind and visually impaired with another type of audiovisual translation (AVT), namely audio description (AD), which in turn is a way of describing images and sounds to a blind and visually impaired audience.

The reason for taking these efforts is that public service broadcasting in the EU, for instance, is bound by rules and regulations, for example in the form of EU directives, to make programmes accessible to everybody. This is particularly important since the amount of information transferred via the acoustic and visual channels is rapidly increasing.

Advances in technology have contributed to meeting the demands of such audiences with the help of audiovisual translation (AVT). However, in many cases poor financing may hinder accessibility to audiovisual texts. While in the US, in the UK as well as in Spain and Germany a relatively large number of films is provided with audio descriptions (ADs) for the blind and the visually impaired, broadcasters in Hungary are reluctant to take this opportunity.

This article deals with the concept of accessibility and gives an insight into the way of how audio descriptions (ADs) are produced at Bavarian Broadcasting. Besides, readers will learn more about the most important guidelines, which have to be followed when producing audio descriptions (ADs).

Keywords: audiovisual translation (AVT), audio description (AD), translation competence, translator competence, accessibility, character fixation, intended hyper description